

ЗАТВЕРДЖЕНО

Наказ Вищого навчального закладу Укоопспілки
«Полтавський університет економіки і торгівлі»
18 квітня 2019 року № 88-Н

Форма № П-4.04

**ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД УКООПСІЛКИ
«ПОЛТАВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І ТОРГІВЛІ»**

Навчально-науковий Інститут харчових технологій,
готельно-ресторанного та туристичного бізнесу

Денна форма навчання

Кафедра педагогіки та суспільних наук

Допускається до захисту
Завідувач кафедри _____ І. М. Петренко
(підпис, ім'я та прізвище)

«_____» _____ 20... р.

ДИПЛОМНА РОБОТА

**на тему «ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ПІДГОТОВКИ ДО
ЕФЕКТИВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМУНІКАЦІЇ МАЙБУТНІХ
ВИКЛАДАЧІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ»**

(за матеріалами _____)
(повна назва підприємства)

зі спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки»
освітня програма «Педагогіка вищої школи»
ступеня магістр

Виконавець роботи Смаглій Ярослав Олександрович

_____
(підпис, дата)

Науковий керівник д.пед.н., доц. Кононець Наталія Василівна

_____
(підпис, дата)

Полтава 2020

ЗАТВЕРДЖЕНО

Наказ Вищого навчального закладу Укоопспілки
«Полтавський університет економіки і торгівлі»

18 квітня 2019 року № 88-Н

Форма № П-4.03

**ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД УКООПСІЛКИ
«ПОЛТАВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І ТОРГІВЛІ»**

Затверджую

Завідувач кафедри

I. М. Петренко
(підпис)

«___» _____ 20.. р.

**ЗАВДАННЯ ТА КАЛЕНДАРНИЙ ГРАФІК
ВИКОНАННЯ ДИПЛОМНОЇ РОБОТИ****на тему «ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ПІДГОТОВКИ ДО ЕФЕКТИВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ
КОМУНІКАЦІЇ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ»****Здобувачем вищої освіти зі спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки»****Освітня програма «Педагогіка вищої школи»****Прізвище, ім'я, по батькові Смаглій Ярослав Олександрович**

Затверджена наказом ректора № ____ від «___» _____ 20.. р.

Зміст роботи (визначається кожною кафедрою окремо)	Термін виконання	Термін фактичного виконання
1. Підбір і вивчення літературних джерел, вибір теми, її обґрунтування	до 17.10.2019 р.	
2. Складання і затвердження розгорнутого плану	до 14.11.2019 р.	
3. Написання теоретичного першого розділу	до 01.02.2020 р.	
4. Написання другого розділу	до 27.11.2020 р.	
5. Розробка та обґрунтування висновків та пропозицій	до 10.05.2020 р.	
6. Подання дипломної роботи для обговорення у ЗВО, на матеріалах якого виконувалась дипломна робота	до 11.06.2020 р.	
7. Доопрацювання дипломної роботи з урахуванням зауважень і пропозицій	до 01.09.2020 р.	
8. Оформлення роботи, та подання роботи науковому керівнику	до 01.10.2020 р.	
9. Подання дипломної роботи на кафедру	до 15.11.2020 р.	
10. Подання дипломної роботи для зовнішнього рецензування	до 01.12.2020 р.	

Дата видачі завдання «___» _____ 20.. р.

Здобувач вищої освіти _____
(підпис)Науковий керівник _____ **д.пед.н., доц. Кононець Наталія Василівна**
(підпис)**Результати захисту дипломної роботи**Дипломна робота оцінена на _____
(балів, оцінка за національною шкалою, оцінка за ЕКТС)

Протокол засідання ЕК № ____ від «___» _____ 20...р.

Секретар ЕК _____ **Т. І. Тетко**
(підпис) (ім'я та прізвище)

**ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД УКООПСПІЛКИ
«ПОЛТАВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І ТОРГІВЛІ»**

Оцінювання

дипломної роботи, виконаної здобувачем вищої освіти

Смаглій Ярослав Олександрович

(прізвище, ім'я, по-батькові)

зі спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки»

ступеня магістр

**на тему ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ПІДГОТОВКИ ДО ЕФЕКТИВНОЇ
ПРОФЕСІЙНОЇ КОМУНІКАЦІЇ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ЗАКЛАДІВ
ВИЩОЇ ОСВІТИ**

№ з/п	Показники оцінювання	Бали
1.	Зміст (до 60 балів)	
2.	Оформлення та організація виконання (до 10 балів)	
3.	Захист (до 30 балів)	
	Усього балів	
	Оцінка за національною шкалою	
	Оцінка за шкалою ЄКТС	

Підпис членів екзаменаційної комісії:

_____	_____
(підпис)	(ім'я, прізвище)
_____	_____
(підпис)	(ім'я, прізвище)
_____	_____
(підпис)	(ім'я, прізвище)
_____	_____
(підпис)	(ім'я, прізвище)
_____	_____
(підпис)	(ім'я, прізвище)

Протокол засідання ЕК № _____ від «____» _____ 2020 р.

Секретар ЕК

_____
(підпис)

Тетко Т.І.
(прізвище та ініціали)

АНОТАЦІЯ

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ПІДГОТОВКИ ДО ЕФЕКТИВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМУНІКАЦІЇ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Дипломна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел, який містить 90 позицій, із них 13 – іноземною (крім російської) мовою. Загальний обсяг роботи – 130 сторінок, основний зміст роботи викладено на 70 сторінках. Подано 11 рисунків, 5 таблиця.

Ключові слова: професійна комунікація, майбутній викладач, заклад вищої освіти, фахова підготовка, педагогічні умови, магістр, професійно-педагогічна діяльність.

Об'єктом дослідження є фахова підготовка майбутніх викладачів закладів вищої освіти.

Предмет дослідження – модель підготовки до ефективної професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти.

Мета дослідження полягає у розробленні, теоретичному обґрунтуванні й експериментальній перевірці моделі підготовки до ефективної професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти.

Методи дослідження. Відповідно визначених завдань використано такі методи дослідження:

– теоретичних: аналіз педагогічної літератури для визначення поняттєво-категоріального апарату дипломної роботи; систематизація, узагальнення і порівняння проаналізованих теоретичних джерел із проблеми фахової підготовки майбутніх викладачів закладів вищої освіти для визначення специфіки їхнього професійного розвитку; вивчення та порівняльний аналіз навчальних планів підготовки студентів спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки» за освітнім ступенем «магістр» з метою виявлення навчальних дисциплін, які сприяли б підготовці до ефективної професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти; моделювання з метою розроблення

моделі підготовки до ефективної професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти;

- емпіричних: діагностичні – анкетування, інтерв'ювання, самооцінювання, експертне оцінювання, бесіди зі студентами та педагогами, педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний, контрольний) для перевірки ефективності розробленої моделі підготовки до ефективної професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти;

- статистичних: методи описової статистики для кількісного та якісного аналізу і підтвердження вірогідності отриманих емпіричних даних.

Наукова новизна та теоретичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вперше:

- розроблено модель підготовки до ефективної професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти, в якій виділено мотиваційно-цільовий, методологічний, змістовий, процесуальний, результативний;

- визначено поняття «професійна комунікація викладача закладу вищої освіти», «комунікативна компетентність викладача закладу вищої освіти», визначено компоненти комунікаційно компетентності, які відображають готовність до ефективної професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти;

удосконалено:

- методику і зміст підготовки студентів спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки» в аспекті формування у них готовності до ефективної професійної комунікації;

подальшого розвитку набули:

- теоретичні положення професійної підготовки майбутніх викладачів закладів вищої освіти до ефективної професійної комунікації, а також виховання професійно значущих якостей викладачів.

Практичне значення полягає у: впровадженні інноваційних методик викладання дисциплін «Групова динаміка та комунікація» та «Українська мова за професійним спрямуванням» для студентів спеціальності 011 «Освітні,

педагогічні науки», методичних рекомендацій для викладачів ЗВО щодо підготовки до ефективної професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти.

Матеріали роботи можуть бути використані у процесі професійної підготовки викладачів закладів вищої освіти та фахівців суміжних педагогічних спеціальностей, у системі післядипломної освіти педагогічних працівників.

SUMMARY

PEDAGOGICAL CONDITIONS OF PREPARATION FOR EFFECTIVE PROFESSIONAL COMMUNICATION OF FUTURE TEACHERS OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Thesis consists of an introduction, two sections, conclusions to each section, general conclusions, a list of sources used, which contains 90 items, of which 13 - in a foreign (except Russian) language. The total volume of the work is 130 pages, the main content of the work is set out on 70 pages. There are 11 figures, 5 tables.

Key words: professional communication, future teacher, institution of higher education, professional training, pedagogical conditions, master, professional and pedagogical activity.

The object of research is the professional training of future teachers of higher education institutions.

The subject of the research is a model of preparation for effective professional communication of future teachers of higher education institutions.

The purpose of the research is to develop, theoretically substantiate and experimentally test the model of preparation for effective professional communication of future teachers of higher education institutions.

Research methods. Accordingly, the following research methods were used:

- theoretical: analysis of pedagogical literature to determine the conceptual and categorical apparatus of the thesis; systematization, generalization and comparison of the analyzed theoretical sources on the problem of professional training of future teachers of higher education institutions to determine the specifics of their

professional development; study and comparative analysis of curricula for students majoring in 011 "Educational, pedagogical sciences" for the degree of "master" in order to identify disciplines that would contribute to the preparation for effective professional communication of future teachers of higher education; modeling in order to develop a model of preparation for effective professional communication of future teachers of higher education institutions;

- empirical: diagnostic - questionnaires, interviews, self-assessment, expert assessment, conversations with students and teachers, pedagogical experiment (ascertaining, formative, control) to test the effectiveness of the developed model of preparation for effective professional communication of future teachers of higher education;

- statistical: methods of descriptive statistics for quantitative and qualitative analysis and confirmation of the reliability of the obtained empirical data.

The scientific novelty and theoretical significance of the obtained results is that for the first time:

- the model of preparation for effective professional communication of future teachers of higher education institutions is developed, in which the motivational-target, methodological, semantic, procedural, effective are allocated;

- defined the concept of "professional communication of a teacher of higher education", "communicative competence of a teacher of higher education", defined the components of communication competence, which reflect the readiness for effective professional communication of future teachers of higher education;

improved:

- methods and content of training students majoring in 011 "Educational, pedagogical sciences" in terms of forming their readiness for effective professional communication;

further development were:

- theoretical provisions of professional training of future teachers of higher education institutions for effective professional communication, as well as education of professionally significant qualities of teachers.

The practical significance lies in: introduction of innovative methods of teaching the disciplines "Group Dynamics and Communication" and "Ukrainian language for professional purposes" for students majoring in 011 "Educational, pedagogical sciences", guidelines for teachers of free economic education to prepare for effective professional communication of future teachers. education.

The materials of the work can be used in the process of professional training of teachers of higher education institutions and specialists of related pedagogical specialties, in the system of postgraduate education of pedagogical workers.

ЗМІСТ

ВСТУП	10
РОЗДІЛ 1 ДОСЛІДЖЕННЯ ПОНЯТІЙНОГО АПАРАТУ ПРОЦЕСУ ПІДГОТОВКИ ДО ЕФЕКТИВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМУНІКАЦІЇ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ	14
1.1. Дослідження теоретичних основ поняття професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти.....	14
1.2. Компонентний склад професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти	31
Висновки до розділу 1	47
РОЗДІЛ 2 МОДЕЛЬ ПІДГОТОВКИ ДО ЕФЕКТИВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМУНІКАЦІЇ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ .	50
2.1. Гіпотетична модель підготовки до ефективної професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти.....	50
2.2. Реалізація педагогічних умов гіпотетичної моделі підготовки до ефективної професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти	58
2.3. Аналіз результатів експериментальної роботи	65
Висновки до розділу 2	73
ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ	76
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	80
ДОДАТКИ.....	88

ВСТУП

Актуальність дослідження. Нова парадигма розвитку вітчизняної освіти актуалізує проблему формування висококваліфікованих педагогічних кадрів, які б майстерно володіли комунікативною компетентністю, в основі якої – комунікативні вміння. Причиною багатьох проблем, які виникають у педагогічній взаємодії, є недостатній рівень сформованості комунікативних умінь викладача.

У професійній діяльності викладач закладу вищої освіти виступає активним суб'єктом спілкування: передає та приймає інформацію від студентів, колег і адміністрації, установлює контакти з ними, будує взаємовідносини на основі діалогу, розуміє і сприймає внутрішній світ співрозмовників, прагне до максимальної реалізації здібностей кожного студента та забезпечення його емоційного комфорту в освітньому процесі. Відтак важливим складником професійної компетентності викладача є комунікативна компетентність, а одним із першочергових завдань вищої педагогічної освіти – підготовка до ефективної професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти, оскільки вона виступає моральним чинником і науковим змістом освітнього процесу.

Питання професійної комунікації викладачів висвітлюється у психолого-педагогічній літературі. Досліджувалися, зокрема, культура педагогічного спілкування й комунікативна майстерність учителя (Л. Виготський, І. Зязюн, А. Макаренко, В. Сухомлинський, К. Ушинський та ін.); зміст і структура педагогічного спілкування (Г. Андреєва, Б. Ломов, С. Максименко, П. М'ясоїд, Б. Паригін, П. Петровська, В. Семиченко та ін.); психологічні механізми педагогічного спілкування (О. Головаха, Е. Коваленко, Н. Паніна та ін.); комунікативні вміння викладача та їх структурні компоненти (В. Абрамян, О. Бодальова, Н. Бутенко, А. Годлевська, В. Кан-Калик, А. Капська, О. Леонт'єв, Л. Савенкова, Т. Фатихова та ін.), технології розвитку комунікативної компетентності вчителя (М. Забродський, М. Коць, О. Мерзлякова та ін.).

Незважаючи на те, що проблема підготовки до ефективної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти знайшла своє висвітлення в низці наукових праць, окремі аспекти означеної проблематики залишаються ще недостатньо вивченими. Зокрема, потребують аналізу педагогічні умови підготовки до ефективної професійної комунікації майбутніх викладачів, що актуалізує вибір теми дослідження: **«Педагогічні умови підготовки до ефективної професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти»**.

Мета дослідження полягає у розробленні, теоретичному обґрунтуванні й експериментальній перевірці моделі підготовки до ефективної професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти.

Відповідно до мети дослідження визначено його основні **завдання**:

1. Здійснити теоретичне дослідження поняття професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти.
2. Визначити компонентний склад професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти.
3. Розробити, теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити модель підготовки до ефективної професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти.

Об’єкт дослідження – професійна підготовка майбутніх викладачів закладів вищої освіти.

Предмет дослідження – модель підготовки до ефективної професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти.

У роботі використано комплекс взаємодоповнюючих **методів дослідження**:

– *теоретичних*: аналіз педагогічної літератури для визначення поняттєво-категоріального апарату дипломної роботи; систематизація, узагальнення і порівняння проаналізованих теоретичних джерел із проблеми фахової підготовки майбутніх викладачів закладів вищої освіти для визначення специфіки їхнього професійного розвитку; вивчення та порівняльний аналіз навчальних планів підготовки студентів спеціальності 011 «Освітні, педагогічні

науки» за освітнім ступенем «магістр» з метою виявлення навчальних дисциплін, які сприяли б підготовці до ефективної професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти; моделювання з метою розроблення моделі підготовки до ефективної професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти;

– *емпіричних*: діагностичні – анкетування, інтерв'ювання, самооцінювання, експертне оцінювання, бесіди зі студентами та педагогами, педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний, контрольний) для перевірки ефективності розробленої моделі підготовки до ефективної професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти;

– *статистичних*: методи описової статистики для кількісного та якісного аналізу і підтвердження вірогідності отриманих емпіричних даних.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що *вперше*:

– розроблено модель підготовки до ефективної професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти, в якій виділено мотиваційно-цільовий, методологічний, змістовий, процесуальний, результативний;

– визначено поняття «професійна комунікація викладача закладу вищої освіти», «комунікативна компетентність викладача закладу вищої освіти», визначено компоненти комунікаційно компетентності, які відображають готовність до ефективної професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти;

удосконалено:

– методику і зміст підготовки студентів спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки» в аспекті формування у них готовності до ефективної професійної комунікації;

подальшого розвитку набули:

– теоретичні положення професійної підготовки майбутніх викладачів закладів вищої освіти до ефективної професійної комунікації, а також виховання професійно значущих якостей викладачів.

Практичне значення отриманих результатів дослідження полягає у: впровадженні інноваційних методик викладання дисциплін «Групова динаміка та комунікація» та «Українська мова за професійним спрямуванням» для студентів спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки», методичних рекомендацій для викладачів ЗВО щодо підготовки до ефективної професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти.

Матеріали роботи можуть бути використані у процесі професійної підготовки викладачів закладів вищої освіти та фахівців суміжних педагогічних спеціальностей, у системі післядипломної освіти педагогічних працівників.

Інформаційною базою дослідження є нормативно-правові акти України за темою дослідження.

Експериментальна база дослідження: Вищий навчальний заклад Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі».

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дослідження доповідалися, обговорювалися й отримали позитивну оцінку на засіданнях кафедри педагогіки та суспільних наук Вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі», на науково-практичних конференціях у Вищому навчальному закладі Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі».

Структура та обсяг роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел, який містить 90 позицій, із них 13 – іноземною (крім російської) мовою. Загальний обсяг роботи – 130 сторінок, основний зміст роботи викладено на 70 сторінках. Подано 11 рисунків, 5 таблиця.

РОЗДІЛ 1

ДОСЛІДЖЕННЯ ПОНЯТІЙНОГО АПАРАТУ ПРОЦЕСУ ПІДГОТОВКИ ДО ЕФЕКТИВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМУНІКАЦІЇ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

1.1. Дослідження теоретичних основ поняття професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти

Швидкозмінний світ потребує обов'язкової модернізації освітнього процесу у вищій освіті. У зв'язку з цим виникла необхідність створення новітніх інструментів накопичення, опрацювання і передавання освітніх відомостей через інформаційні канали, в процесі чого важливого значення набуває ефективність налагодження професійної комунікації викладачів.

Дослідження даного феномену в педагогічній літературі здебільшого зводиться до технологічного, інформаційного та мовленнєвого аспектів, які визначають спілкування як суто технологічний засіб передачі інформації. Проте існує кардинально відмінний вектор вивчення поняття комунікації, який позиціонує дану дефініцію як щось таке, що має визначальний вплив у педагогічному процесі, як матерія, яка є нейтральною відносно суті, змісту, цінностей педагогіки.

Зазначене актуалізує доцільність вивчення методологічних та науково-педагогічних базисів поняття професійна комунікація викладача, як таке, що має інтегральний характер, оскільки поєднує в собі лінгвістичні, психологічні та педагогічні складники.

Етимологія терміну «комунікація» (від латин. «communicatio» – повідомлення) вказує на «зв'язок, повідомлення». Його походження з інших мов, а саме від латинського слова «communico», трактується як «роблю загальним, поєдную» (Словник іншомовних слів, 2000); існує переконання, що спілкування, передавання інформації від людини до людини – це специфічна

форма взаємодії людей у процесі пізнавально-трудової діяльності за допомогою мови чи інших знакових систем (Педагогічний словник, 2001).

Здійснивши ґрунтовний аналіз літературних джерел було з'ясовано, що погляди науковців до визначення сутності поняття «комунікація» суттєво відрізняються. Так, одні розглядають його, як односпрямований, суб'єкт-об'єктний, суто інформаційний процес (Почепцов, 2001), інші – як спілкування між двома активними суб'єктами, у процесі якого відбувається узагальнення і накопичення інформації (Сапунов, 1998).

На переконання Л. Баркера поняття «комунікація» потрібно розглядати як процес взаємопов'язаних елементів, що працюють разом, аби досягти необхідного результату або мети (Мутасов, 2005).

А. Соколов висловлює власний погляд та притримується наступного визначення комунікації, як опосередкованої й доцільної взаємодії двох суб'єктів (Черних, 2004).

Термін «комунікація» у педагогічному словнику С. Гончаренка поняття як «риса особистості, її здатність до спілкування з іншими людьми, товариськість. Формується в процесі життя й діяльності людини в соціальній групі» (Мутасов, 2005).

Узагальнені результати дослідження поняття «комунікація» в наукових джерелах вітчизняних та зарубіжних авторів подану у Додатку А.

У літературних джерел вітчизняних та зарубіжних дослідники часто підіймають питання щодо взаємозв'язку та ототожнення категорії «комунікація» з категорією «спілкування». Нероздільність цих понять простежується і в мовах інших народів. Так, переклад з багатьох інших мов поняття «communication» означає спілкування. Але деякі вчені дотримуються протилежної точки зору щодо співвідношення вищезазначених категорій. Так, першим відмінну точку зору, чим розпочав процес розмежування понять спілкування та комунікації, висловив Є. Жарков. На його думку, «комунікація відноситься до сфери транслявання інформації, спілкування – до процесів самоорганізації. Будь-яка комунікація є спілкуванням, але не кожне спілкування – має властивості комунікації, тобто існує перелік ситуацій, коли

спілкування проходить без комунікативної взаємодії. Тоді цей процес є простою психодогічною діяльністю, спрямованою саму на себе» (Волкова, 2002).

Висловлюючи власну думку, зазначимо, що нам імпонує позиція наявності відмінностей у тлумаченні понять «спілкування» і «комунікація», виявлення яких стає очевидним під час детальнішого вивчення: по-перше, сутті комунікації, розглядаючи її як процес активного обміну інформацією, який має специфічні джерела інформації, яка характеризується рухом та прийомами, що впливає на кінцевий результат. Поділяючи джерела інформації на природні й штучні, вважаємо спілкування між людьми як суб'єктами різновидом комунікації, за таких умов комунікація охоплює більш широкий зміст, відмінно від спілкування. Проте, сприйняття спілкування як взаємодії двох суб'єктів, вказує на те, що дане поняття в числі своїх компонентів має комунікаційний. За таких умов можна вважати спілкування більш широким поняттям, ніж комунікація. По-друге, дослідження бар'єрів комунікації, які чинять перешкоди при передачі та прийому інформації (Громкова, 2003).

Посилаючи на вищесказане, відмітимо, що погляди на комунікацію як на процес взаємообміну інформацією, самовизначення людини у світі; мистецтво, якому можна навчитися; її діяльнісний характер та зв'язок з рефлексією, для нас мають ключове значення у процесі визначення сутності ***професійної комунікації викладача***.

Досліджуючи професійну комунікацію педагога ми відкидаємо твердження, що дане поняття є однією із форм представлення процесу загальносоціального обміну інформацією. На наше переконання дану дефініцію варто розглядати як особливий тип активного взаємообміну інформацією шляхом встановлення різноманітних комунікацій, що виникають у професійній педагогічній діяльності викладача. Тому ми схилиємося до наступного визначення ***професійної комунікації викладача***, як системи зв'язків та взаємодій педагога, що здійснюються за рахунок вербальних та невербальних засобів, засобів інформаційно-комунікаційних технологій, та мають на меті

налагодження взаємообміну інформацією, моделювання та управління процесом комунікації, управління педагогічними відносинами.

Суб'єктами професійної педагогічної комунікації виступають комунікативні освічені особистості, які є носіями активного, діяльного, творчого потенціалу та здатні свідомо планувати й організовувати власну комунікативну діяльність, впливати на партнера, сприймати, аналізувати, оцінювати інформаційний, емоційний та інтелектуальний зміст його висловлювань, психофізіологічні й енергетичні стани, має розвинений емоційний інтелект, володіє комунікативними вміннями, навичками, досвідом.

Професійну комунікацію викладача відносимо до ряду функціонально-рольового (формального) спілкування, яке характеризується не лише особистісною взаємодією суб'єктів, а виконує певні функції. До даної категорії відноситься професійне спілкування, яке відрізняється від міжособистісного тим, що в його процесі ставляться мета й конкретні завдання, які вимагають певного рішення.

Професійна комунікація викладача є засобом здійснення професійної діяльності педагога, професіоналізм якого вимірюється сукупністю спеціальних професійних знаннях та різнобічних фахових уміннях та вмінням здійснювати взаємообмін інформацією в середині унікальної системи «людина – людина», «людина – інформаційні технології», «людина – інформаційні технології – людина». Результат реалізації якої забезпечує формування комунікаційних компетенцій, що вказує на усвідомлене розуміння викладачем цінності комунікативної діяльності, теоретичну і практичну готовність до її кваліфікованого виконання.

Професійна комунікація викладача є основною формою педагогічного процесу, продуктивність якого обумовлюється цілями й цінностями спілкування, прийнятими всіма його суб'єктами за норму індивідуальної поведінки.

Розгортається вона у процесі спільної комунікативної діяльності людей (суб'єкт-суб'єктної взаємодії), опосередкованої взаємообміном інформацією, за якої кожен з його учасників засвоює загальнолюдський досвід, суспільні,

педагогічні, комунікативні, моральні та інші цінності, знання і способи комунікативної діяльності, виявляє, розкриває і розвиває власні психічні якості, формується як особистість і як суб'єкт комунікації. У цьому сенсі комунікація, комунікативна діяльність є важливими чинниками психічного розвитку людини. З чого можемо зробити висновок, що професійна комунікація викладача – багатогранне явище.

Професійна комунікація викладача – система безпосередніх чи опосередкованих зв'язків, взаємодій педагога, що реалізуються за допомогою вербальних і невербальних засобів, засобів комп'ютерної комунікації з метою взаємообміну інформацією, моделювання й управління процесом комунікації, регулювання педагогічних відносин.

Основними *засобами професійної комунікації викладача* виступають знакові системи: природні (вербальні, невербальні засоби), штучні (засоби комп'ютерної комунікації).

Вербальну комунікацію ми розглядаємо як процес взаємообміну інформацією шляхом мови (усної, писемної, внутрішньої), який має свої внутрішні закони, вимагає достатньо активної розумової діяльності та ґрунтується на певній системі усталених культурних норм.

Під *невербальною комунікацією* ми розуміємо процес взаємообміну інформацією шляхом невербальних засобів комунікації (вираз обличчя, жести, погляд, кивок головою, орієнтація, дистанція, поза тіла, тілесний контакт, зовнішній вигляд, паравербальні та екстравербальні сигнали); соціально й психо-фізіологічно обумовлене застосування невербальних засобів комунікації (знакових систем), що виступають виразниками загальнокультурного досвіду й індивідуальних особливостей особистості та поліпшують взаємообмін (передачу, сприйняття й розуміння) інформацією.

Комп'ютерну комунікацію ми тлумачимо як процес взаємобміну інформацією за допомогою вербальних та невербальних комунікативних систем, опосередкований комп'ютерними засобами комунікації (електронна пошта, телеконференції, веб-конференції, чат, форум).

Щодо *функцій комунікації викладача*, то результати вивчення наукових робіт досліджуваної проблеми показали наявність різних підходів до вирішення цього питання. Так, найчастіше у вітчизняних наукових джерелах (Гребенкіна, 2000, Крутик, 1996, Миккин, 1986, Потеряхин, 1999, Почепцов, 2001) виділяють такі функції комунікації: управлінську, інформативну, емотивну (експресивну) і фатичну (контактоустановчу); у зарубіжних (Баркер, 1984, Гарольд, 1960, Ласвел, 1948, Махрабін, 1972, Маєр, 1980) – інформаційну, командну, інструктивну, інтегральну, функцію впливу й переконання.

Не деталізуючи різноманітні підходи, акцентуємо на тому, що значна частина дослідників при визначенні функцій комунікації спираються на класифікацію Б. Ломова, а саме: інформаційно-комунікативна (процеси прийому, передачі інформації); регуляторно-комунікативна (взаємне корегування дій у процесі співпраці); афективно-комунікативна (стосується емоційної сфери людини й відповідає потребам у зміні свого емоційного стану) (Петровський, Ярошевський 1990).

Наша позиція ґрунтується на висновках В. Семиченко щодо функцій комунікативної взаємодії: контактна, інформаційна, спонукальна, координаційна, емотивна, функція розуміння, встановлення відносин, організації впливу (Потебня, 1999) та функцій педагогічної діяльності: термінальні, або функції-цілі (навчальна, виховна, розвивальна, соціалізуюча, життєзабезпечення); інструментальні, або функції-засоби (інформативна, ілюстративна, смислоутворювальна, діагностична, диференціювальна, стимулювальна, прогностична, культуровідтворення, психотерапевтична, рекреаційна); операціональні, або функції-прийоми (вимірювання та оцінювання, методична, керівна, коригувальна, системоутворення, ієрархізації і структурування, констатування, формоутворення)

Реалізація функцій професійної комунікації викладача відбувається через різноманітні процеси взаємообміну інформацією, який можна представити у вигляді моделі, яка обов'язково містить *мету* – досягнення взаєморозуміння, складається з компонентів: *відправник* (суб'єкт комунікації – педагог), *інформація* (повідомлення, закодоване за допомогою символів), *канал* (засоби

комунікації, які можуть бути застосовані як самостійні або у поєднанні один з одним), *одержувач* (суб'єкт комунікації – студент). Взаємопов'язаними етапами моделі є: зародження ідеї, кодування та вибір каналу, передача, декодування. Інформаційна взаємодія суб'єктів педагогічної комунікації щодо реалізації її цілей опосередкована впливом інформації у вигляді прямого та зворотного зв'язку, якістю кодування й декодування інформації. Наявність зворотного зв'язку – «інформації (у вербальному або невербальному вигляді), що відсилається відправнику, демонструє ступінь розуміння, довіри до повідомлення, засвоєння й погодження із повідомленням» (Мескон, 1992) змінює комунікативні ролі суб'єктів комунікації. Тобто адресат (студент) стає адресантом (педагогом) і проходить усі етапи процесу обміну інформацією для передачі свого відгуку на початкову інформацію.

Важливу роль в контексті теми нашого дослідження відіграє дослідження терміну «професійна підготовка». Закон України «Про вищу освіту» трактує термін «професійна підготовка» як здобуття кваліфікації за відповідним напрямом підготовки або спеціальністю (Закон України, 2014).

Проте роль, характер і мета професійної підготовки у сучасному суспільстві виходить за рамки простого здобуття кваліфікації. Так, українська дослідниця С. Сисоєва вважає, що домінуючою метою професійної підготовки є готовність майбутнього фахівця до професійного й особистісного розвитку (Сисоєва, 1998).

Більш широке трактування мети професійної підготовки надає вчена Н. Ничкало, яка підкреслює, що професійна підготовка фахівців орієнтована на особистісний розвиток і творчу самореалізацію кожного громадянина України, формування поколінь, які навчаються впродовж життя, розвивають цінності громадянського суспільства, сприяють консолідації української нації та її інтеграції в європейський та світовий простір (Ничкало, 2001).

Науковці І. Булах, О. Волосовець, Ю. Вороненко, досліджуючи проблему управління якістю освіти в Україні, наполягають на тому, що професійна підготовка сучасних фахівців набуває ознак «мультипрофесійної», тобто є спрямованою на підготовку фахівців, які здатні ефективно діяти не лише в

межах окремих традиційних галузей науки, а й у сфері нових наукових галузей, що виникають упродовж професійної діяльності фахівця як наслідок прискорення темпів науково-технічної еволюції. Підготовка фахівця до професійної діяльності в сучасних умовах, за думкою науковців, вимагає не стільки енциклопедичних знань, скільки вміння віднайти і отримати необхідну інформацію та зробити правильні висновки, а також продемонструвати володіння специфічними професійними психомоторними навичками. Крім того, отримання освіти впродовж усього життя та розвиток нових форм навчання з використанням інформаційних технологій надають можливість більш гнучко реагувати на зміни потреб ринку праці (Булах, Волосовець, Вороненко, 2003).

Дослідниця Т. Танько трактує професійну підготовку як систему організаційних та педагогічних заходів, які забезпечують формування в особистості професійної спрямованості, системи знань, навичок, умінь і професійної готовності, що, в свою чергу, визначається як суб'єктивний стан особистості, яка вважає себе здатною і підготовленою до виконання певної професійної діяльності та прагне її виконати (Танько, 2004).

У рамках нашого дослідження будемо дотримуватись дещо ширшого визначення професійної підготовки, наданого українським дослідниками Т. Однолеток та М. Лянной, які включають до поняття три аспекти, а саме з позиції організаторів, студентів та результату професійної підготовки (Однолеток, Лянной, 2009).

За думкою вчених професійна підготовка— це процес створення науково-педагогічними працівниками й керівниками умов для цілеспрямованого формування й розвитку в майбутніх спеціалістів компетентності та здатності до професійної діяльності; процес досягнення студентами необхідного рівня підготовленості, який би забезпечив готовність до виконання дій за призначенням; готовність суб'єктів професійної підготовки до професійної діяльності.

Звужуючи поле дослідження доцільно розглянути поняття *«професійної підготовки викладача»*. Дослідженню цієї проблеми присвячено праці Є. Барбіної, С. Гончаренко, М. Боритко, В. Вітюка, А. Москаленко,

І. Цимбалюка, І. Зязюна та ін. Дослідниками запропоновано розглядати професійну освіту викладачів як єдину цілеспрямовану та погоджену зі складовими її частинами систему, орієнтовану на розвиток особистості педагога, розширення та поглиблення його знань, удосконалення вмінь, формування світогляду та моралі, покликану збагачувати інтелектуально й культурно, найповніше задовольняти різноманітні освітні потреби педагогів.

Професійна підготовка викладача – процес, який не має чітких часових меж. Йй притаманні певні характеристики й особливості, обумовлені специфікою педагогічної діяльності, необхідність постійного вдосконалення та самовдосконалення вчителя, приведення рівня професійної компетентності до вимог оновленої школи. Вона становить цілісну систему, всі підсистеми якої взаємопов'язані, є найскладніша за структурою, потребує необмеженого часу, здійснюється на фоні педагогічного та життєвого досвіду вчителя, триває протягом усієї його педагогічної діяльності, збагачує інтелектуально й культурно, задовольняє різноманітні освітні потреби педагогів.

Зважаючи на те, що термін «*підготовка*» трактується як навчання, формування необхідних знань для чого-небудь і як запас знань, отриманий ким-небудь. Тобто, підготовка – *процес і результат* навчання. Підготовку майбутнього викладача до професійної комунікації ми розглядаємо як *професійну* підготовку, що спирається на зміст фундаментальної підготовки.

Підготовка такого рівня фахівця можлива лише шляхом модернізації змісту освіти у вищій педагогічній школі, яка, за справедливим твердженням Л.В.Кондрашової, полягає в тому, щоб «замінити інформативно-описовий підхід на змістовно-процесуальний, при якому студент стає суб'єктом власної освіти й професійного становлення. Саме тоді, коли студент знаходиться в ролі суб'єкта власної освіти, ще у вузі він розвиває в себе готовність формувати учнів як суб'єктів творчої діяльності, розвивати їх особистість, створювати їм такі умови, за яких вони виступали б не тими, кого навчають, а тими, хто навчається» (Кондрашова, 2000).

Звужуючи поле дослідження здійснимо трактування терміну «викладач закладу вищої освіти». Представників цієї соціально-професійної групи

традиційно визначають як таких, що здійснюють навчально-виховну діяльність у закладах вищої освіти. Зауважимо на відмінності виду діяльності викладача та вчителя закладу загальної середньої освіти, що проявляється у змісті, суті суб'єкт-суб'єктних відносин та очікуваному результаті.

Так, педагогічна діяльність викладача у сфері вищої освіти розглядається, як співпраця з випускниками закладів загальної середньої освіти, які переважно ціленаправлено здобувають освіту за певним фахом, що певним чином як спрощує, так і ускладнює роботу викладача, оскільки ці фахівці мають, з одного боку, забезпечити засвоєння належного рівня професійних знань в обраній галузі, з іншого – сформувати здатність до самонавчання.

Однак це ніяким чином не вказує на те, що вчитель має нижчий потенціал сформованості професійно-педагогічної компетентності, оскільки мова не йдеться лише про вимір професійних знань, актуалізуються способи досягнення їх досягнення та вмотивованість інших суб'єктів процесу навчання. Доцільно зазначити, що вчитель в більшій мірі навантажений виховним функціоналом, тоді як викладач ЗВО більше сконцентований на вихованні професійних якостей і рис особистості через засвоєння сукупності професійних знань, умінь і навичок. Таким чином, професійна діяльність учителя пов'язана з наставництвом та вихованням, натомість викладача – з розвитком індивідуальних здібностей та професійних компетенцій.

Аналізуючи наявні *підходи до професійної підготовки* майбутніх викладачів, можна стверджувати, що у професійній педагогіці існує окремий напрямок досліджень, де фахівці у галузі вищої педагогічної освіти доводять важливість комунікативного аспекту підготовки майбутніх викладачів, демонструючи різноманітні підходи до її вирішення. Результати цих досліджень вказують::

— на важливість комунікативно спрямованого навчання майбутніх викладачів вказують провідні фахівці вищої професійної школи, які розглядають його різноаспектно;

– комунікативна підготовка майбутніх викладачів є невід’ємна складова частина професійної освіти, що базується на міцному ґрунті їх фахової підготовки.

Формування умінь, зокрема комунікативних, буде тим ефективніше, чим глибше особистість майбутнього викладача оволодіє комунікативними знаннями і відповідними навичками – автоматизованими усвідомленими діями, що сприяють швидкому й точному відображенню комунікативних ситуацій на уроках.

В. Кан-Калик обґрунтував перелік комунікативних умінь педагога, які є базисними для здійснення професійної комунікації:

- спілкування з людьми та управління ними; □
- оперативне орієнтування в умовах спілкування, що здійснюється;
- планування та здійснення системи комунікації, зокрема її важливу ланку – мовленнєвий вплив;
- відчувати й підтримувати зворотний зв’язок у комунікації (Кан-Калик, 1987).

Відповідно до сказаного вище можна стверджувати, що підготовка майбутніх викладачів містить окремо визначений напрям, а саме забезпечення їх підготовки до професійної комунікаційної діяльності, що досліджується вченими у різних аспектах: як компонент педагогічної, комунікативної та мовленнєвої культури, як база умінь налагодження педагогічної взаємодії, елемент педагогічної майстерності, *комунікативної компетентності*.

Саме у розрізі формування комунікаційної компетентності майбутніх викладачів будемо здійснювати подальші дослідження, так як на наше глибоке переконання, саме комунікативна компетентність майбутніх викладачів є основою їх професійної діяльності.

Вивчаючи комунікативну компетентність з точки зору педагогічної науки, вчені Дж. Віманн та П. Бекланд визначили комунікативну компетентність як «здатність комуніканта обирати серед доступних комунікативних типів поведінки для успішного досягнення своїх міжособистісних цілей протягом зустрічі, підтримуючи лінію партнера в межах

ситуації), тим самим підкреслюючи, що комунікативна компетентність відноситься як до знань, так і до поведінки людини (Віманн, Бекланд, 1980).

Дослідженню особливостей комунікативної компетентності як важливого структурного компоненту компетентності фахівця присвячено праці вітчизняних і зарубіжних науковців. Зокрема, Л. Петровська робить акцент на тому, що комунікативна компетентність формується в процесі навчальних заходів. У зв'язку з цим, більшість філологів вважають, що складовою комунікативної компетентності є лінгвістична (мовна) компетентність (Петровська, 1990).

На думку А. Хуторського, *комунікативна компетентність* включає знання мов, уміння спілкуватися з людьми, навички взаємодії в колективі, володіння різними соціальними ролями (Хуторський, 2003). А. Богуш тлумачить компетентність «як комплексну характеристику особистості, котра вбирає в себе результати попереднього психологічного розвитку, знання, вміння, навички, креативність, ініціативність, самостійність, самооцінку, самоконтроль» (Богуш, 1999).

Г. Дегтярьова вважає, що *комунікативна компетентність* виявляється в знанні правильного вживання мовних одиниць в усному та писемному мовленні, ознак ораторського та ділового спілкування, обізнаності прийомів вербальної взаємодії; в умінні демонструвати приклади конструктивної взаємодії та співробітництва з іншими людьми, кооперації зусиль заради досягнення спільних цілей, толерантного ставлення до інших поглядів тощо; у використанні різних засобів комунікації; у здатності до комунікації; у готовності до постійного самовдосконалення компонентів мовленнєвої компетенції; у демонстрації ефективних стратегій спілкування залежно від ситуації; у здатності проводити самокорекцію (Дегтярьова, 2016).

За визначенням О. Боровець, «*комунікативна компетентність* – це здатність встановлювати та підтримувати необхідні контакти з іншими людьми, що включає систему внутрішніх ресурсів, необхідних для побудови ефективної комунікації в певному колі ситуацій міжособистісної взаємодії» (Боровець, 2016).

Т. Калініченко, вивчаючи питання комунікативних умінь, аналізу педагогічної підготовки та формування професійної комунікації, визначила закономірності поділу комунікативних умінь на групи, що входять до складу комунікативної компетентності майбутніх викладачів закладів вищої освіти:

- комунікативне прогнозування, тобто уміння визначити мету та завдання спілкування, прогнозувати реакції співрозмовника;
- саморегуляція емоційного стану, як здатність подолати хвилювання, управляти своїм настроєм, налаштовуватися на спілкування;
- налагодження контакту з співрозмовником, що проявляється через самопрезентацію, швидке включення у взаємодію, утримання ініціативи;
- сприйняття та розуміння невербальної поведінки партнера по спілкуванню, уміння визначати емоційний стан співрозмовника, отримання інформації щодо розуміння ним змісту спілкування;
- уміння з використання невербальних засобів в ході спілкування (доцільне використанні міміки, жестів, пантоміміки, вибір просторової орієнтації, відповідність зовнішнього вигляду ситуації спілкування, правильний вибір темпу мови, гучності голосу, використання пауз, смислових наголосів, інтонаційної виразності);
- мовленнєві здібності, що комплексно підрозумівають уміння говоріння, слухання, читання та письмо. Мовленнєві навички забезпечують вільне формулювання власної позиції та висловлення думки, аргументації своєї точки зору, участь в обговоренні дискусійних питань, упевнене ведення монологу чи діалогу, дотримання правил введення переговорів, сприйняття та розуміння повідомлення співрозмовника, сортування та фільтрування даних, сприйняття текстів різних стилів, письмові уміння подання інформації;
- уміння з реалізації стратегій спілкування, поведінки в конфліктній ситуації (передача ініціативи співрозмовнику, застосування різних стилів спілкування та стратегій поведінки у конфліктних ситуаціях);
- самоаналіз комунікативної діяльності та її корекції, через аналіз результатів спілкування, зіставлення їх з визначеною метою та задачами,

визначення причин невідповідності результату поставленій мені, робота над допущеними помилками, виявлених під час самоаналізу;

– самопізнання, шляхом самоаналізу, та організація роботи по самовдосконаленню комунікативних умінь, що проявляється в рівнях сформованості комунікативних умінь, якостей, що є ключовими в процесі налагодження спілкування (Калініченко, 2015).

Варто зазначити, що розглянуті Т. Калініченко уміння та здатності до комунікативної діяльності мають характер поетапного процесу.

Зарубіжний науковець Г. Рикхейт, досліджуючи суть комунікативної компетентності, відзначає її безпосередній вплив на здатність людей досягати поставлених цілей (Рикхейт, 2008).

У свою чергу М. Канал та М. Свейн створили теоретичну модель комунікативної компетентності, яку вони визначають як взаємопов'язаність між граматичною компетентністю, яка вказує на знаннями граматики, та соціолінгвістичною компетентністю, тобто знаннями мови, якою користуються індивіди (Канал, Свейн, 1980).

Зважаючи на погляди науковців не можемо не погодитися з позицією О. Низовець, яка визначає поняття *комунікативної компетентності*, як здатності встановлювати і підтримувати необхідні контакти з іншими учасниками комунікаційних процесів в рамках професійної діяльності, яким дослідник надає інтегральний, стабільний, цілісний характер, дані уміння відображаються через індивідуально-психологічні властивості та особливості спілкування, включають комплекс знань, умінь, досвіду, якостей індивіда, які дозволяють ефективно виконувати професійні комунікативні функції (Низовець, 2011).

На переконання І. Карасюк, *комунікативна здатність особистості* має забезпечуватися наступними компетенціями: мовленнєва (розуміння, говоріння, письмо); мовна (знання фонетики, графіки, орфографії, лексики, граматики); дискурсивна (комунікативні вміння, пов'язані з умовами здійснення окремих мовленнєвих функцій із застосуванням відповідних мовних протоколів); соціокультурна та соціолінгвістична (знання, уміння використовувати у спілкуванні та пізнанні соціокультурні і соціолінгвістичні реалії); стратегічна

(розвиток здатності студентів до самонавчання і самовдосконалення, мотивування до спілкуватися, слухання, адекватної оцінки та самооцінки).

Нам імпонує дана позиція І. Карасюк щодо комплексності *комунікативної компетентності*, тому надалі будемо розглядати її як сукупність зазначених вище компетентностей, а саме: мовленнєвої, мовної, дискурсивної, соціокультурної, соціолінгвістичної та стратегічної. Тому коротко дослідимо зміст кожної з них (рис. 1.1) (Карасюк, 2000).

Рис. 1.1. Сукупність компетенції забезпечення комунікативної здатності особистості

Професійно-комунікативну компетентність викладача визначають й через набір комунікативних якостей, необхідних для організації ефективної

педагогічної діяльності викладача, таких як: педагогічний такт, педагогічна емпатія, комунікабельність, педагогічна етика.

У загальному під комунікативними вміннями викладача розуміють сукупність умінь, які забезпечують спілкування із суб'єктами професійної діяльності та дозволяють ефективно вирішувати професійні завдання (Лисина, 1997).

А. Мудрик запропоновано здійснювати градацію комунікативних умінь, так вчений виокремлює такі позиції: вміння орієнтуватися на співрозмовника, об'єктивно сприймати оточуючих; адаптуватися до ситуацій у спілкування; вміння співпрацювати у різних видах діяльності (Мудрик, 1989).

А. Шпунтов поділяє комунікативні вміння на дві групи: загальну та часткову. Загальна група умінь на його переконання включає здатність до аналізу комунікативної ситуації, об'єктивного оцінювання мовлення інших людей та свого власного; організовувати спілкування у групі; використовувати вербальні та невербальні засоби спілкування. Часткова група містить перелік умінь, що формуються процесі підготовки до спілкування, обміну діалогами, спілкуванні з елементами обговорення та дискусії (Шпунтов, 1997).

Свою позицію до класифікації комунікативних умінь пропонує дослідниця В. Сараєва. Так вона виділяє вміння бачити і розуміти особистість, їх взаємостосунки та ставлення до організатора спілкування; вміння вступати в контакт, ініціювати співрозмовника, застосовувати весь комплекс засобів організації контакту на всіх його етапах (Сараєва, 2012).

Підводячи підсумки можна зазначити, що всі твердження щодо класифікації комунікативних умінь учасників педагогічного процесу мають спільні характеристики, як от: вміння орієнтуватися у співрозмовнику, об'єктивно сприймати оточуючих людей; адаптуватися до ситуації спілкування; вміння взаємодіяти у процесі різних видів комунікації; вміння аналізувати мовлення та комунікативні ситуації, оцінювати власні комунікативні вміння та мовлення партнерів по спілкуванню, організовувати спілкування у групі, користуватися вербальними і невербальними засобами спілкування; вміння

встановлювати контакт, керувати ініціативою контакту; встановлювати професійні стосунки, створювати сприятливу атмосферу для спілкування.

Отже, проведений аналіз праць науковців дозволяє стверджувати, що *комунікативну компетентність* визначають як здатність особистості ефективно взаємодіяти з іншими людьми завдяки розумінню себе та інших при постійній зміні меж особистих відносин та умов соціального середовища.

На основі аналізу підходів учених до трактування понять «комунікація», «професійна комунікація», «комунікативна компетентність», тощо нами визначено ключову дефініцію нашого дослідження *«професійна комунікація викладача»* як інтегративну особистісну якість, яка є комплексним результатом сформованості професійних компетенцій та особистісних якостей майбутніх викладачів закладів вищої освіти, котрі дозволяють встановлювати психологічний контакт із студентами та колегами; логічно, науково та стисло передавати предметну інформацію; керувати процесом спілкування та організовувати педагогічно доцільну взаємодію в навчально-виховному середовищі; виховувати гармонійно розвинену особистість, творчо вирішувати педагогічні завдання, що виникають у навчально-виховному процесі.

1.2. Компонентний склад професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти

Необхідність виокремлення компонентів професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти, що найбільш доцільно здійснити через структурування їхньої комунікативної компетентності, викликана кількома основними чинниками, серед яких ми виділяємо головні:

1) компетентність як науково-педагогічна категорія належить до складноутворених і складнореалізовуваних феноменів; у зв'язку з цим кожен елемент цього поняття має власну сутнісну й змістову роль, яку варто аналізувати, описувати й використовувати окремо;

2) компетентність загалом і комунікативна компетентність зокрема є категоріями оцінними, тому потребують певних критеріїв і показників оцінювання; з огляду на складні характеристики поняття компетентності (змістові, взаємозумовлювані з точки зору результатів та ін.) означена оцінка більш ефективно проводиться щодо кожного елемента структури компетентності;

3) комунікативна компетентність потребує порівняльного аналізу всередині своєї структури, а саме: рідномовна й іншомовна комунікація, комунікативна й методична сторони компетентності; компетентність викладача і компетентність студента. Таке порівняння лягає в основу структури комунікативної компетентності, яку необхідно розробити й реалізувати, щоб здійснити означене порівняння.

Аналіз структури комунікативної компетентності не є новою проблемою для педагогіки; проблема необхідності аналізу такого компонентного явища як компетентність одразу виводить дослідника на шлях поділу цього поняття на складові компоненти задля полегшення їх вивчення. Структурування комунікативної компетентності цілком відповідає системному підходові до аналізу проблеми підготовки до ефективної професійної комунікації майбутніх викладачів закладу вищої освіти. Виходячи з основ системного підходу, комунікативна компетентність може вважатися системним об'єктом, що складається з сукупності взаємопов'язаних і взаємозумовлених компонентів, кожен з яких виконує певну місію у забезпеченні функціонування й розвитку педагогічного явища чи процесу.

На основі проаналізованої в процесі наукового пошуку літератури з лінгвістики, соціолінгвістики, лінгвопсихології, педагогіки ми дійшли висновку, що в проектуванні структури комунікативної компетентності вчені виходять з кількох *методологічних підходів*, а саме:

Рис. 1.2. Методологічні підходи до структурування комунікативної компетентності

Різні методологічні підходи науковців визначають різні способи структурування комунікативної компетентності фахівців. Так, Ю. Вторникова до складових комунікативної компетентності відносить не стільки традиційні компоненти, скільки характеристики особистості – особистісну орієнтацію в ситуації спілкування, в своєму потенціалі та потенціалі співрозмовника; рівень готовності будувати комунікативну взаємодію; знання, вміння й навички ефективної комунікації; сукупність ресурсів, необхідних для ефективної міжособистісної взаємодії та ін (Вторникова, 2011). І. Когут пропонує в структурі компетентності фахівця виділяти знання, досвід, професійну культуру та комплекс особистісних якостей (Когут, 2015).

Н. Ашиток у структурі комунікативної компетентності вбачає не компоненти, а етапи, які, однак, фактично дублюють компонентну структуру

означеної компетентності, у такому складі: 1) діагностичний (виявлення комунікативних здібностей та нахилів студентів); 2) теоретично-навчальний; 3) практично-навчальний; 4) контрольно-рефлексивний (Ашиток, 2015).

У деяких наукових працях компонентами комунікативної компетентності вважаються знання, уміння й навички комунікації та мотивація до її здійснення (Шпітсберг, Купах, 1984). Подібна структура комунікативної компетентності представлена у дослідженні В. Захарова та Н. Хрящової: знання з психології комунікацій, уміння й навички здійснювати комунікативну взаємодію, здатність до рефлексії себе та інших суб'єктів комунікативного процесу (Захарова, Хрящової, 1989). Н. Кузьміною запропоновано структуру комунікативної компетентності у вигляді поєднання теоретичного блоку (знання в галузі комунікативної взаємодії), практичного блоку (комунікативні уміння майбутнього фахівця) та особистісного блоку (необхідні для комунікацій особистісні якості й властивості особистості).

У наукових розробках Н. Зверєвої комунікативна компетентність викладена у функціональній структурі – класичне поєднання когнітивного, мотиваційного, мовного, сенситивного, стратегічного, соціокультурного компонентів (Зверєва, 2017). Зазначимо, що при цьому вчена розглядає не просто комунікативну, а педагогічну комунікацію, тому запропонована нею структура в повній мірі відповідає завданням нашого дослідження. Справа в тому, що майбутній викладач повинен мати сформовану комунікативну компетентність і як педагог (викладач), і як знавець фаху, що є основою його професійних комунікацій.

На засадах компетентнісного підходу структурування здійснено виокремлення компонентів комунікативної компетентності у дослідженні Л. Бахмана та А. Палмер у поєднанні мовної, стратегічної, ілюктивної компетенцій, а також психомоторних умінь (Бахман, Палмер, 1982). Функціональні основи структури комунікативної компетентності представила у своєму дослідженні Є. Філатова, запропонувавши мотиваційно-ціннісний,

когнітивний, операційно-діяльнісний компоненти означеної компетентності (Філатова, 2012).

Зазначимо, що переважна більшість проаналізованих нами в процесі дослідження праць, що представляють структуру комунікативної компетентності, навіть незалежно від характеристик студента – майбутнього фахівця певної галузі, зосереджують увагу на тому, що в цій структурі обов'язково повинні знайти своє відображення знання студента про комунікативну взаємодію, основні характеристики комунікативної діяльності (у вигляді активності, вмінь, навичок, взаємодії), а також аксіологічні чи рефлексивні характеристики комунікативної діяльності майбутніх фахівців. Усі означені компоненти тою чи іншою мірою мають бути наявні й у структурі комунікативної компетентності майбутніх викладачів закладів вищої освіти..

Для аналізу структури компетентності важливе значення має класифікація компетенцій, яка пропонується різними вченими щодо різних напрямів підготовки фахівців. Так І. Родигіна пропонує виокремити шість провідних груп компетентностей, які разом складають загальну професійну компетентність фахівця:

- соціальна компетентність (здатність співробітничати, ініціативність, відкритість і відповідальність за навколишнє середовище, в тому числі й комунікативне);
- комунікативна компетентність (усне та письмове спілкування, рідномовні компетенції, іншомовні компетенції, толерантність у спілкуванні, вербальна та невербальна компетентність);
- полікультурна (розуміння та сприйняття представників інших культур, культурна толеранція, оволодіння культурним досвідом);
- інформаційна компетентність (здатність набувати, накопичувати, передавати, обмінювати, осмислювати інформацію з різноманітних джерел);

– компетентність саморозвитку та самоосвіти (прагнення й інтерес до навчання упродовж життя);

– компетентність продуктивної творчості (здатність до креативного перетворення дійсності, вміння творчо вирішувати складні проблеми, в тому числі і в процесі спілкування) (Родигіна, 2005).

С. Скворцова подає свою авторську структуру комунікативної компетентності, яка постає як поєднання таких компонентів: індивідуально-особистісного (наявність певних особистісних якостей, що уможливлюють ефективну комунікацію), мовленнєвого (оволодіння мовним апаратом рідної чи іноземних мов), інтерактивно-практичного (здатність до оптимальної взаємодії у процесі спілкування), полікультурного (здатність до засвоєння своєї та інших культур), предметно-інформаційного (вміння оволодівати інформацією та використовувати її) (Скворцова, 2010).

У науковому доробку І. Зимньої структура комунікативної компетентності представлена в поєднанні кількох компонентів: мотиваційно-ціннісного, когнітивного, операційно-діяльнісного (Зимняя, 2004).

На підставі аналізу наукових джерел з проблеми структурування комунікативної компетентності майбутніх фахівців та зважаючи на об'єкт і предмет нашого дослідження, ми представили *структуру* означеної компетентності майбутніх викладачів закладу вищої освіти у сукупності таких компонентів:

1) *цілемотиваційного*, що відображає рівень зацікавленості студентів у подальшому зростанні свого рівня комунікативної компетентності, з одного боку, та у вмотивованому володінні сучасними інформаційно-комунікаційними технологіями – з іншого;

2) *когнітивно-лінгвістичного* компонента, що представлений сукупністю системних знань та вмінь з мови та методики використання у професійній діяльності (що в поєднанні з відповідними особистісними якостями складають необхідні мовні та професійні компетенції майбутніх викладачів закладів вищої освіти);

3) *процесуального* компонента, який уможлиблює розвиток комунікативних умінь та навичок у площині мовного спілкування та викладання дисциплін;

4) *рефлексивно-оцінного*, за яким можемо оцінювати рівень сформованості комунікативної компетентності майбутніх викладачів закладів вищої освіти, а також у процесі рефлексії сформованості названої компетентності.

З'ясуємо більш детально зміст кожного з поданих вище компонентів.

Мотивація студентів до розвитку своєї комунікативної компетентності, як і будь-який інший вид навчальної мотивації, залежить від загальних зацікавлень майбутніх фахівців у вивченні мови, з одного боку, та вузькоспеціалізованих інтересів – з іншого.

Як відомо з наукових джерел, мотивація представляє широке коло наукових понять – мотиви (спонукальні чинники діяльності), інтереси, прагнення, потяги, диспрозії (мотиваційні установки) тощо. У контексті проблеми нашого дослідження мотивація студента до зростання рівня своєї комунікативної компетентності, на нашу думку, окреслюється трьома основними прагненнями:

1. Прагненням досягти певної академічної мети (стати кращим серед студентів групи, здобути престижну стипендію в галузі вивчення мов та ін.);

2. Прагненням реалізувати особистісні амбіції, інтереси й цілі (може знаходитися поза межами академічної чи професійної діяльності);

3. Прагненням досягти професійного зростання (досягти такого рівня володіння мовою та методикою її використання, який би забезпечив високі позиції на ринку праці).

Як справедливо зазначає у своєму дослідженні І. Тригуб, навчальні мотиви студента досить різнобічні й мають певну ієрархію, яка є індивідуальною і визначається поданими вище трьома основними прагненнями досягнення мети (Тригуб, 2014).

Серед основних навчальних мотивів виділяються, передусім:

- мотиви, закладені в самому процесі навчання, який сам по собі є стимулюючим началом, оскільки актуалізує процес отримання знань і формування компетентностей;
- мотиви до пізнання нового (нових слів, нових фактів, більш високого рівня володіння традиційною чи новою методикою викладання);
- мотиви до подолання перешкод: об'єктивно існуючих, наприклад, недостатнього рівня володіння мовою за результатами незалежного тестування; суб'єктивних, наприклад, усвідомлення свого низького рівня володіння мовою порівняно з іншими студентами групи;
- позанавчальні мотиви;
- соціальні (передовсім, комунікативні, самоактуалізаційні, самоідентифікаційні тощо) та особистісно-психологічні мотиви (прагнення уникнути невдачі й отримати схвалення, лідерські інтереси);
- професійні мотиви (відображають рівень усвідомлення студентом взаємозумовленості сформованості комунікативної іншомовної компетентності та професійної підготовленості) та пов'язані з ними безпосередньо мотиви професійного самовизначення.

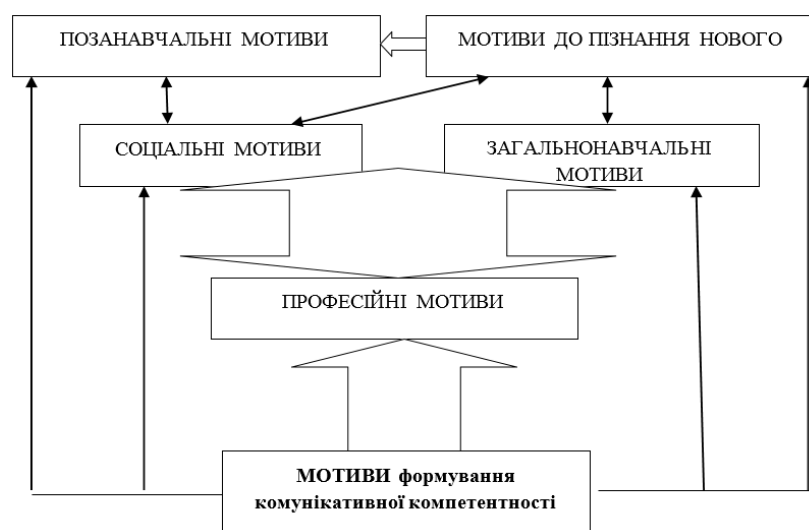

Рис. 1.3. Ієрархія мотивів у цілемотиваційному компоненті структури комунікативної компетентності майбутніх викладачів закладів вищої освіти

Означений перелік мотивів можна продовжувати й далі, однак навіть цей існуючий перелік вже дає змогу вибудувати ієрархію мотивів формування комунікативної компетентності майбутніх викладачів закладів вищої освіти, що представлено на рис. 1.3.

На підставі аналізу ієрархії мотивів студентів до формування своєї комунікативної компетентності можемо дійти висновку, що домінуючим мотивом цієї діяльності має стати стійка внутрішня мотивація, пов'язана з навчальною і квазіпрофесійною діяльністю студента – майбутнього викладача закладів вищої освіти.

А. Маркова пов'язує мотивацію студентів до навчання із загальною теорією діяльності, тому обґрунтовує подвійну модель зв'язку мотивації і діяльності: вплив мотивації на діяльність студента, завдяки чому він обирає нові способи і засоби навчання залежно від змін у мотивації; наявна на даний окремий період часу навчальна діяльність впливає на зростання чи спадання мотивації до вивчення курсу, до формування певного виду компетентності та ін (Маркова, 1983).

Як свідчить рис. 1.3, мотивація студента до розвитку своєї комунікативної компетентності тісно пов'язана з рівнем його професійних знань на етапі професійної підготовки. Система знань майбутніх викладачів закладів вищої освіти визначається змістом їх професійної підготовки і регламентується як власною мотивацією студента до отримання цієї сукупності знань, так і ресурсом, який може йому запропонувати ЗВО. Цей змістовий ресурс може бути представлений як *когнітивно-лінгвістичний* компонент комунікативної компетентності майбутніх викладачів закладів вищої освіти.

Окреслюючи цей компонент, ми не випадково окремо виділили в ньому лінгвістичний елемент, що передбачає оволодіння майбутніми викладачами закладів вищої освіти системою знань мови на рівні фонетики, лексики, морфології, словотвору, синтаксису, орфографії та стилістики. Сукупність означених знань передбачає: знання чужих і власних моделей мовлення та мовленнєвої поведінки відповідно до цілей і завдань комунікації, до сфери застосування комунікативного процесу, до сутності комунікативної ситуації та

ін.; знання основних понять лінгвістики (способів зв'язку речень, стилів та моделей висловлювання, типів лінгвістичних одиниць тексту тощо); знання мови як показник рівня володіння її вербальними та невербальними засобами; знання основ методики викладання, сучасних інноваційних форм і методів навчання у системі вищої школи.

Зазначені вище знання складають основу відповідних мовних професійних *компетенцій* майбутніх викладачів закладів вищої освіти, які введені нами в зміст експериментальної роботи як компоненти комунікативної компетентності, що формувалася згідно з розробленою моделлю. До таких компетенцій ми віднесли, передусім, мовну, лексичну, соціокультурну, навчальну дослідницьку, організаційну, дискурсивну, стратегічну та рефлексивну. Названі компетенції цілком відображають структуру комунікативної компетентності майбутніх викладачів закладів вищої освіти і стали основою виокремлення відповідних показників її сформованості у розділі 2. Виокремлення зазначених компетенцій було здійснене нами за допомогою «Індикаторного методу оцінювання комунікативної компетентності» С. Катаєва, Ю. Лободи, Є. Хомякової (2009).

Значення кожної з названих компетенцій окреслено їх функціональним навантаженням: так, мовна компетенція уможливорює майбутньому педагогові сформувати сукупність знань про мову, знання правил мовного спілкування, оптимальне використання отриманих знань у професійній діяльності, вміння користуватися інформаційними джерелами та ін. Соціокультурна компетенція майбутнього викладача у своїй основі має розвинену здатність використовувати соціокультурний контекст у вивченні мови. Підґрунтям навчальної компетенції майбутніх викладачів є сформована здатність до засвоєння нової інформації, що має професійне значення; дослідницька компетенція поглиблює навчальну і передбачає здатність студента вийти за межі стандартного розуміння навчальної інформації за допомогою спеціально організованих наукових пошуків в обраній галузі знання. Як свідчать роботи Р. Оксфорд, стратегічна компетенція дозволяє студентам стати більш самостійними в оволодінні іноземною мовою, розширюють роль викладача, причому передбачають

реалізацію метакогнітивних, когнітивних, емоційних та соціальних стратегій у процесі навчання іноземній мові (Оксфорд, 1990).

Дискурсивна компетенція, на думку О. Кучерявої (2008), покликана відображати здатність студента створювати чи сприймати певні дискурси відповідно до комунікативної мети та ситуації. Для нас важливим є висновок дослідниці стосовно того, що сприйняття студентом дискурсу має ґрунтуватися на аудіовізуальному уявленні та презентації комунікативної ситуації, що, безперечно, передбачає використання інформаційно-комунікаційних технологій (Кучерява, 2008).

У зв'язку з таким чином виділеними компетенціями нами з'ясовано сутність поняття компетенції у п. 1.1, та співвідношення з поняттям компетентності. Зазначимо, що подана в змісті когнітивно-лінгвістичного компонента сукупність знань та вмінь майбутніх викладачів закладів вищої освіти представлена в розрізі експериментальної роботи в сукупності названих вище компетенцій.

Окрему групу знань майбутніх викладачів закладів вищої освіти складають знання сучасних *методик* викладання, серед яких варто виділити, насамперед:

- знання головних компонентів теорії сучасного навчання вищих закладах освіти;
- знання складових, форм, методів і засобів викладання;
- знання сучасних тенденцій в навчанні, вивчення зарубіжного досвіду навчання;
- знання загальних і спеціальних методів викладання;
- знання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у викладанні;
- знання новітніх методів викладання (комунікативного, конструктивістського, навчання з комп'ютерною підтримкою, сценарного, методу симуляцій, рольової гри, case-study та ін.).

Таким чином, вмотивований до навчання та озброєний сукупністю лінгвістичних і методичних знань студент реалізує і розвиває їх у безпосередній

навчальній (або ж квазіпрофесійній) діяльності. Тому третім з виділених нами компонентів комунікативної компетентності майбутніх викладачів іноземних мов є *процесуальний*, який відображає сформованість у студентів відповідних комунікативних умінь і навичок майбутніх викладачів закладів вищої освіти.

Необхідні для сформованості комунікативної компетентності знання, вміння й навички майбутніх викладачів викладені в *освітньо-професійній програмі* підготовки названих фахівців – 011 «Освітні, педагогічні науки», яка вміщує перелік необхідних для отримання відповідної кваліфікації професійних компетенцій та навичок фахівця, серед яких Національний університет «Острозька академія» провідними визначив наступні: професійно-орієнтовані компетенції, тобто здатність використовувати знання методів дослідження в історичній чи сучасній перспективі, та застосування отриманих знань на практиці; лінгвістичні компетенції – знання основних тверджень у мовознавстві, знання та розуміння структури мови; встановлення зв'язків між елементами мови; літературознавчі та країнознавчі компетенції: усвідомлення культурної специфіки, пов'язаної з мовами; знання літератури; здатність розуміти фундаментальні аспекти літератури; комунікативні – комунікативні навички рідної мови; вміння отримувати та обробляти інформацію з різних джерел; педагогічні: вміння подати інформацію; вміння добирати коректні способи навчання; знання концептуального забезпечення системи освіти.

Представлені вище особливості змісту освітньо-професійної програми зі спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки» спонукають студентів до розвитку їхніх комунікативних умінь та навичок як майбутніх викладачів закладу вищої освіти. П. Кліш та А. Хом'як до провідних комунікативних умінь і навичок педагога відносять такі: вміння швидко й адекватно орієнтуватися у змінних умовах комунікативної діяльності, планувати і реалізувати програму комунікативної взаємодії, знаходити відповідні засоби спілкування, що відповідають індивідуальним особливостям суб'єктів комунікації, підтримувати зворотний зв'язок, демонструвати емоції і відчуття у процесі комунікації (Кліш, Хом'як, 2017).

Потреба формування професійних компетенцій майбутніх викладачів закладів вищої освіти зумовлює певний набір професійних умінь, які б відображали рівень сформованості комунікативної компетентності, а саме: вміння просто і зв'язно висловлюватися рідною мовою; здатність описувати наявну ситуацію, пов'язані з нею емоції і відчуття, плани й сподівання; навички висловлюватися вільно і спонтанно, без відчутної потреби добору слів; вміння результативно використовувати мову в соціальних комунікаціях та квазіпрофесійній діяльності; вміння знаходити, накопичувати, зберігати, передавати, змінювати інформацію за допомогою сучасних засобів навчання; навички вичерпно, детально й логічно висловлюватися за допомогою різноманітних синтаксичних засобів; здатність здійснювати медіацію.

Безумовно, викладений вище перелік умінь, що відображають певний рівень сформованості комунікативної компетентності майбутніх викладачів закладів вищої освіти, варто розширити за рахунок психолого-педагогічних умінь фахівців цього профілю, а саме: проєктивні, рефлексивні, прогностичні, організаторські, інформаційні, мобілізаційні та ін.

Комунікацію майбутніх викладачів закладів вищої освіти ми представляємо, насамперед, як процес спілкування. Професійна комунікація викладача по завершенню навчання (як і в процесі професійної підготовки) має власну структуру, що являє собою *єдність кількох елементів*, рис. 1.4:

Рис. 1.4. Структура професійної комунікації викладача закладу вищої освіти

Крім того, в змісті процесуально компонента комунікативної компетентності відображаються основні соціально-комунікативні навички майбутніх викладачів закладів вищої освіти, які ми залучили до експериментальної частини роботи, виходячи з діагностичних методик Є. Рогова (Куликова, 2008). До переліку означених навичок учений відносить, насамперед: соціально-комунікативну незграбність, тобто невміння студента ввійти в комунікативну ситуацію, розпочати процес спілкування, організувати мовну взаємодію; нетерпимість до невизначеності – тобто усвідомлення студентом ризику невизначеності і надання переваги ймовірнісним комунікативним процесам перед невизначеними; надмірне прагнення до конформності, що передбачає опір з боку особистості щодо тиску, який справляє на неї група; підвищене прагнення до статусного зростання, за яким студент прагне бути в центрі уваги, схильність мати у своєму розпорядженні інших людей, прагнення стати відомою особистістю та ін.; орієнтацію на уникнення навадчі, що передбачає прагнення уникати комунікативних ситуацій, що виявляють недостатні комунікативні навички, невміння розпочати розмову, побудувати процес комунікації та ін.; фрустраційну інтолерантність, що уможливорює оцінити специфіку ставлення студента до мовного середовища в якому він знаходиться.

Таким чином, весь комплекс комунікативних умінь майбутніх викладачів закладів вищої освіти, що входять до структури його комунікативної компетентності, може бути представлений в такій сукупності:

- 1) суто лінгвістичні вміння, що відображають практичну реалізацію отриманих у процесі навчання лінгвістичних знань;
- 2) вміння реалізувати сучасні форми, методи й методики навчання;
- 3) психолого-педагогічні вміння.

Представлені вище три компоненти комунікативної компетентності майбутніх викладачів закладів вищої освіти не можуть являти собою систему без належного зворотного зв'язку, в межах якого відбувається **рефлексія** сформованого на певний момент рівня комунікативної компетентності. Цей компонент ми означили як *рефлексивно-оцінний*; він передбачає належну оцінку рівня комунікативної компетентності кожного студента, що бере участь в педагогічному експерименті, та співвідношення результату розроблення і впровадження моделі і технології формування цієї компетентності з передбачуваним гіпотетично на початку дослідницької діяльності.

Враховуючи специфіку теми і проблеми нашого дослідження, вважаємо необхідним введення оцінно-результативного компонента комунікативної компетентності майбутніх викладачів закладів вищої освіти, оскільки суттєве місце в процесі експериментальної роботи займає оцінка пізнавальної самостійності, творчих умінь, технологічної здатності студентів. Так, *пізнавальна самостійність* майбутніх викладачів закладів вищої освіти передбачає реалізацію ними не лише мовних знань та вмінь, але й напрацювання здатності самостійно вирішувати комунікативні завдання у процесі професійної підготовки. *Творчі вміння* майбутніх викладачів закладів вищої освіти передбачають два аспекти: – освітньо-пізнавальний, що вміщує зацікавлення студентів в освоєнні новітніми технологіями у процесі професійної підготовки та формуванні власної комунікативної картини світу; – творчо-перетворювальний аспект, що передбачає особистісну готовність студентів до постійного нарощування всіх показників сформованості комунікативної компетентності. *Технологічна здатність* майбутніх викладачів закладів вищої освіти має подвійний характер: як комплекс знань та вмінь у сфері сучасних освітніх технологій, та як здатність розширювати коло своїх знань і вмінь у сфері інформаційно-комунікаційних технологій в навчанні.

Поняття рефлексії спочатку використовувалося у філософії як процес роздумів про власну свідомість та все те, що в ній відбувається. Відповідно рефлексія в освітніх системах може бути означена як процес і результат

усвідомлення особою своєї навчальної діяльності з огляду на спроектовані цілі та отриманий результат (Щедровицький, 1993).

Л. Бондар та Н. Ісхакова розглядають три основні сфери реалізації рефлексивних процесів у вищій школі: рефлексія основ навчальних дій студента; рефлексія змісту та сенсу міжособистісного спілкування молоді; рефлексія як власного «Я» у сфері самосвідомості (Бондар, Ісхакова, 2015):

При цьому дослідниці цілком справедливо стверджують, що рефлексія дає можливість цілісно представити своє знання про світ та свою діяльність у ньому; критично поставитися до себе та своєї діяльності в межах навчального процесу, і що особливо важливо, робить студента суб'єктом власної активності (Бондар, Ісхакова, 2015).

У теорії навчання В. Давидова (1998) рефлексія має два рівні – формальний і змістовий. Натомість О. Снігур (2011) вважає, що рефлексія може спричинити як до позитивних, так і негативних процесів у розвитку особистості: ставлення до себе не завжди має чітко окреслений позитивний спектр. У дослідженні І. Степанова та С. Семенова рефлексія певним чином класифікується (комунікативний, кооперативний, особистісний, інтелектуальний аспекти рефлексії).

Таким чином, нами обґрунтовано *структуру комунікативної компетентності майбутніх викладачів закладів вищої освіти як провідного показника їх готовності до здійснення професійної комунікації*. Відзначено класифікацію провідних методологічних підходів до структурування означеної компетентності у науковій літературі, а саме: традиційний, за якого до структури комунікативної компетентності включаються знання, уміння й навички комунікативної діяльності, а також мотивація до її здійснення; компетенційний, за якого до структури комунікативної компетентності включаються різноманітні групи компетенцій; функціональний, за якого комунікативна компетентність поділяється на компоненти залежно від їх функціонального навантаження. Сформульовано висновок про переваги функціонального підходу до структурування комунікативної компетентності майбутніх викладачів закладів вищої освіти, і виділено чотири компоненти

означеної компетентності, а саме: цілемотиваційний, що відображає рівень зацікавленості студентів у подальшому зростанні свого рівня комунікативної компетентності; когнітивно-лінгвістичний компонент, представлений сукупністю системних знань з мови та методики її використання, а також з курсу психології і педагогіки вищої школи; процесуальний, який уможливорює, з одного боку, розвиток комунікативних вмінь та навичок у площині спілкування; рефлексивно-оцінний, який передбачає здатність оцінювати рівень сформованості комунікативної компетентності майбутніх викладачів закладів вищої освіти із застосуванням засобів сучасних технологій, та реалізувати власну рефлексію цих процесів. Визначені й описані компоненти комунікативної компетентності співвіднесено з переліком професійних компетенцій означеного фахівця.

Висновки до розділу 1

У розділі розглянуто теоретико-методологічні засади поняття підготовки до ефективної професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти. З'ясовано науково-теоретичні основи цього процесу, обґрунтовано категоріально-понятійний апарат дослідження, визначено змістову структуру та складові комунікативної компетентності майбутніх викладачів закладів вищої освіти.

Охарактеризовано зміст та сутність базових понять дослідження проблеми таких, як «комунікація» загалом та «професійна комунікація викладача». Так, *професійну комунікацію викладача* розглядаємо, як систему зв'язків та взаємодій педагога, що здійснюються за рахунок вербальних та невербальних засобів, засобів інформаційно-комунікаційних технологій, та мають на меті налагодження взаємообміну інформацією, моделювання та управління процесом комунікації, управління педагогічними відносинами.

Зважаючи на те, що підготовка до ефективної професійної комунікації викладача здійснюється в процесі його *професійної підготовки*, було визначено поняття даної дефініції, як єдину цілеспрямовану та погоджену зі

складовими її частинами систему, орієнтовану на розвиток особистості педагога, розширення та поглиблення його знань, удосконалення вмінь, формування світогляду та моралі, покликану збагачувати інтелектуально й культурно, найповніше задовольняти різноманітні освітні потреби педагогів.

Враховуючи, що процес підготовки майбутніх фахівців галузі педагогіки побудовано на засадах компетентного підходу, виявлено, що однією з ключових компетентностей виокремлено – комунікативну, яку науковці визначають як здатність особистості ефективно взаємодіяти з іншими людьми завдяки розумінню себе та інших при постійній зміні меж особистих відносин та умов соціального середовища, що є підтвердженням тому, що вона є запорукою підготовки до ефективної комунікації майбутніх викладачів закладів освіти,

Так, на основі аналізу підходів учених до трактування понять «комунікація», «професійна комунікація», «комунікативна компетентність», тощо нами визначено ключову дефініцію нашого дослідження *«професійна комунікація викладача»* як інтегративну особистісну якість, яка є комплексним результатом сформованості професійних компетенцій та особистісних якостей майбутніх викладачів закладів вищої освіти, котрі дозволяють встановлювати психологічний контакт із студентами та колегами; логічно, науково та стисло передавати предметну інформацію; керувати процесом спілкування та організовувати педагогічно доцільну взаємодію в навчально-виховному середовищі; виховувати гармонійно розвинену особистість, творчо вирішувати педагогічні завдання, що виникають у навчально-виховному процесі.

У подальших дослідженнях було визначено компонентний склад професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти, що, на наше переконання, найбільш доцільно було здійснити через структурування саме комунікативної компетентності майбутнього викладача.

Ми представили *структуру* означеної компетентності майбутніх викладачів закладу вищої освіти у сукупності таких компонентів: *цілемотиваційного*, що відображає рівень зацікавленості студентів у подальшому зростанні свого рівня комунікативної компетентності, з одного

боку, та у вмотивованому володінні сучасними інформаційно-комунікаційними технологіями – з іншого; *когнітивно-лінгвістичного* компонента, що представлений сукупністю системних знань та вмінь з мови та методики використання у професійній діяльності (що в поєднанні з відповідними особистісними якостями складають необхідні мовні та професійні компетенції майбутніх викладачів закладів вищої освіти); *процесуального* компонента, який уможливорює розвиток комунікативних умінь та навичок у площині мовного спілкування та викладання дисциплін; *рефлексивно-оцінного*, за яким можемо оцінювати рівень сформованості комунікативної компетентності майбутніх викладачів закладів вищої освіти, а також у процесі рефлексії сформованості названої компетентності.

Таким чином нами було обґрунтовано структуру комунікативної компетентності майбутніх викладачів закладів вищої освіти як провідного показника їх готовності до здійснення професійної комунікації.

РОЗДІЛ 2

МОДЕЛЬ ПІДГОТОВКИ ДО ЕФЕКТИВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМУНІКАЦІЇ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

2.1. Гіпотетична модель підготовки до ефективної професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти

Необхідність моделювання процесу підготовки до ефективної професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти визначається пріоритетністю завдань підвищення якості професійної підготовки випускників ЗВО та потребами в оновленні змісту професійної підготовки відповідно до сучасних соціальних запитів і освітніх стандартів. Відповідно, проектування моделі формування комунікативної компетентності майбутніх викладачів закладів вищої освіти набуває характеру науково-теоретичної проблеми, покликаної вирішити суперечність між зростанням ролі налагодження комунікативної взаємодії у сфері освіти та відсутністю у закладах вищої освіти системної цілеспрямованої педагогічної підготовки до даного виду діяльності при підготовці майбутніх фахівців.

Загалом, моделювання є методом дослідження, який дозволяє визначати пріоритетні напрями розв'язання проблеми дослідження через урахування суттєвих факторів впливу й взаємозв'язків між ними. Педагогічне моделювання це процес створення педагогічної моделі як формалізованого відтворення структури проблеми дослідження (Вішнікіна, 2008). Для існуючих педагогічних систем моделювання є відображенням характеристик існуючої педагогічної системи в спеціально створеному об'єкті (педагогічній моделі); для інноваційних педагогічних систем – це етап проектування прогностичної моделі досліджуваного явища, процесу чи системи (Цимбалару, 2007). Педагогічне моделювання дозволяє спроектувати перспективи, засоби і цілі розвитку та видозміни педагогічних процесів. Тому модель повинна вміщувати

результати аналізу наявного стану об'єкту моделювання, методи й засоби його видозміни та способи вимірювання ефективності цих педагогічних змін.

Аналізуючи педагогічне моделювання як науково-теоретичну проблему, Є. Лодатко сформулював вихідні *положення* застосування моделювання у педагогічних дослідженнях (Лодатко, 2010):

1. Зміст педагогічного моделювання ґрунтується на перманентній змінності педагогічних процесів, явищ і систем та індивідуальності суб'єктів освітнього простору, дослідження яких є нездійснимим без достатнього рівня абстрактизації та узагальнення. Тобто врахування комплексу всіх змінних факторів та умов впливу на досліджувану педагогічну категорію настільки переобтяжує її, що унеможлиблює валідну фіксацію її стану в певному часовому проміжку.

2. Актуальність застосування педагогічного моделювання визначається складністю вимірювальних процесів у педагогічних дослідженнях внаслідок відсутності об'єктивних критеріїв та відповідних їм валідних засобів визначення рівня ефективності певних педагогічних феноменів.

3. Відсутність об'єктивних можливостей вичерпного опису педагогічних явищ, процесів і систем визначає реальні передумови його вивчення шляхом формалізації, схематизації та спрощення для відстеження окремих визначальних якостей і характеристик, що підлягають вивченню, оцінюванню і впливу. Отже, педагогічні дослідження здійснюються не безпосередньо, а засобами моделювання.

4. За умови високого рівня узагальнення й абстрактизації спроектована модель має потенціал для різнобічних інтерпретацій і розробки технологій реалізації модельних рішень, тобто наділена життєздатністю до реалізації у практичних вимірах освітнього простору.

Цікавим вважаємо твердження Л. Вишнікіної, що саме моделювання сприяє переходу педагогічних досліджень на методологічний рівень пізнання, визначає концептуальні положення, відображає мету й категорійно-понятійний

апарат (на теоретичному рівні визначаються власне педагогічні моделі, а на методичному – алгоритм їх застосування) (Вішнікіна, 2008).

За В. Штофом, модель – це концептуальний інструмент, аналог певного фрагмента соціальної дійсності, який служить для зберігання та розширення знання про властивості та структуру процесів, що моделюються, орієнтований на керування ними (Штоф, 1966). За визначенням В. Алфімова, педагогічні моделі є формою абстракції особливого роду, в якій суттєві взаємозалежності об'єкта закріплені у зв'язках, що наочно сприймаються й уявляються, тим самим демонструючи єдність одиничного і загального, де першочерговим є загальне і суттєве (Алфімов, 2009).

Алгоритм педагогічного моделювання, за О. Дахіним передбачає *етапи* побудови моделі підготовки до ефективної професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти, зазначені на рисунку 2.1 (Дахин, 2005).

Рис. 2.1. Етапи побудови моделі підготовки до ефективної професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти

Відповідно до проведеного у першому розділі теоретичного дослідження підготовки до ефективної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої

освіти нами було розроблено гіпотетичну модель, компоненти якої знаходяться у певному взаємозв'язку та взаємозалежності, та складають з п'ять блоків (Рис. 2.2).

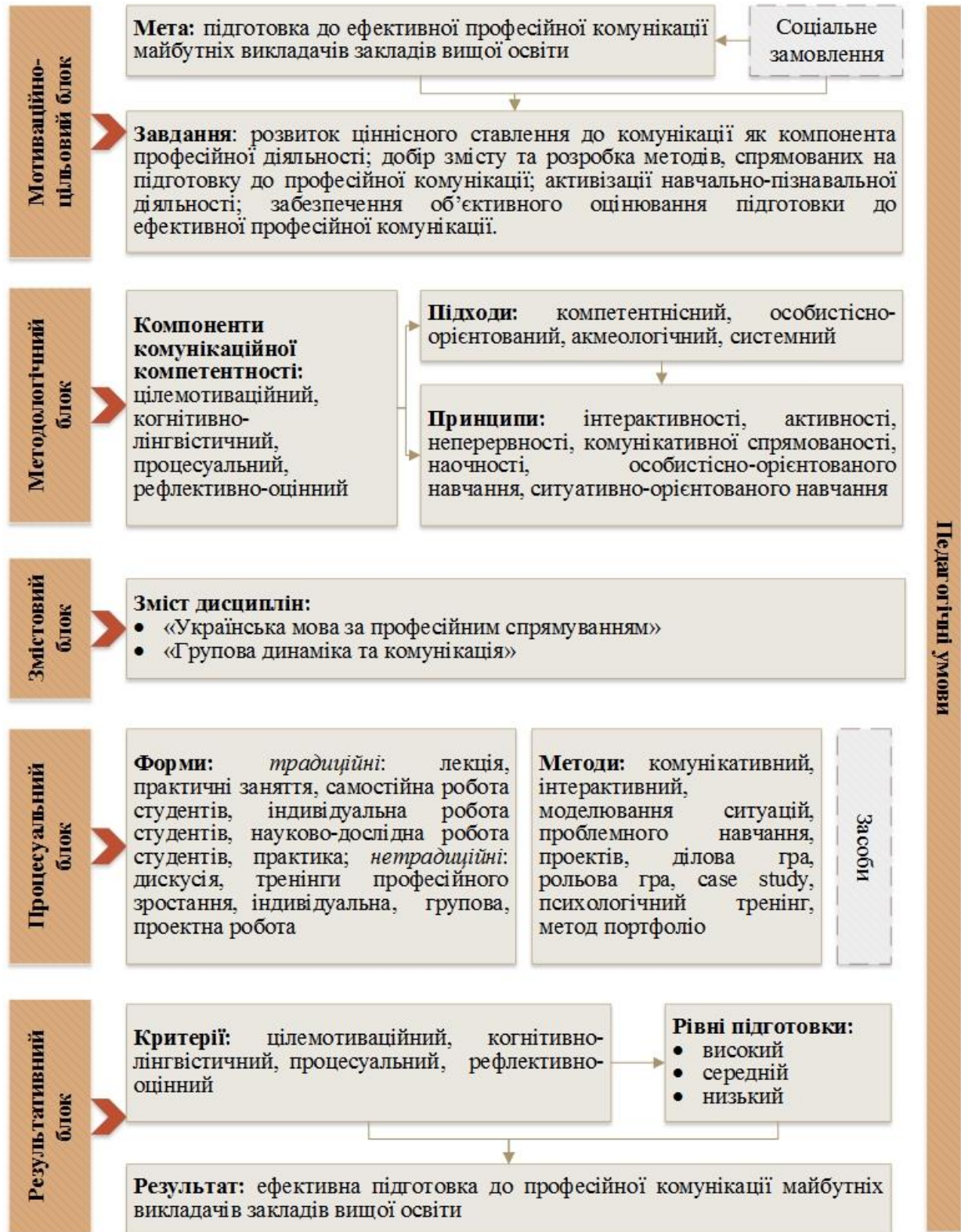

Рис. 2.2. Гіпотетична модель підготовки до ефективної професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти

Перший блок – *мотиваційно-цільовий*, містить соціальне замовлення суспільства на підготовку викладача закладу вищої освіти, що знаходить своє відображення у державних стандартах та освітніх програмах фахової підготовки. Саме в освітній програмі визначається мета, яка в межах нашого дослідження може бути уточнена як підготовка до ефективної професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти. Для реалізації поставленої мети нами сформульовано такі завдання: розвиток ціннісного ставлення до комунікації як компонента професійної діяльності; добір змісту та розробка методів, спрямованих на підготовку до професійної комунікації; активізації навчально-пізнавальної діяльності; забезпечення об'єктивного оцінювання підготовки до ефективної професійної комунікації.

Другий блок – *методологічний*, включає *компоненти* комунікаційної компетентності (цілемотиваційний, когнітивно-лінгвістичний, процесуальний, рефлексивно-оцінний), *підходи* (компетентнісний, особистісно-орієнтований, акмеологічний, системний), *принципи* (інтерактивності, активності, неперервності, комунікативної спрямованості, наочності, особистісно-орієнтованого навчання, ситуативно-орієнтованого навчання).

Проведений аналіз термінологічного апарату дослідження, науково-методичної літератури з проблем підготовки до професійної комунікації дозволив нам визначити як найбільш значущі для нашого дослідження такі *методологічні підходи*:

- *компетентнісний* – даний підхід передбачає оцінку результату у діяльнісному вимірі, тобто оцінку якості процесу навчання через формування не просто системи знань, умінь і навичок, а системи компетенцій, відбувається розвиток певних особистісних якостей, відбувається психологічна підготовка, що цілком відповідає меті нашого дослідження. Даний підхід покладено в основу розробки нових галузевих стандартів підготовки майбутніх викладачів закладів вищої освіти.

- *особистісно-орієнтований підхід* вбачається актуальним саме для формування комунікативної компетентності через необхідність виявлення комунікативного досвіду кожного студента та надання допомоги у розкритті

його індивідуальності, набутті необхідних для успішного професійного розвитку знань, розвитку якостей особистості, значущих для реалізації компетентностей у певних умовах, подоланні психологічних бар'єрів;

– *акмеологічний підхід* враховує закономірності й феномени розвитку людини до ступеня її зрілості, при досягненні нею найбільш високого рівня в цьому розвитку, при цьому найважливішими загальними акмеологічними чинниками є високий рівень мотивації, потреба у досягненнях, прагнення самореалізації, що у цілому відповідає характеристикам студентів, що обирають професію викладача закладу вищої освіти, урахування даного підходу під час моделювання процесу підготовки майбутніх викладачів до професійної комунікації дозволяє закласти підґрунтя для постійного професійного самовдосконалення та освіти протягом усього життя;

– *системний підхід* обумовлюється використанням міжпредметного підходу в професійній підготовці майбутніх викладачів для формування комунікативної компетентності, для забезпечення всебічності та глибини отримуваних знань, необхідних для подальшої ефективної комунікації у професійному середовищі.

Підготовка майбутніх викладачів закладів вищої освіти до професійної комунікації повинна спиратися на педагогічні принципи, правила та закономірності. Серед *принципів* у рамках теми дослідження найважливішими нам вбачаються такі:

– для формування навичок активного спілкування *принципи інтерактивності, активності, комунікативної спрямованості*;

– для розвитку якостей особистості та відпрацювання дій у ситуаціях, наближених до реальної професійної діяльності – *особистісно-орієнтованого навчання, ситуативно-орієнтованого навчання, наочності*;

– для забезпечення цілісного системного формування досліджуваного феномену – *принцип неперервності*.

Третій блок – **змістовий** складається з модифікованого змісту дисциплін «Українська мова за професійним спрямуванням», «Групова динаміка та комунікація».

«Групова динаміка та комунікація» – спрямована на розвиток особистісних якостей викладача закладу вищої для міжособистісного спілкування та побудови взаємодії на рівні групи, формує знання та відповідні навички щодо аналізу і прийняття рішень в групі, про типи груп, ролі в групах та притаманні їм функції та ін.

«Українська мова за професійним спрямуванням» – дозволяє сформувати необхідні уміння, необхідні для розв’язання комунікативних завдань, що постають у процесі професійної діяльності викладача закладу вищої освіти.

Четвертий блок – **процесуальний** об’єднує *форми* (традиційні: лекція, практичні заняття, самостійна робота студентів, індивідуальна робота студентів, науково-дослідна робота студентів, практика; *нетрадиційні*: дискусія, тренінги професійного зростання, індивідуальна, групова, проектна робота), *методи* (комунікативний, інтерактивний, моделювання ситуацій, проблемного навчання, проектів, ділова гра, рольова гра, case study, психологічний тренінг, метод портфоліо), *засоби* (друковані (посібники, підручники), дистанційні курси, технології Веб 2.0, тощо).

Проведений аналіз ситуацій професійної комунікації із практичної діяльності викладачів закладів вищої освіти аргументував вибір форм та методів навчання для підготовки майбутніх викладачів закладів вищої освіти до професійної комунікації. Форми організації освітнього процесу майбутніх викладачів мають бути максимально наближені до форм притаманних саме спілкуванню в сфері освіти. Тобто разом із *традиційними* для вищого навчального закладу формами навчання (лекція, практичні заняття, самостійна робота студентів, індивідуальна робота, науково-дослідна робота, практика) у процесі підготовки майбутніх викладачів закладів вищої освіти до професійної комунікації доцільно використовувати *нетрадиційні* форми, зокрема такі як

дискусія, тренінги професійного зростання, індивідуальна, групова, проектна робота, дистанційні курси, круглий стіл.

Серед методів формування комунікативної компетентності особливої уваги заслуговують створення навчально-проблемних, виробничо-проблемних ситуацій, мозковий штурм, тренінгові комунікативні вправи, дерево рішень, ментальні карти, інтерв'ю, ділові ігри, аналіз конкретних ситуацій, кейс-метод та ін.

П'ятий блок – *результативний* містить критерії, визначені у відповідності до проведеного у пункті 1.2 обґрунтуванні компонентів комунікативної компетентності майбутніх викладачів закладів вищої освіти (цілемотиваційний, когнітивно-лінгвістичний, процесуальний, рефлексивно-оцінний); розроблено систему діагностування, що дозволяє за схарактеризованими показниками визначити рівні підготовки про професійної комунікації. У межах нашого дослідження вважаємо за доцільне визначити три рівні готовності до професійної комунікації: низький, середній та високий. Детальний опис характеристик готовності до ефективної професійної комунікації викладачів закладів вищої освіти ща кожним із визначених критеріїв подано у Додатку В.

Наскрізною лінією кожного блоку гіпотетичної моделі виділено ключову *педагогічну умову* підготовки до ефективної професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти: застосування інтерактивних форм навчання вибраних фахових дисциплін, що враховують специфіку професійної діяльності викладачів у ході реалізації домінуючих методів (метод проекту, метод навчання у співробітництві (малих груп), «мозковий штурм», кейс метод). Більш розширений опис реалізації інтерактивних форм і методів навчання подано у п. 2.2.

2.2. Реалізація педагогічних умов гіпотетичної моделі підготовки до ефективної професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти

Для реалізації визначеної педагогічної умови щодо використання інтерактивних методичних підходів і форм навчання під час вивчення фахових дисциплін, нами було проаналізовано методи викладання у вищій школі та досвід викладання фахових дисциплін для студентів спеціальностей 011 «Освітні, педагогічні науки». На основі цього аналізу ми виділили методи підготовки до ефективної професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти, що доцільно використовувати під час вивчення фахових дисциплін, зокрема тих, що визначені нами у змістовому компоненті моделі (п. 2.1) («Групова динаміка та комунікація» та «Українська мова за професійним спрямуванням») (Додаток Г, Д).

Під час вивчення дисципліни «Групова динаміка та комунікація» майбутніми викладачами закладів вищої освіти метою є вивчення, розвиток і відпрацювання навичок міжособистісного спілкування, формування у студентів особистісних і ділових навичок ефективної роботи в партнерстві з колегами, в проектних командах як під час навчання в університеті, так і в подальшій професійній діяльності при взаємодії з колегами та студентами закладу освіти.

Дисципліна спрямована на розвиток таких компетентностей, що визначені у 5-6 рівнях Національній рамці кваліфікацій у категорії «Комунікація»: взаємодія, співробітництво з широким колом осіб (колеги, керівники, студенти) для провадження професійної або навчальної діяльності; донесення до фахівців і нефахівців інформації, ідей, проблем, рішень та власного досвіду в галузі професійної діяльності; здатність ефективно формувати комунікаційну стратегію (Постанова Кабінету міністрів України, 2011).

Під час вивчення дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням» за мету ставиться підготовка до ефективної професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти, набуття

комунікативного досвіду, вироблення навичок оптимальної мовної поведінки у професійній сфері: вплив на співрозмовника за допомоги вмілого використання різноманітних мовних засобів, оволодіння культурою монологу, діалогу та полілогу; сприйняття й відтворення фахових текстів, засвоєння лексики і термінології свого фаху, вибір комунікативно виправданих мовних засобів.

Дисципліна спрямована на розвиток таких компетентностей, що визначені як загальні за проектом Tuning: здатність застосовувати знання на практиці; уміння спілкуватися, включаючи усну та письмову комунікацію українською мовою та принаймні однією із поширених іноземних мов; здатність розробки проектної та програмної документації, що задовольняє нормативним документам (Рашкевич, 2014).

З метою формування означених компетентностей пропонується на практичних заняттях використовувати *інтерактивні форми* організації освітнього процесу, технології та методи навчання. Пропонуємо застосування інтерактивних методи навчання, а саме: лекції з бесідами або дискусіями, проблемні лекції, семінари-обговорення, семінари питання-відповідь, дискусії з провокаційними запитаннями, консультації, бесіди, круглі столи, —мозковий штурм, групове вирішення конкретних ситуацій, ділові, рольові та дидактичні ігри, бізнес-стимуляції, проекти, панельні вправи. Як зазначає Л. Насейкіна, їх використання передбачає таку організацію навчального процесу, за якої неможливо не брати участь у пізнавальному процесі, адже вони включають стимулювання пізнавальної діяльності студентів і втягують кожного учасника в розумову й поведінкову діяльність (Насейкіна, 2013).

Важливо те, що в основі інтерактивних методів навчання лежить спілкування, для якого властивий не обмін думками або знаннями, а на основі такого обміну активізується інтелектуальна діяльність, народжується нове знання, формуються вміння використовувати теоретичні знання у конкретній ситуації, комбінувати знання з різних галузей, зважати на думку іншої людини, колективно працювати над вирішенням проблеми, приймати чужий досвід, брати на себе відповідальність за прийняте рішення, за результати

власної дії, керувати та підкорятися, вгамовувати власні амбіції в ім'я загальної справи.

Доцільними під час проведення практичних занять з фахових дисциплін будуть такі інтерактивні технології: метод проектів, навчальний тренінг, навчання у співробітництві, метод дискусій, ігровий метод. Як зазначає В. Петрук, інтерактивні методи допомагають формувати здатність до комунікації як людини, так і фахівця. Студенти включаються у взаємовідносини між собою, і у результаті складається конфліктна ситуація, що супроводжується природною емоційною напругою. Це створює підвищену цікавість до процесу заняття. Те, що студенти під час заняття мають можливість безпосередньо на собі випробовувати різні ситуації, сприяє подальшому активному обговоренню тієї чи іншої проблеми (Петрук, 2008). Отже відбувається підготовка до ефективної професійної комунікації викладача закладу вищої освіти.

Інтерактивні методи навчання пропонуємо застосовувати також під час вивчення дисциплін, під час яких студентами розробляються різного роду проекти і працюють у команді. Таким чином буде застосований комплекс інтерактивних методів, а саме: метод проектів, метод навчання у співробітництві (малих груп), «мозковий штурм», кейс метод.

В основу методу проектів покладена ідея, що відображає сутність поняття «проект», його прагматичну спрямованість на результат, який можна отримати при вирішенні тієї чи іншої проблеми. Результат можна побачити, осмислити, застосувати в реальній практичній діяльності. Вирішення проблеми набуває характеру проектної діяльності. Основна особливість і перевага у процесі підготовки до ефективної професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти полягає у тому, що кінцевим результатом повинен бути реальний (а не уявний проект) проект. Зусилля студентів повинні бути спрямовані на збір, аналіз, обробку реальної інформації, із урахуванням реального положення у країні або у певній галузі промисловості, соціальній сфері, базуватися на існуючих нормах законодавства.

Практичне використання методу проектів у процесі підготовки до ефективної професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти під час вивчення фахових дисциплін можна реалізувати шляхом визначення таких позицій, на прикладі дисципліни «Групова динаміка та комунікація»:

1. Ідея: розвиток, саморозвиток професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти.

2. Мета: навчитися використовувати знання у практичній діяльності, що моделює майбутню професійну діяльність; набути нових професійних компетентностей або розвинути вже наявні професійні компетентності студента, зокрема комунікативну компетентність, досягти високих результатів у навчально-дослідній роботі шляхом виконання проектної діяльності; формування вміння працювати у команді.

3. Зміст: охоплює теорію і практику налагодження комунікативних зв'язків.

4. Основні групи завдань: навчальні – оволодіння технологією проектної діяльності, теоретичними знаннями з дисципліни та вміннями застосовувати їх у практичній діяльності, навчитися знаходити оптимальні шляхи створення проекту, оволодіти комунікативними навчаннями; наукові – розвиток уміння аналізу наукової та методичної літератури, Інтернет-джерел, уміння узагальнювати наукові факти та передовий педагогічний досвід; методичні – вміти проектувати свою діяльність з розробки проекту, планувати і конструювати свою проектну діяльність, застосовувати комунікативні вміння у командній роботі.

5. Загальні вимоги до проекту: 1) самостійна та автентична робота; 2) актуальність проекту, тобто його відповідність сучасному стану інформаційних технологій; 3) зовнішня привабливість та акуратність виконання; 4) відповідність інструментарію розробки дисципліни, що вивчається; 5) змістовність (відповідний об'єм та якість матеріалів); 6)

слідування конкретним вимогам до проекту (треба виконати умови щодо побудови сторінок, об'єму й якості змісту та функціоналу).

6. Компетентності студентів: особистісно-інтелектуальна, комунікативна, креативна, соціальна, інформаційно-комунікаційна, науково-дослідна.

7. Форма організації студентів: простий проект – один студент; складний проект – 2-3 студенти.

8. Роль викладача у навчанні за методом проектів: складає теми проектів, консультує студентів, визначає форму звітності, критерії оцінювання, термін здачі, технічне оформлення, форму захисту проекту.

9. Форма захисту проекту: презентація, доповідь, демонстрація.

У такій проектній діяльності ефективно відбувається підготовка до професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти. Тому метод проектів вважається нами найбільш доцільним і адекватним методом, що відвідає специфіці підготовки педагогів. Адже у проектній діяльності майбутні фахівці мають змогу повною мірою проявити комунікативні вміння й розвинути комунікативну компетентність, особливо у поєднанні з іншими інтерактивними методами.

Для успішної реалізації проектів всі компоненти комунікації мають ефективно функціонувати та комунікаційні бар'єри мають бути максимально подолані. Одним з засобів подолання комунікаційних бар'єрів та побудови успішної професійної комунікації може бути розробка плану комунікації.

Американський дослідник С. Раджкumar пропонує чотири кроки для ефективної комунікації між менеджером проекту, командою проекту та зацікавленими особами під час роботи над проектом. Перший крок полягає у визначенні вимог до комунікації, тобто визначення інформації, необхідної для кожного учасника проекту, обчислення кількості каналів зв'язку та визначення часу комунікації. Другий етап полягає в тому, щоб визначити одержувачів повідомлень (Хто?), типи інформації (Що?), часову лінію комунікації (Коли?), навколишнє середовище (Де?), причини комунікації (Чому?) і канали

комунікації (Як?). Третій крок – визначити та врахувати фактори навколишнього середовища організації, які впливають на процес комунікації, такі як організаційна культура та структура, інформаційна система управління проектами тощо. Останній, але не менш важливий крок – визначити особливості організаційного процесу, які впливають на комунікацію, такі як стандарти та політика, унікальні для організації, організаційні вказівки, інструкції з роботи та критерії оцінки ефективності тощо (Раджжумар, 2010).

Довідник з управління проектами (A Guide to the Project Management Body of Knowledge), PMBOK Guide) [58] детально описує три процеси управління проектами, які мають ключове значення для успішної комунікації в рамках проекту: планування (розробка плану управління комунікаціями), виконання (управління комунікаціями) та контроль та моніторинг (контроль комунікації). Очевидно, що належним чином розроблений комунікаційний план може значно підвищити ймовірність успішної реалізації проекту. Це вірно для комунікації всередині команди та між менеджером проекту та клієнтами. Позитивний ефект може бути досягнутий на стадії ініціації. Поширення інформації про проект, пояснення його цілей та цінностей на ранніх етапах дозволяє визначити основні компоненти проекту: ресурси, час і мету, а також визначити прихильників та противників майбутніх змін. Кожен учасник проекту повинен бути готовим до взаємодії в рамках проекту відповідно до його функціональних обов'язків (PMBOK Guide, 2013).

Науковець А. Зуб наполягає на тому, що план комунікації є невід'ємною частиною плану проекту. Він може включати в себе план збору інформації, який визначає джерела інформації та способи її отримання; план розподілу інформації, в якому визначаються споживачі інформації та способи їх доставки; докладний опис кожного документа, який повинен бути отриманий або переданий, включаючи формат, зміст, рівень деталізації та використовувані визначення; план для введення в експлуатацію різних видів комунікацій; методи оновлення та вдосконалення комунікаційного плану. План комунікації може бути формалізований та деталізований залежно від потреб проекту (Зуб, 2018).

У рамках проекту існує потреба у різних видах комунікації: внутрішній (в межах команди проекту) та зовнішній (з керівництвом підприємства замовником, зовнішніми організаціями тощо) комунікація; формальні (звіти, запити, зустрічі) та неформальні повідомлення; письмове та усне спілкування; вертикальне та горизонтальне спілкування.

Питання побудови успішного спілкування та подолання комунікативних бар'єрів стають ключовими в сучасному світі зайнятості, де працівники та роботодавці можуть грати різні ролі, змінювати ці ролі, вивчати нові методи та технології та ефективно спілкуватися незалежно від їх нових ролей та функцій. Більш того, вони повинні вміти будувати зв'язки будь-якого типу та в рамках будь-якої ієрархічної моделі організації. Сучасні навчальні програми закладів вищої освіти мають включати в себе спеціальні курси, модулі, семінари, лекції та психологічні тренінги для підготовки майбутніх фахівців для роботи в різних обставинах для ефективної професійної комунікації, для формування готовності долати різні комунікаційні бар'єри, розробляти комунікаційні плани, щоб бути готовими до ефективного функціонування на робочому місці.

Як у ході роботи над проектом так і у процесі вирішення педагогічних завдань може бути використано метод навчання у співробітництві (малих груп). Це метод спрямований на формування певних навичок і умінь, засвоєння понять, академічних і професійних знань, які передбачені програмою, або на організацію проектної діяльності з подальшою дискусією. У цілях підготовки майбутніх викладачів закладів вищої освіти до ефективної комунікації важливо те, що у цьому методі приділяється увага груповим цілям і успіху всієї групи, який може бути досягнутим тільки в результаті самостійної роботи кожного члена групи (команди) в простій взаємодії з іншими членами цієї ж групи при роботі над темою (проблемою), питанням, яке підлягає вивченню.

Метод «мозкового штурму» поширений у професійній сфері викладачів закладів вищої освіти. У концепції управління проектами «мозковий штурм» є першим етапом отримання бажаного результату. Його метою під час навчальних занять є активізація комунікативної та інтелектуальної діяльності

студентів, яка спрямовується на висування ідей рішення конкретної задачі, на пропозицію шляхів розв'язання певної проблеми, а також звільнення від інерції мислення, подолання стереотипів при рішенні творчої задачі, акумуляцію ідей щодо вирішення запропонованої проблеми.

Кейс-метод широко використовується у професійній освіті, адже ситуаційні вправи (реальний опис ситуації, яка мала місце у професійній практичній діяльності), які пропонуються студентам, можуть бути створені для опанування професією. Ситуація (кейс) може бути запропонована для аналізу студенту як завдання для самостійної індивідуальної роботи, а може бути використана при організації групової аудиторної роботи.

Таким чином під час професійної підготовки на майбутніх викладачів закладів вищої освіти було створено такі умови, щоб студенти якнайбільше спілкувалися у ситуаціях наближених до майбутньої професійної діяльності. При цьому спілкування відбувалося структуровано, у ході виконання конкретних завдань під час вивчення мови та фахових дисциплін. Під час використання інтерактивних методів здійснювалося моделювання ситуації боротьби зі стресом, усунення міжособистісних конфліктів та інші складні ситуації, що виникають у реальній роботі і вирішуються лише на рівні комунікацій.

2.3. Аналіз результатів експериментальної роботи

Із метою здійснення дослідно-експериментальної перевірки й виявлення результативності моделі підготовки до ефективної професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти було проведено контрольний етап експерименту (далі – ЕЕ). Вивчення динаміки готовності до професійної комунікації викладачів закладів вищої освіти відбувалося в експериментальних групах (далі – ЕГ) і контрольних групах (далі – КГ).

У процесі оцінювання результативності гіпотетичної моделі підготовки до ефективної професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти необхідно було оцінити готовність до ефективної професійної

комунікації за кожним з визначених критеріїв. З цією метою було застосовано процедуру діагностування рівнів підготовки, наведену у Додатку Б:

- 1) цілемотиваційний критерій – методика вивчення мотивації Н. Лусканової, адаптованої для викладачів закладів вищої освіти;
- 2) когнітивно-лінгвістичний критерій – тести для контролю елементів знань (теоретичні знання, знання наборів патернів для професійної комунікації);
- 3) поцесуальний критерій – пакети завдань для контролю якості вмінь ефективно комунікувати в групі для розв'язання навчальних або професійних завдань, вмінь використовувати професійні комунікативні знання;
- 4) анкета на визначення рівня сформованості навичок самоконтролю та самооцінки і рефлексивності, адаптована для викладачів закладів вищої освіти А. Карповим, В. Пономарьовою.

Аналіз результатів оцінювання рівня підготовки до ефективної професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти за *цілемотиваційним критерієм* подано у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

**Рівень підготовки до ефективної професійної комунікації
майбутніх викладачів закладів вищої освіти за цілемотиваційним
критерієм (%)**

Цілемотиваційний критерій	Констатувальний етап		Формувальний етап	
	<i>КГ</i>	<i>ЕГ</i>	<i>КГ</i>	<i>ЕГ</i>
Високий	15,00%	14,00%	16,00%	27,00%
Середній	26,00%	28,00%	27,00%	34,00%
Низький	59,00%	58,00%	57,00%	39,00%

Динаміку рівневих змін підготовки до ефективної професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти за *цілемотиваційним критерієм* зображено на рис. 2.3, згідно до якого показник високого рівня підготовки до професійної комунікації у студентів КГ зріс на 1 %, тоді як у ЕГ відмічаємо приріст у 13 %.

Аналізуючи показники за середнім рівнем бачимо позитивну динаміку в обох групах, однак у КГ збільшення відбулося лише на 1 %, а от у ЕГ на 6 %. Найбільш суттєві зміни відбулися за низьким рівнем підготовки до ефективної професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти. Він зменшився в обох групах: у КГ на 2 %, У ЕГ – 19 %.

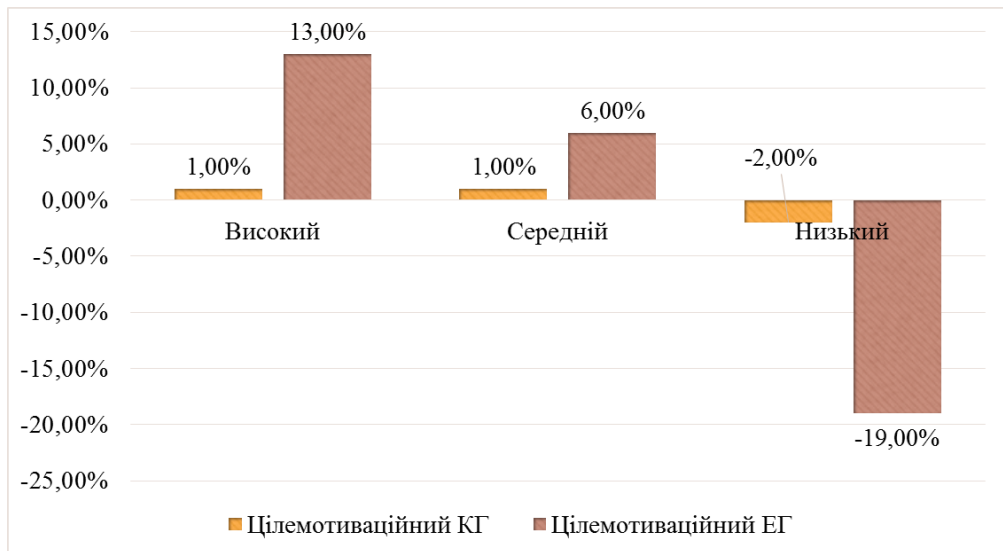

Рис. 2.3. Динаміка рівнів підготовки до ефективної професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти за цілемотиваційним критерієм (%)

Аналіз результатів оцінювання рівня підготовки до ефективної професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти за когнітивно-лінгвістичним критерієм подано у таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

**Рівень підготовки до ефективної професійної комунікації
майбутніх викладачів закладів вищої освіти за когнітивно-
лінгвістичним критерієм (%)**

Когнітивно-лінгвістичний критерій	Констатувальний етап		Формувальний етап	
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
Високий	11,00%	16,00%	14,00%	31,00%
Середній	27,00%	24,00%	28,00%	37,00%

Низький	62,00%	60,00%	58,00%	32,00%
---------	--------	--------	--------	--------

Когнітивно-лінгвістичний компонент комунікативної компетентності майбутніх викладачів відображає рівень професійних, мовних, комунікативних знань і умінь студентів, набутих ними у процесі вивчення фахових дисциплін. Описана у п. 2.2 методика навчання експериментальної групи дозволила підвищити результативність навчального процесу, змінивши результати експериментальної групи. Динаміку рівневих змін підготовки до ефективної професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти за когнітивно-лінгвістичним критерієм зображено на рис. 2.4. Аналізуючи гістограму можна дійти висновків, що відбулися позитивні зміни за всіма рівнями підготовки. Так, показник високого рівня зріс у студентів КГ на 3 %, дещо суттєвіші коливання відбулися у студентів ЕГ – 15 % учасників групи досягли зазначеного рівня підготовки до професійної комунікації. За показником середнього рівня відмічаємо збільшення на 1 % у КГ та на 13 % у ЕГ групах. Низький рівень підготовки до ефективної професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти зменшився на 4 % та 28 % у КГ та ЕГ відповідно.

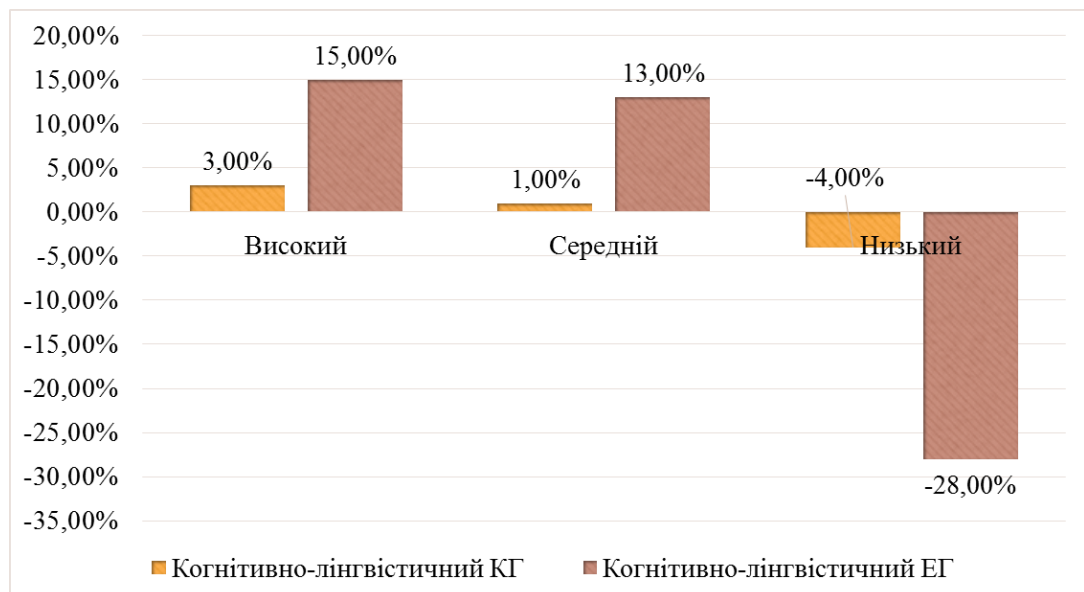

Рис. 2.4. Динаміка рівнів підготовки до ефективної професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти за когнітивно-лінгвістичним критерієм (%)

Аналіз результатів оцінювання рівня підготовки до ефективної професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти за *процесуальним критерієм* подано у таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

Рівень підготовки до ефективної професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти за процесуальним критерієм (%)

Процесуальний критерій	Констатувальний етап		Формувальний етап	
	<i>КГ</i>	<i>ЕГ</i>	<i>КГ</i>	<i>ЕГ</i>
Високий	18,00%	14,00%	19,00%	27,00%
Середній	25,00%	27,00%	25,00%	39,00%
Низький	57,00%	59,00%	56,00%	34,00%

Результати контрольного етапу експерименту вказують на зростання показників і за процесуальним критерієм (рис. 2.5). Так, в ЕГ кількість студентів із високим рівнем підготовки до професійної комунікації виросла на 13 % (у КГ цей показник становив лише 1 %). Показник середнього рівня підготовки до професійної комунікації зріс у ЕГ на 12 % (зазначимо у КГ за даним рівнем змін не відбулося взагалі). При цьому кількість студентів із низьким рівнем у експериментальній групі знизилася на 25 %. Схожа тенденція прослідковується й у КГ, але динаміка складає лише 1 %. Це доводить ефективність впливу запропонованих у гіпотетичній моделі підготовки до ефективної професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти перетворень на загальний рівень професійних і мовних знань і умінь студентів.

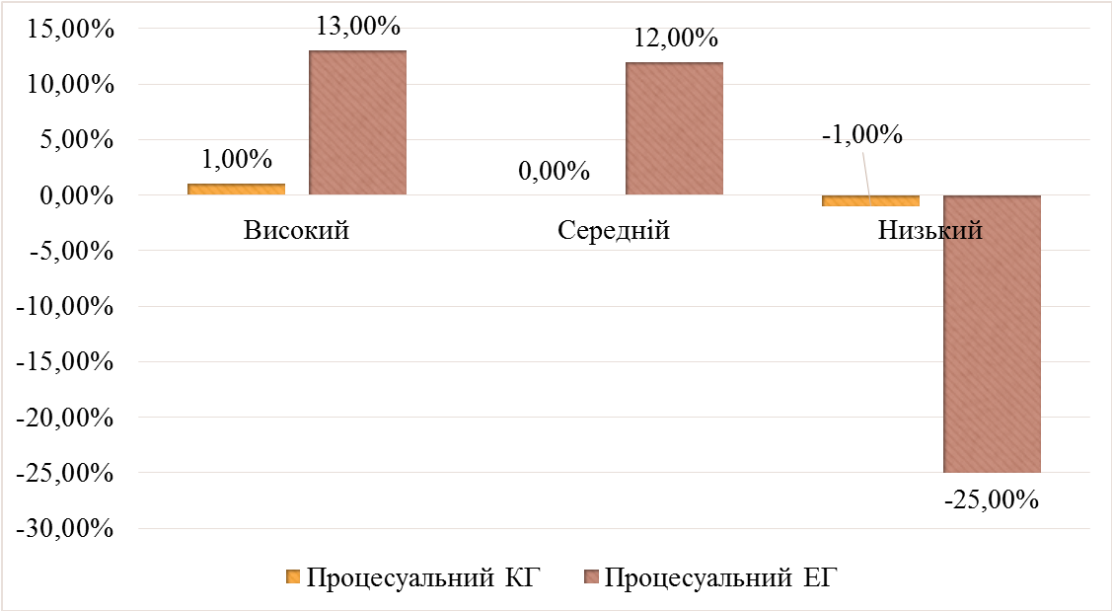

Рис. 2.5. Динаміка рівнів підготовки до ефективної професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти за процесуальним критерієм (%)

Аналіз результатів оцінювання рівня підготовки до ефективної професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти за *рефлексивно-оцінним критерієм* подано у таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

Рівень підготовки до ефективної професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти за рефлексивно-оцінним критерієм (%)

Рефлексивно-оцінний критерій	Констатувальний етап		Формувальний етап	
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
Високий	17,00%	12,00%	18,00%	28,00%
Середній	29,00%	31,00%	31,00%	40,00%
Низький	54,00%	57,00%	51,00%	32,00%

У ЕГ кількість студентів з високим рівнем підготовки до ефективної професійної комунікації за рефлексивно-оцінним критерієм зросла на 16 % (у КГ на 1 %). Аналізуючи показники за середнім рівнем бачимо позитивну динаміку в обох групах, однак у КГ збільшення відбулося лише на 2 %, а от у ЕГ на 9 %. Найбільш суттєві зміни відбулися за низьким рівнем підготовки до ефективної професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти. Він зменшився в обох групах: у КГ на 3 %, У ЕГ – 25 %. (рис. 2.6).

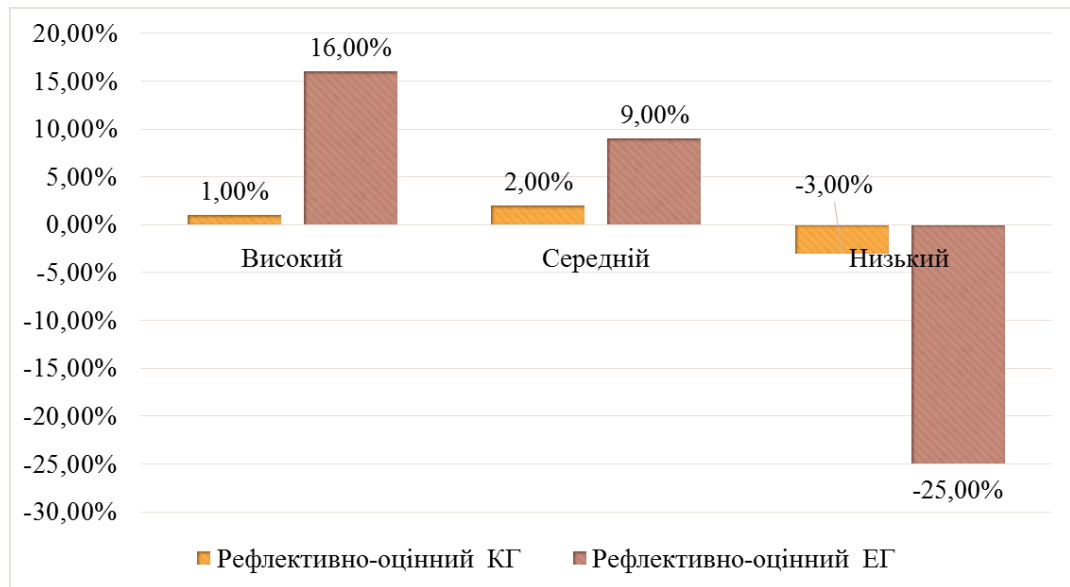

Рис. 2.6. Динаміка рівнів підготовки до ефективної професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти за рефлексивно-оцінним критерієм (%)

Таблиця 2.5

Узагальнені дані підготовки до ефективної професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти (%)

Узагальнені дані	Констатувальний етап		Формувальний етап	
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
Високий	15,00%	14,00%	16,00%	28,00%
Середній	27,00%	27,00%	27,00%	37,00%
Низький	58,00%	59,00%	57,00%	35,00%

У таблиці 2.5 подано узагальнені дані динаміки зміни рівнів підготовки до професійної комунікації за всіма критеріями, які підтверджують визначену тенденцію зміни рівнів підготовки до ефективної професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти: у ЕГ високий рівень зріс на 14 %; середній – на 10 %; низький рівень знизився на 24 %. У КГ спостерігається збереження розподілу студентів за попередніми рівнями прояву показників: високий рівень зріс лише на 1 %; середній рівень залишився на попередньому рівні; низький рівень знизився на 1 %.

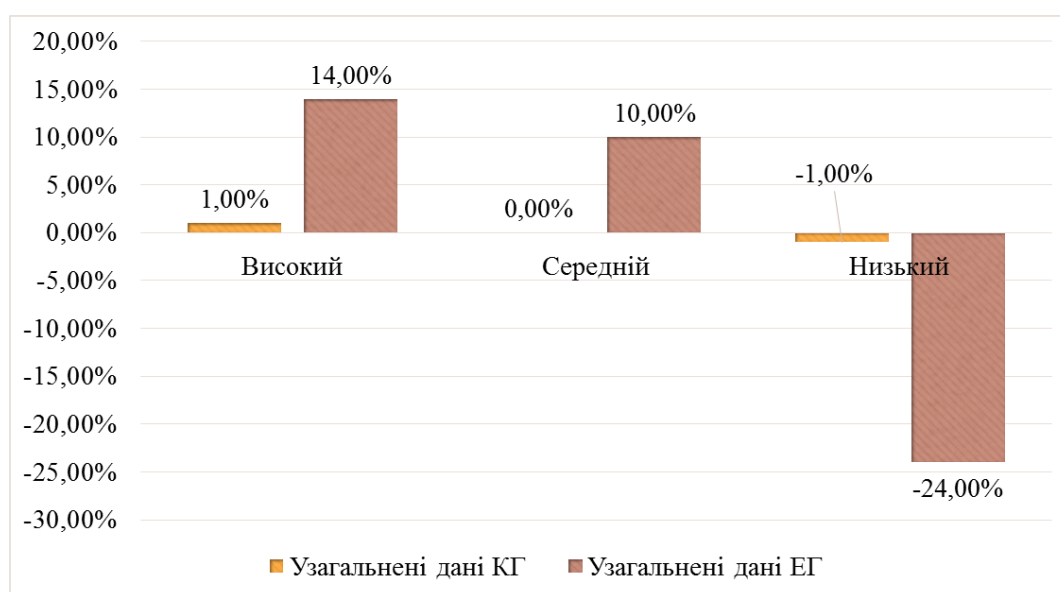

Рис. 2.7. Узагальнена динаміка зміни рівнів підготовки до ефективної професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти (%)

Порівняння результатів студентів КГ та ЕГ дозволяє сформулювати висновок про ефективність впливу гіпотетичної моделі на процес підготовки до ефективної професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти, формування професійних, мовних, комунікативних знань, умінь і навичок майбутніх фахівців галузі педагогіки. Організація навчального процесу на традиційних засадах є менш ефективною через неможливість врахування індивідуальних інтересів і потреб молоді без застосування полілогічних методів навчання.

Сформулюємо нульову H_0 та альтернативну H_1 гіпотези та обчислимо статистичний критерій згоди К. Пірсона (χ^2 -критерій) з метою підтвердження

статистичної значущості різниці у ЕГ та КГ у стані підготовки до ефективної професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти.

Нульова гіпотеза H_0 : рівень підготовки до ефективної професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти в ЕГ достовірно не відрізняється від рівня у КГ.

Альтернативна гіпотеза H_1 : рівень підготовки до ефективної професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти в ЕГ достовірно відрізняється від рівня у КГ.

Порівняння отриманих результатів у ЕГ та КГ за критерієм К. Пірсона показує, що $\chi^2_{\text{emp}} \in$ більшим за χ^2_{krit} . Це засвідчує достовірну відмінність між рівнями підготовки до ефективної професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти у ЕГ та КГ за всіма критеріями і компонентами на контрольному ЕЕ і дозволяє прийняти альтернативну гіпотезу.

Таким чином, отримані під час проведення контрольного ЕЕ результати дозволяють зробити висновок про результативність розробленої, обґрунтованої й апробованої моделі підготовки до ефективної професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти. Ці дослідження показують, що більшість студентів ЕГ досягла середнього і високого рівнів підготовки до ефективної професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти за всіма визначеними критеріями і компонентами.

На основі здійсненої експериментальної роботи розроблено методичні рекомендації для викладачів ЗВО щодо підготовки до ефективної професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти.

Висновки до розділу 2

Аналіз нормативної бази з підготовки фахівців спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки» та науково-методичної літератури з проблеми підготовки майбутніх педагогів до професійної діяльності дав змогу розробити

модель підготовки до ефективної професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти.

Гіпнотична модель складається із п'яти блоків: *мотиваційно-цільовий*, містить соціальне замовлення суспільства на підготовку викладача закладу вищої освіти, що знаходить своє відображення у державних стандартах та освітніх програмах фахової підготовки. Саме в освітній програмі визначається мета, яка в межах нашого дослідження уточнена як підготовка до ефективної професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти. Для реалізації поставленої мети нами сформульовано низку завдання. *Методологічний блок*, включає компоненти комунікаційної компетентності (цілемотиваційний, когнітивно-лінгвістичний, процесуальний, рефлексивно-оцінний), підходи (компетентнісний, особистісно-орієнтований, акмеологічний, системний), принципи (інтерактивності, активності, неперервності, комунікативної спрямованості, наочності, особистісно-орієнтованого навчання, ситуативно-орієнтованого навчання). *Змістовий блок* складається з модифікованого змісту дисциплін «Українська мова за професійним спрямуванням» та «Групова динаміка та комунікація». *Процесуальний блок* об'єднує форми (традиційні: лекція, практичні заняття, самостійна робота студентів, індивідуальна робота студентів, науково-дослідна робота студентів, практика; нетрадиційні: дискусія, тренінги професійного зростання, індивідуальна, групова, проектна робота), методи (комунікативний, інтерактивний, моделювання ситуацій, проблемного навчання, проектів, ділова гра, рольова гра, case study, психологічний тренінг, метод портфоліо), засоби (друковані (посібники, підручники), дистанційні курси, технології Веб 2.0, тощо). *Результативний блок* містить критерії, визначені у відповідності до обґрунтованих компонентів комунікативної компетентності майбутніх викладачів закладів вищої освіти, (цілемотиваційний, когнітивно-лінгвістичний, процесуальний, рефлексивно-оцінний); розроблено систему діагностування, що дозволяє за схарактеризованими показниками визначити рівні підготовки про професійної

комунікації. У межах нашого дослідження вважаємо за доцільне визначити три рівні готовності до професійної комунікації: низький, середній та високий.

Реалізацію завдання підготовки до ефективної професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти вбачаємо у використанні інтерактивних методичних підходів і форм навчання під час вивчення фахових дисциплін студентами спеціальностей 011 «Освітні, педагогічні науки», зокрема тих, що визначені нами у змістовому компоненті моделі – «Групова динаміка та комунікація» та «Українська мова за професійним спрямуванням»).

Так, під час професійної підготовки майбутніх викладачів закладів вищої освіти було створено такі умови, щоб студенти якнайбільше спілкувалися у ситуаціях наближених до майбутньої професійної діяльності. При цьому спілкування відбувалося структуровано, у ході виконання конкретних завдань під час вивчення мови та фахових дисциплін. Під час використання інтерактивних методів здійснювалося моделювання ситуації боротьби зі стресом, усунення міжособистісних конфліктів та інші складні ситуації, що виникають у реальній роботі і вирішуються лише на рівні комунікацій.

Порівняння результатів студентів КГ та ЕГ оцінювання ефективності гіпотетичної моделі підготовки до ефективної професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти із застосуванням процедури діагностування за кожним із визначених критеріїв дозволяє сформулювати висновок про ефективність впливу гіпотетичної моделі на процес підготовки до ефективної професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

У дипломній роботі визначено теоретичні засади та запропоновано методологічні підходи підготовки до ефективної професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти. Основними результатами науково-теоретичних, методичних та прикладних розрахунково-аналітичних досліджень роботи є:

1. Розглянуто теоретико-методологічні засади поняття підготовки до ефективної професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти. З'ясовано науково-теоретичні основи цього процесу, обґрунтовано категоріально-понятійний апарат дослідження, визначено змістову структуру та складові комунікативної компетентності майбутніх викладачів закладів вищої освіти. А саме, охарактеризовано зміст та сутність базових понять дослідження проблеми таких, як «комунікація» загалом та «професійна комунікація викладача». Так, професійну комунікацію викладача розглядаємо, як систему зв'язків та взаємодій педагога, що здійснюються за рахунок вербальних та невербальних засобів, засобів інформаційно-комунікаційних технологій, та мають на меті налагодження взаємообміну інформацією, моделювання та управління процесом комунікації, управління педагогічними відносинами.

2. Зважаючи на те, що підготовка до ефективної професійної комунікації викладача здійснюється в процесі його *професійної підготовки*, було визначено поняття даної дефініції, як єдину цілеспрямовану та погоджену зі складовими її частинами систему, орієнтовану на розвиток особистості педагога, розширення та поглиблення його знань, удосконалення вмінь, формування світогляду та моралі, покликану збагачувати інтелектуально й культурно, найповніше задовольняти різноманітні освітні потреби педагогів.

3. Враховуючи, що процес підготовки майбутніх фахівців галузі педагогіки побудовано на засадах компетентнісного підходу, виявлено, що однією як ключових компетентностей виокремлено – комунікативну, яку науковці визначають як здатність особистості ефективно взаємодіяти з іншими людьми завдяки розумінню себе та інших при постійній зміні меж особистих відносин та умов соціального середовища, що є підтвердженням тому, що вона

є запорукою підготовки до ефективної комунікації майбутніх викладачів закладів освіти,

4. На основі аналізу підходів учених до трактування понять «комунікація», «професійна комунікація», «комунікативна компетентність», тощо нами визначено ключову дефініцію нашого дослідження *«професійна комунікація викладача»* як інтегративну особистісну якість, яка є комплексним результатом сформованості професійних компетенцій та особистісних якостей майбутніх викладачів закладів вищої освіти, котрі дозволяють встановлювати психологічний контакт із студентами та колегами; логічно, науково та стисло передавати предметну інформацію; керувати процесом спілкування та організовувати педагогічно доцільну взаємодію в навчально-виховному середовищі; виховувати гармонійно розвинену особистість, творчо вирішувати педагогічні завдання, що виникають у навчально-виховному процесі.

5. У дослідженні визначено компонентний склад професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти, що, на наше переконання, найбільш доцільно було здійснити через структурування саме комунікативної компетентності майбутнього викладача. Ми представили структуру означеної компетентності майбутніх викладачів закладу вищої освіти у сукупності таких компонентів: цілемотиваційного, що відображає рівень зацікавленості студентів у подальшому зростанні свого рівня комунікативної компетентності, з одного боку, та у вмотивованому володінні сучасними інформаційно-комунікаційними технологіями – з іншого; когнітивно-лінгвістичного компонента, що представлений сукупністю системних знань та вмінь з мови та методики використання у професійній діяльності (що в поєднанні з відповідними особистісними якостями складають необхідні мовні та професійні компетенції майбутніх викладачів закладів вищої освіти); процесуального компонента, який уможливорює розвиток комунікативних умінь та навичок у площині мовного спілкування та викладання дисциплін; рефлексивно-оцінного, за яким можемо оцінювати рівень сформованості комунікативної компетентності майбутніх викладачів закладів вищої освіти, а також у процесі рефлексії сформованості названої компетентності.

6. Розроблено гіпотетичну модель підготовки до ефективної професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти, яка складається із п'яти блоків: *мотиваційно-цільовий*, містить соціальне замовлення суспільства на підготовку викладача закладу вищої освіти, що знаходить своє відображення у державних стандартах та освітніх програмах фахової підготовки. Саме в освітній програмі визначається мета, яка в межах нашого дослідження уточнена як підготовка до ефективної професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти. Для реалізації поставленої мети нами сформульовано низку завдання. *Методологічний блок*, включає компоненти комунікаційної компетентності, підходи, принципи. *Змістовий блок* складається з модифікованого змісту дисциплін «Українська мова за професійним спрямуванням» та «Групова динаміка та комунікація». *Процесуальний блок* об'єднує форми, методи, засоби. *Результативний блок* містить критерії, визначені у відповідності до обґрунтованих компонентів комунікативної компетентності майбутніх викладачів закладів вищої освіти, (цілемотиваційний, когнітивно-лінгвістичний, процесуальний, рефлексивно-оцінний); розроблено систему діагностування, що дозволяє за схарактеризованими показниками визначити рівні підготовки про професійної комунікації. У межах нашого дослідження вважаємо за доцільне визначити три рівні готовності до професійної комунікації: низький, середній та високий.

7. Для реалізацію розробленої моделі підготовки до ефективної професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти було використано інтерактивні методичні підходи і форми навчання під час вивчення фахових дисциплін студентами спеціальностей 011 «Освітні, педагогічні науки», зокрема тих, що визначені нами у змістовому компоненті моделі – «Групова динаміка та комунікація» та «Українська мова за професійним спрямуванням»). В результаті чого, під час професійної підготовки майбутніх викладачів закладів вищої освіти було створено такі умови, щоб студенти якнайбільше спілкувалися у ситуаціях наближених до майбутньої професійної діяльності. При цьому спілкування відбувалося структуровано, у ході виконання конкретних завдань під час вивчення мови та

фахових дисциплін. Під час використання інтерактивних методів здійснювалося моделювання ситуації боротьби зі стресом, усунення міжособистісних конфліктів та інші складні ситуації, що виникають у реальній роботі і вирішуються лише на рівні комунікацій.

8. Порівняння результатів студентів КГ та ЕГ оцінювання ефективності гіпотетичної моделі підготовки до ефективної професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти із застосуванням процедури діагностування за кожним із визначених критеріїв дозволяє сформулювати висновок про ефективність впливу гіпотетичної моделі на процес підготовки до ефективної професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти.

Так, узагальнені дані динаміки зміни рівнів підготовки до професійної комунікації за всіма критеріями, підтверджують визначену тенденцію зміни рівнів підготовки до ефективної професійної комунікації: у ЕГ високий рівень зріс на 14 %; середній – на 10 %; низький рівень знизився на 24 %. У КГ спостерігається збереження розподілу студентів за попередніми рівнями прояву показників: високий рівень зріс лише на 1 %; середній рівень залишився на попередньому рівні; низький рівень знизився на 1 %.

9. Порівняння отриманих результатів статистичного критерію згоди К. Пірсона (χ^2 -критерій) у ЕГ та КГ показує, що χ^2_{emp} є більшим за χ^2_{krit} . Це засвідчує достовірну відмінність між рівнями підготовки до ефективної професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти у ЕГ та КГ за всіма критеріями і компонентами на контрольному ЕЕ і дозволяє зробити висновок про результативність розробленої, обґрунтованої й апробованої моделі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Алфімов В. М. (2009). *Творча особистість: педагогічне моделювання*. Наукова скарбниця Донеччини. 1, С. 13-21. Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nsod/2009_1/Alfimov.pdf. [Дата звернення 10 вересня 2020].
2. Ашиток Н. (2015). Комунікативна компетентність педагога: структура, етапи формування. *Молодь і ринок*, 6 (125), с. 10-14.
3. Богуш А. М. (1999). Мовленнєвий розвиток дітей: сутність та шляхи реалізації. *Дошкільне виховання*. № 6., С. 3-6.
4. Бондар Л. В., Ісхакова Н. Г. (2015). Рефлексія як основний компонент навчальної діяльності студентів. *Вісник Національного авіаційного університету: Педагогіка. Психологія*, 1 (6), с. 39-43.
5. Бориснев С.В. (2003). *Социология коммуникации: Учеб. пособ. для вузов*. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 270 с.
6. Боровець О. В. (2016). Формування комунікативної компетентності майбутніх педагогів у процесі професійної підготовки. *Інноватика у вихованні*. № 4. С. 82-89.
7. Брудный А.А. (1975). О проблеме коммуникации. *Методологические проблемы социальной психологии*. М., 180с.
8. Вішнікіна Л. П. (2008). Педагогічне моделювання як основа проектування освітніх процесів. *Імідж сучасного педагога*, 7-8, С. 86-87. Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/isp/2008_78/8_navchauchi.pdf. [Дата звернення 21 червня 2020].
9. Волкова Н. П. (2002). *Педагогіка*. К. : Академія, 576 с.
10. Вторникова Ю. С. (2011). Комунікативна компетентність у структурі ключових компетентностей громадян Європи. *Витоки педагогічної майстерності: збірник наукових праць*, [online] с. 88-93. Режим доступу: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/344/1/Vtornik%5B1%5D.pdf> [Дата звернення 16 листопада 2020].

11. Гончаренко С.У. (1997). *Український педагогічний словник*. К.: Либідь, 376 с.
12. Гребенкина Л.К., (2000). *Технология управленческой деятельности заместителя директора школы*. М: Центр "Пед. поиск", 160с.
13. Громкова М.Т. (2003). *Психология и педагогика профессиональной деятельности: Учеб. пособие для вузов*. Серия «Педагогическая школа. XXI век». М.: ЮНИТИ-ДАНА, 415с.
14. Давыдов В. В. (1996). *Теория развивающего обучения*. Москва: ИНТОР.
15. Дахин, А. Н. (2005). *Педагогическое моделирование: [монография]*. Новосибирск: НИПКиПРО.
16. Дегтярьова Г. (2016). *Розвиток інформаційно-комунікаційної компетентності вчителів філологічних дисциплін у системі післядипломної освіти: монографія*. Х.: Мачулін, 584 с.
17. Емельянов Ю.Н. (1991). *Теория формирования и практика совершенствования коммуникативной компетентности: автореф. дисс. д. психол. наук: спец. 19.00.05 «Социальная психология»*. Л., 32 с.
18. Жуков Ю. М., Петровская Л. А., Растянников П. В. (1990). *Диагностика и развитие компетентности в общении*. М., 104 с.
19. Захаров, В. П., Хрящева, Н. Ю. (1989). *Социально-психологический тренинг: учебное пособие*. Луганск: Прогрес. 194 с.
20. Зверева, Н. Л. (2017). Структурні компоненти педагогічної комунікативної компетентності вчителя початкових класів. *Педагогіка та психологія*, Вип. 58, С. 15-19.
21. Зимняя, И. А. (2004). *Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании*. Москва: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов.
22. Зуб А. Т. (2018). *Управление проектами : учебник и практикум для академического бакалавриата*. Москва : Издательство Юрайт, 422 с.
23. Каган М.С. (1988). *Мир общения: Проблемы межсубъектных отношений*. М.: Политиздат, 319 с.

24. Калініченко Т. В. (2015). Особливості формування комунікативної компетентності майбутніх викладачів технічних дисциплін. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти: зб. наук. пр. Х.: УПА, № 47. С.129-137.*
25. Кан-Калик В.А. (1987). *Учителю о педагогическом общении* : кн. для учителя. М. : Просвещение, 190с.
26. Карасюк Л. (2000). Дидактичні можливості позааудиторної роботи в процесі формування основ професіоналізму майбутніх учителів початкових класів. *Гуманітарний вісник, № 25, С. 75-79.*
27. Катаев С. Г., Лобода Ю. О., Хомякова Е. А. (2009). Индикаторный метод оценивания компетенций. *Вестник ТГПУ, вып. 11 (89), с. 70-73.*
28. Кліш, П.А., Хом'як, А. П. (2017). Комунікативні вміння й навички як важлива складова професіоналізму педагога. *Педагогічний пошук, 3, с. 15-18.*
29. Когут І. В. (2015). *Формування професійно-педагогічної комунікативної компетентності майбутнього вчителя*. Автореф. дис. канд. пед. наук. Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка. 20 с.
30. Кондрашова Л.В. (2000). *Процесс обучения в высшей школе: учеб. пособ.* Кривой Рог: ИВИ., № 9, С. 107–109.
31. Крутик А.В. (1996). Бизнес-коммуникации в социальных системах. *Социол. исследования. №10. С.118-120.*
32. Кули Ч. (1994). *Социальная самость*. Американская социологическая мысль: Тексты. М.: Изд-во МГУ, С.320-326.
33. Куликова Л. Н. (2008). Тест-опросник «Социально-коммуникативной компетентности». *Исследование гуманитарной культуры студентов: сборник диагностических методик*. Хабаровск: Тихоокеанский государственный университет, с. 24-30.
34. Кучерява О. А. (2008). *Формування дискурсивної компетенції студентів філологічних факультетів вищих навчальних закладів*. Автореф. дис. канд. пед. наук. Південноукраїнський державний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського.

35. Лепская Н.И. (1989). *Онтогенез речевой коммуникации*: Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01. М, 17 с.
36. Лисина М.И. (1997). *Общение, личность и психика ребенка*. М. : Издательство «Институт практической психологии», Воронеж : НПО «МОДЭК», 384 с.
37. Лодатко Є. О. (2010). *Моделювання в педагогіці: точки відліку*. Е-журнал «Педагогічна наука: історія, теорія, практика, тенденції розвитку». Режим доступу: http://intellectinvest.org.ua/pedagog_editions_emagazine_pedagogical_science_vypuski [Дата звернення 17 квітня 2020].
38. Маркова А. К. (1983). *Формирование мотивации учения в школьном возрасте*: пособие для учителя. Москва: Просвещение.
39. Мескон М.Х. (1992). *Основы менеджмента*: Пер. с англ. М.: Дело, 702с.
40. Миккин Х.Х. (1986). Невербальне комунікації в діадах. *Тр. по психології*. Ростов н/Д.: Ростов. гос. ун-т. Вып. 335, №3. С.110-127.
41. Мудрик А.В. (1989). Коммуникативная культура личности : *Теоретические и методологические проблемы*. Сб. науч. тр. АПН СССР . М. АПН, 284с.
42. Мусатов С. О. (2005). Педагогічна комунікація: психологічні витоки та особливості. *Особисті освітні потреби в системі післядипломної педагогічної освіти : науково-методичний збірник*. Житомир-Київ : ЖОШПО, 196 с.
43. Насейкина Л.Ф. (2013). *Реализация компетентностного подхода при формировании профессионально-значимых личностных качеств студентовпрограммистов*. Вестник ОГУ. №9 (158), С.34-41.
44. Нестерова И.Н. (2007). *Формирование коммуникативной компетентности у студентов педвуза средством решения ситуативных коммуникативных задач* : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. психол. наук. Башкирский государственный педагогический университет им. М. Акмуллы. СПб, 19 с.

45. Низовець О.А. (2011). *Особистісні детермінанти розвитку комунікативної компетентності майбутніх психологів* : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 – «педагогічна та вікова психологія». К., 23 с.
46. Ничкало Н.Г. (2001). Неперервна професійна освіта як філософська та педагогічна категорія. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*. Вип. 1. С. 9–22.
47. Однолєток Т.В., Лянной М.О. Професійна підготовка майбутніх учителів фізичної культури як педагогічна проблема. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*.
48. Педагогічний словник. (2001). За ред. М.Д.Ярмаченка. К.: Пед. думка. 516с.
49. Петрук В.А. (2008). *Теоретико-методичні засади формування базових професійних компетенцій у майбутніх фахівців технічних спеціальностей*: автореф. канд. пед. наук: спец. 13.00.04. Київ, 37 с.
50. Потєбня А.А. (1999). *Мысль и язык*: Сб. тр. М.: Лабиринт, 469 с.
51. Потєряхин А.Л. (1999). *Психология управления: Основы межличностного общения*. К.: ВИРА-Р, 378с.
52. Почепцов Г.Г. (2001). *Теория коммуникации*. М.: Реал-бук, К.: Ваклер. 656с.
53. *Про вищу освіту*. Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII.
54. Про затвердження Національної рамки кваліфікацій: Постанова Кабінету Міністрів.
55. *Психология*. Словарь (1990). Под ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. 2-е изд., испр. и доп. М.: Политиздат, 494 с.
56. Рашкевич Ю.М. (2014). *Болонський процес та нова парадигма вищої освіти*: монографія. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 168 с.
57. Робер М.А. (1988). *Психология индивида и группы*. М.: Прогресс, 211с.
58. Родигіна І. (2005). Діяльнісний підхід до формування базових компетентностей учнів. *Зміст, форми і методи навчання*, 1, с. 34-36.

59. Сагач Г.М. (1993). *Золотослів: навч. посіб. для серед. і вищ. навч. закл. К.: Райдуга, 378с.*
60. Сапунов Б.М. (1998). *Философские проблемы массовой информации и телерадиокоммуникации. М.: Реал-бук, 134с.*
61. Сараева В.В. (2012). Формирование коммуникативных умений студентов вузов. *Казанский педагогический журнал. №2, С.22-28.*
62. Семенов И. Н., Степанов С. Ю. (1983). Рефлексия в организации творческого мышления и саморазвития личности. *Вопросы психологии, 2, с. 35-42.*
63. Сисоєва С.О. (1998). *Педагогічна творчість: монографія. Харків; Київ: Книжк. вид-во «Каравела», 150 с.*
64. Скворцова С. О. (2010). Формування професійної компетентності в майбутнього вчителя математики. *Е-журнал «Педагогічна наука: історія, теорія, практика, тенденції розвитку».* Режим доступу: http://www.intellectinvest.org.ua/ukr/pedagog_editions_emagazine_pedagogical_science_vypuski_n4_2010_st_4/ [Дата звернення 14 листопада 2018].
65. Словник іншомовних слів. (2000). Уклад. Л.О.Пустовіт та ін. К.: Довіра, 1326с.
66. Снігур О. М. (2011). Взаємозв'язок рефлексії з самоставленням студентів. *Наука і освіта. 9, С. 247-250.* Режим доступу: https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2011/9_2011/61.pdf [Дата звернення 08 грудня 2019].
67. Соколов А.В. (2002). *Общая теория социальной коммуникации: Учеб. пособ С.Пб.: Изд-во Михайлова В.А., 461с.*
68. Соколов Е.М. (1990). *Педагогика диалога в Скандинавских странах. Сов. педагогика. №1, С.137-141.*
69. Танько Т. П. (2004). *Теорія та практика музично-педагогічної підготовки майбутніх вихователів дошкільних закладів у педагогічних університетах: автореф. дис. д. пед. наук: спец. 13.00.04. Харків, 41 с.*
70. Тригуб І. П., (2014). Мотивація студентів як один з основних факторів успішної професійної підготовки. *Наукові записки Національного*

університету «Острозька академія». Серія: Філологічна, 48, с. 315-318. Режим доступу: <https://naub.oa.edu.ua/2014/motyvatsiya-studentiv-yak-odyn-iz-osnovnyh-faktoriv-uspishnoji-profesijnojipidhotovky/> [Дата звернення 28 лютого 2019].

71. Филатова Е. В. (2012). Коммуникативная компетентность педагога: сущность и структура. *«Magister Dixit» – научно-педагогический журнал Восточной Сибири.* 1 (03). Режим доступу: http://md.islu.ru/sites/md.islu.ru/files/rar/statya2_filatova.pdf [Дата звернення 07 липня 2019].

72. Хуторской А.В. (2003). Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования. *Народное образование.* №2. С. 58-64.

73. Цимбалару А. Д. (2007). *Моделювання інноваційного освітнього простору загальноосвітнього навчального закладу: наукові підходи. Інформаційні технології і засоби навчання*, [online] Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/ITZN/em4/content/07cadast.htm>. [Дата звернення 25 січня 2020].

74. Черних О. В. (2004). *Освіта як комунікативний процес*. К. : ТОВ «Поліграфконсалтінг», 40 с.

75. Шпунтов А.И. (1997). Формирование коммуникативной речевой активности будущих учителей в процессе обучения в вузе. *Начальная школа.* №3, С. 66-67.

76. Штоф В. А. (1966). *Моделирование и философия*: [монография]. Москва: Изд-во Наука., с. 19

77. Щедровицкий, П. Г. (1993). *Очерки по философии образования: статьи и лекции*. Москва: Пед. Центр «Эксперимент».

78. *A Guide to the Project Management Body of Knowledge (PMBOK® Guide) Fifth Edition*. Project Management Institute; 5 edition (January 1, 2013). 589 p.

79. Bachman, Lyle F. and Palmer, Adrian S. (1982). *The Construct Validation of Some Components of Communicative Proficiency*. TESOL Quarterly, 16(3), pp. 449-465.
80. Barker L.L. (1984). *Communication*. Englewood Cliffs: Prentice Hall, P.5.
81. Canale M., Swain. M., (1980). *Theoretical Bases of Communicative Approaches to Second Language Teaching and Testing*. Applied Linguistics. № 1. P.1–47.
82. Harold D. (1960). Lasswell “*The Structure and Function of Communication in Society*”, in *Mass Communications: A Book of Readings*, 2nd ed. Wilbur Schramm, ed. Urbana: University of Illinois Press, 348 p.
83. Lasswell H.D. (1948). *The structure and Function of Communication in Society*, in Lyman Bryson, ed., *Communication of Ideas*. New York: Harper Row, P. 37-51.
84. Mehrabian A. (1972). *Non-Verbal Communication*. Chicago: Aldine, 142p.
85. Myer G.E. (1980). *The dynamics of human communication: a laboratory approach*. New York, P.11.
86. Oxford L. R. (1990). *Language Learning Strategies: What Every Teacher Should Know*. Heinle & Heinle, Language Arts & Disciplines.
87. Rajkumar S. (2010). *Art of communication in project management*. Paper presented at PMI® Research Conference: Defining the Future of Project Management, Washington, DC. Newtown Square, PA: Project Management Institute.
88. Rickheit G., Srohner H. (2008). *Handbook of Communication Competence*. Gottingen: Hubert & Co, 561 p.
89. Spitzberg B. H., Cupach W. R. (1984). *Inter Personal Communication Competence*. Beverly Hills, CA: Sage. UR : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-%D0%BF>.
90. Wiemann J. M., Backlund P. (1980). Current theory and research in communicative competence. *Review of Educational Research*, № 50, 185-198.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Узагальнення результатів дослідження поняття «комунікація»

Автор	Визначення поняття «комунікація»
Л.Л. Баркер	Процес взаємопов'язаних елементів, що працюють разом, аби досягти необхідного результату або мети (Баркер, 1984)
М.А. Робер	Процес передачі інформації від відправника до одержувача (Робер, 1988)
Дж. Майєрс	Загальнопередбачуваний, постійний і завжди присутній процес розподілу значень за допомогою символічної взаємодії (Майєрс, 1980)
Ч. Кулі	Механізм, за допомогою якого забезпечується існування і розвиток людських відносин, що включає у себе всі розумові символи, засоби їхньої передачі у просторі і збереження в часі (Кулі, 1994)
М.Т. Громкова	Обмін інформацією (інтелектуальним та емоційним змістом) з метою розуміння (Громкова, 2003)
Г.Г. Почепцов	Процеси перекодування вербальної у невербальну, невербальної у вербальну сфери (Почепцов, 2001)
М.С. Каган	Інформаційний зв'язок суб'єкта з тим чи іншим об'єктом – людиною чи машиною (Каган, 1988)
Н.І. Лепська	Складний процес, призначення якого у здійсненні і підтримці контактів між людьми і групами, тобто у культурній творчості і соціальній діяльності (Лепська, 1989)
С.У. Гончаренко	Риса особистості, здатність її до спілкування з іншими людьми, товариськість. Формується в процесі життя й діяльності людини в соціальній групі (Гончаренко, 1997)
Г.М. Сагач	Спілкування, передача інформації, думок, почуттів, волевиявлень людини (Сагач, 1993)
Є.М. Соколов	Обмін значимою інформацією між людьми за допомогою мовних знаків і інших культурних символів; припускає цілеспрямовану передачу і виборчий прийом інформації, який не завжди приведе до згоди і взаєморозуміння (Соколов, 1990)
С.В. Бориснєв	Соціально обумовлений процес передачі й сприйняття інформації в умовах міжособистісного й масового спілкування через різні канали за допомогою різних комунікативних засобів (вербальних, невербальних та ін.) (Бориснєв, 2003)
А.В. Соколов	Опосередкована й доцільна взаємодія двох суб'єктів (Соколов, 2002)
Б.М. Сапунов	Процес спілкування, зв'язку, взаєморозуміння людей на різних рівнях, в різних формах і масштабах, який слугує важливим “механізмом” матеріального, соціального і духовного функціонування і вдосконалення суспільства і кожного індивіда (Сапунов, 1998)

ДОДАТОК Б

Критерії і показники підготовки до ефективної професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти

<i>Структурні компоненти комунікаційної компетентності</i>	<i>Критерії сформованості комунікаційної компетентності</i>	<i>Показники сформованості комунікаційної компетентності</i>	<i>Методики виявлення показників</i>
Цілемотиваційний	Цілемотиваційний	1. Мотивація до комунікації 2. Ціннісні орієнтири на співпрацю та розв'язання професійних завдань через організацію ефективної комунікації.	1. Методика вивчення мотивації Н. Лусканової (адаптована для викладачів закладів вищої освіти). 2. Методика виявлення ціннісних орієнтирів М. Рокича (Milton Rokeach).
Когнітивно-лінгвістичний	Когнітивно-лінгвістичний	1. Знання теоретичних основ роботи в команді (психологія, групова динаміка та комунікація). 2. Знання основ професійної комунікації.	Тести для контролю означених елементів знань.
Процесуальний	Процесуальний	1. Уміння ефективно комунікувати в групі для розв'язання навчальних або професійних завдань; 2. Уміння використовувати професійну комунікацію.	Пакети тем індивідуальних проєктів та завдань для контролю якості вмінь.
Рефлексивно-оцінний	Рефлексивно-оцінний	Рефлексія процесу і результату комунікації.	Анкета на визначення рівня сформованості навичок самоконтролю та самооцінки і рефлексивності (адаптована для викладачів закладів вищої освіти А. Карповим, В. Пономарьовою).

ДОДАТОК В

Критерії, показники та рівні готовності до ефективної професійної комунікації майбутніх викладачів закладів вищої освіти

Критерії	Показники		
	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Цілемотиваційний	Студент демонструє ціннісне ставлення до комунікації як загальнолюдської та професійної цінності виражено явно, мотивація до формування умінь роботи в команді, усвідомлює значущість інших людей в команді; у високій степені готовий до вияву особистої ініціативи для організації ефективної комунікації для вирішення навчальних та професійних питань.	Студент демонструє інтерес до вияву власної особистості як майбутнього професіонала, до інших людей, проте намагання співпрацювати в команді та ефективно комунікувати з іншими студентами носить непостійний характер; усвідомлює важливість комунікації в команді, але не завжди готовий до вияву особистої ініціативи для розв'язання навчальних та професійних завдань.	Ціннісне ставлення до комунікації в команді колег у майбутній професійній діяльності виражено слабо або не виражено; інтерес до власної особистості як майбутнього професіонала та інших студентів не спостерігається; у навчальних ситуаціях, що потребують налагодження комунікації не готовий до вияву особистої ініціативи.

Когнітивний-лінгвістичний	<p>Володіє теоретичними знаннями у галузі психології щодо особливостей налагодження комунікації з колегами в повному обсязі; добре обізнаний в питаннях організації та управління роботи команди; має точні знання про сучасні вимоги до організації спілкування у професійному середовищі; у повному обсязі володіє знаннями щодо типових фраз професійного спрямування (, виявляє яскраво виражену потребу в постійному поповненні знань</p>	<p>Володіє теоретичними знаннями у галузі психології щодо особливостей налагодження комунікації з колегами не в повному обсязі; недостатньо обізнаний в питаннях організації та управління роботи команди; недостатньо володіє знаннями про сучасні вимоги до організації спілкування у професійному середовищі; не в повному обсязі володіє знаннями щодо особливостей професійної комунікації; потреба в постійному поповненні знань виражена недостатньо</p>	<p>Володіє знаннями теоретичними знаннями у галузі психології налагодження комунікації з колегами слабо; слабо або зовсім не інформований щодо особливостей налагодження комунікації, організації та управління роботи команди з колегами у галузі; недостатньо або зовсім не володіє знаннями щодо спілкування фахівців у закладі вищої освіти; потреба в постійному поповненні знань не виражена</p>
----------------------------------	--	---	--

<p>Процесуальний</p>	<p>Повністю усвідомлюється значущість володіння навичками ефективної комунікації та співробітництва в команді; здійснює аналіз професійної поведінки, яскраво виражена потреба в постійному удосконаленні професійної комунікації та налагодження роботи в команді; активно використовує навички професійної комунікації для спілкування з колегами та студентами для розв'язання навчальних ситуацій.</p>	<p>Усвідомлюється значущість удосконалення навичок комунікації та співпраці в групі, однак вони розвинені недостатньо, усі якості вимагають доопрацювання й удосконалення, необхідно вдосконалювати навички застосування професійної комунікації; у процесі застосування професійної комунікації допускає суттєві помилки.</p>	<p>Слабко сформовані вміння комунікації і співробітництва в групі; відсутня потреба в розвитку практичних умінь комунікації в групі, комунікативні уміння розвинені слабо і для безпосереднього і для опосередкованого спілкування, не вміє переконувати, доводити, висловлювати свою точку зору, застосовувати професійну комунікацію для розв'язання навчальних завдань.</p>
-----------------------------	--	--	--

Рефлексивно-оцінний	Орієнтація на комунікацію з метою отримання конкретного професійного результату виражена явно, студент вміє своєчасно визначити проблеми з комунікацією та обрати нову стратегію спілкування; демонструє вміння оцінити ризики досягнення результату у процесі спілкування; успішно застосовує професійну комунікацію для досягнення результату.	У студента не явно виражена орієнтація на комунікацію з метою отримання конкретного професійного результату, студент не завжди вміє своєчасно визначити проблеми з комунікацією; нову стратегію спілкування обрає не завжди вдало; вміння оцінити ризики досягнення результату у процесі спілкування сформовано не повністю; не завжди вдало оцінює ситуацію для застосування професійної комунікації для досягнення результату.	У студента слабо виражена орієнтація на комунікацію з метою отримання конкретного професійного результату, студент не вміє визначати проблеми з комунікацією та змінювати стратегію спілкування; слабо виражене вміння оцінити ризики досягнення результату у процесі спілкування; вміння оцінити ситуацію застосування професійної комунікації для досягнення результату виражено не явно.
----------------------------	--	--	---

ДОДАТОК Г
Робоча програма дисципліни «Групова динаміка і комунікації»

1.Опис навчальної дисципліни

Галузь знань, напрям підготовки, спеціальність, освітньо-кваліфікаційний рівень		
Характеристика навчальної дисципліни		
Вид	Нормативна	
Загальна кількість годин	90	
Кількість кредитів ECTS	3	
Кількість змістових модулів	2	
Курсовий проект (робота) (якщо є в робочому навчальному плані)		
Форма контролю	залік	
Показники навчальної дисципліни для денної та заочної форм навчання		
	денна форма навчання	Заочна форма навчання
Рік підготовки	3 (скорочений термін навчання)	
Семестр	5	
Лекційні заняття	15 год.	
Практичні, семінарські заняття	-	
Лабораторні заняття	30 год.	
Самостійна робота	45 год.	
Індивідуальні завдання	-	
Кількість тижневих аудиторних годин для денної форми навчання	3 год.	

2.Мета та завдання навчальної дисципліни

Мета: формування у майбутніх фахівців з інженерії програмного забезпечення сучасного рівня інформаційної та програмістської культури з основ теорії групової динаміки та комунікацій, опанування основ ефективної роботи з колегами, концепцій групової динаміки, стратегій ведення переговорів, принципів ефективної усної і письмової комунікації; знайомство з

мотивацією людей, набуття практичних навичок створення групового проекту та його презентації.

Завдання: полягає в отриманні навичок використання сучасних цифрових інструментів організації групової роботи по розробці промету та соціальних комунікацій, що в кінцевому результаті сприятиме професійній адаптації в сучасному інформаційному просторі.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен **знати:** основні відомості загальної теорії групової динаміки та комунікацій; концепції групової динаміки; основи ефективної роботи з колегами; стратегії ведення переговорів; принципи ефективної усної комунікації; призначення та можливості методології Agile; призначення, можливості та основні принципи методології Scrum; класифікацію та призначення цифрових інструментів комунікації; **вміти:** будувати інформаційну модель предметної області та планувати проект; володіти практиками формування груп, застосування гнучких методологій та цифрових інструментів для командної роботи над проектом; рецензувати документацію та створювати презентацію представлення проекту; проводити презентації та переговори.

3. Програма та структура навчальної дисципліни для -

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин												
	денна форма							Заочна форма					
	тижні	усього	у тому числі					усього	у тому числі				
			л	п	лаб	інд	с.р		л	п	лаб	інд	с.р
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Змістовий модуль 1. КОМУНІКАЦІЯ І ГРУПОВА ВЗАЄМОДІЯ													
Тема 1. Вступ	1	1	1										
Тема 2. Професійне спрямування: навички ефективної взаємодії і комунікації	2	11	2		4		5						
Тема 3. Комунікації у груповій роботі	3	9	2		2		5						
Тема 4. Інструменти цифрової комунікації	4-5	16	2		4		10						
Разом за змістовим модулем 1	37	7	10		20								
Змістовий модуль 2. ГРУПОВА ДИНАМІКА													
Тема 1. Методології керування програмним проектом	6-7	6	2		4								

Тема 2. Керування командою згідно концепції групової динаміки	8-9	11	2		4		5						
Тема 3. Керування продуктом згідно концепції групової динаміки	10-13	25	2		8		15						
Тема 4. Публічний виступ і ефективна презентація	14-15	11	2		4		5						
Разом за змістовим модулем 2		53	8		20		25						
Усього годин													
Курсовий проект (робота)			-	-	-		-		-	-	-		-
Усього годин		90	15		30		45						

Змістовий модуль 1. КОМУНІКАЦІЯ І ГРУПОВА ВЗАЄМОДІЯ

Тема лекційного заняття 1. Предмет і зміст дисципліни (1 год)

Предмет і зміст дисципліни. Очікувані результати навчання та практичне застосування. Успішні практики. Визначення готовності студентів до вивчення дисципліни. Акцентуація та досвід. Інформаційна підтримка

Тема лекційного заняття 2. Професійне спрямування: навички ефективної взаємодії і комунікації (2 год)

Загальні вимоги до фахівця XXI сторіччя. Soft і Hard Skills. Профіль фахівця з інформаційних технологій. Роль Soft Skills і інструменти формування та оцінювання.

Усна комунікація. Принципи ефективної усної комунікації, форми усної комунікації. Комунікаційні перепони. Інтерв'ювання і співбесіди. Skype, Google Talk, Forphone, Jingle, WebRTC, Face Time – як засоби усної комунікації.

Письмові ділові комунікації. Переваги і недоліки письмових комунікацій. Види продуктів ділової комунікації. Резюме і порт фоліо. Етика електронного листування і комунікації.

Тема лекційного заняття 3. Комунікації у груповій роботі (2 год)

Поняття групи у соціальній психології. Визначення команди. Ознаки ефективної команди. Види і класифікація комунікацій в організації. Неформальні комунікації.

Міжособистісні комунікації. Комунікативна компетентність. Аспекти психології спілкування: комунікативний, інтерактивний, перцептивний. Комунікативна компетентність у груповій (командній) роботі. Емоційний інтелект у діловому спілкуванні і в практиці розробки ПЗ. Міжособистісні конфлікти у спілкуванні. Підготовка та проведення ділових зустрічей. Етика ділових відносин.

Тема лекційного заняття 4. Інструменти цифрової комунікації (2 год)

Класифікація інструментів цифрової комунікації. Інструменти для організації роботи, для проведення онлайн зустрічей, організації робочих файлів, управління командою.

Використання офіс 365 для групової роботи. Хмарний інтернет-сервіс і програмне забезпечення компанії Microsoft, що розповсюджується за схемою «програмне забезпечення + послуги» (англ. Software + Services).

Проектування цифрового середовища для групової роботи і комунікації.

Змістовий модуль 2. ГРУПОВА ДИНАМІКА

Тема лекційного заняття 5. Методології керування програмним проектом (2 год)

Методології керування програмним проектом. Гнучкі методології або «Agile». Методи та інструменти, що дозволяють створити ефективну роботу команди. Принципи «Agile». Методології Scrum, екстремального програмування, Crystal Clear, Dynamic Systems Development Method, Agile Unified Process, Канбан.

Тема лекційного заняття 6. Керування командою згідно концепції групової динаміки (2 год)

Формування проектної команди. Етапи побудови команди. Самоорганізація в командах. Модель CDE: контейнери, різниця, обмін. Етапи еволюції команди: варіація, вибір, закріплення. Чотири рівня команд. Вибір еталонної задачі. Добір задач на спринт. Діаграма спалення. Ефект глядача.

Психологічні аспекти динаміки розвитку команди. Визначення понять Team Development і Team Building. Співвідношення індивідуальної у групової роботи. Динаміка групового розвитку Б. Такмен: Forming – Storming – Norming – Performing – Adjourning. Концепція групового розвитку Дж. Катценбаха і Д. Сміта: робоча група – псевдокоманда – потенційна команда – реальна команда – високоефективна команда.

Тема лекційного заняття 7. Керування продуктом згідно концепції групової динаміки (2 год)

Побудова бізнес моделі. Персони. Сторимаппінг. Стратегічне планування. Технічні історії. Пріоритети історій користувача. Типи функцій продукту. Визначення цілі для конкретного спринту: specific, measurable, achievable, relevant, time-bound.

Термін та довготермінове планування. Оцінка терміну методом PERT. Оцінка терміну реалізації в Scrum проекті. Діаграма спалення реалізації. Цикли керування ризиками.

Тема лекційного заняття 8. Публічний виступ і ефективна презентація (2 год)

Призначення та область застосування мультимедійних презентацій. Варіанти використання мультимедійних презентацій. Аналіз мети презентації. Планування і прогнозування тривалості презентації. Основні правила створення презентацій. Цифрові інструменти для створення і публікації презентацій. Методи підвищення ефективності презентацій. Аналіз аудиторії та вибір стилю проведення презентації.

Публічний виступ: канали комунікації, підготовка виступу, ознаки успішного виступу.

4. Теми семінарських занять – не передбачено
5. Теми практичних занять – не передбачено

6. Теми лабораторних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Професійне спрямування: навички ефективної взаємодії і комунікації	2
2	Цифрові комунікації в глобальному просторі: аналіз інструментів	2
3	Комунікації у соціальних мережах	2
4	Середовище групової комунікації	2
5	Неформальне навчання: добір інструментів	2
6	Створення проектної команди	2
7	Аналіз вимоги та проектування додатку за методологією Scrum	2
8	Організація середовища для роботи команди в сервісі GitHub	2
9	Розробка додатку за методологією Scrum	4

10	Тестування додатку за методологією Scrum	2
11	Робота з переконання замовника у якості розробленого програмного продукту та відповідності його попереднім вимогам	2
12	Розробка технічної документації до створеного програмного продукту	2
13	Розробка презентації, що відображає принципи створення, функціональні можливості та авторів програмного продукту	2
14	Проведення конференції – представлення колективних проектів	2
Всього		30

Контрольні питання, комплекти тестів для визначення рівня засвоєння знань студентами

Контрольні запитання

1. Які види груп виділяють у груповій динаміці?
2. Яка група є малою? Охарактеризуйте її, наведіть приклади.
3. Що таке велика група? Які спільноти до неї відносяться.
4. Що таке територіальні спільноти? Знайдіть приклади. Визначте групову приналежність цієї структури.
5. Що означає поняття «Життєвий цикл групи»? Наведіть графік життєвого циклу групи.
6. Які процеси відбуваються на етапі «формування групи»?
7. Які процеси характеризують поняття «шторм» у життєвому циклі групи?
8. Функціонування групи. Що характеризує цей етап життєвого циклу групи?
9. Які особливості має етап «Завершення» роботи групи? Які процеси на ньому відбуваються?
10. Дайте визначення поняттю Команда. Вкажіть основні відмінності між командою та групою.
11. Назвіть особливості групи, що працює в області програмування.
12. Які функціональні ролі груп та спеціалістів у галузі програмної інженерії ви знаєте?
13. Що таке еволюційний цикл розвитку команди розробників?
14. Яким чином здійснюється Оцінка особистісних характеристик команди в цілому та окремих її членів?

15. Назвіть основні якості лідера.
  16. Які основні ролі в групі вам відомі?
  17. Які функції властиві Керівнику малої групи при виконанні групового проекту?
  18. Чи є тотожними поняття Лідер та Керівник малої групи?
  19. Які риси характеризують організатора групи?
  20. З ким повинен ефективно контактувати розробник програмної частини проекту, щоб проект був вдалим?
  21. Які функції виконує тестувальник групи. Чи можливо об'єднання ролі розробника та тестувальника проекту?
  22. Дайте визначення терміну «Мотивація».
  23. Назвіть мотивацію, пріоритетну для технічного спеціаліста групи.
  24. Які риси характеру повинен мати аудитор групи?
  25. Розкрийте поняття «Динаміка» в термінах Групової динаміки.
  26. Назвіть основні ознаки групи.
  27. Які функції виконує Керівник малої групи.
  28. Які форми керування групою вам відомі?
  29. Перерахуйте основні завдання Аналітика в малій групі.
  30. Назвіть основні задачі Проектувальника в малій групі.
  31. Назвіть основні задачі Технічного спеціаліста групи.
  32. Хто й з яких міркувань виконує роль доповідача (речника) групи.
  33. У чому роль Аудитора групи?
  34. Дайте визначення поняттю «Комунікація».
  35. Назвіть основні правила комунікативної поведінки в групі.
  36. Які сучасні комунікаційні технології вам відомі.
  37. Дайте визначення поняттю «Презентація»
  38. Назвіть основні типи презентацій
  39. Назвіть основні правила підготовки презентацій.
  40. Вкажіть основні фактори, що впливають на ефективність презентації
  41. Назвіть основні етапи підготовки ділової презентації
  42. Які програмні продукти можна застосовувати для підготовки презентації.
  43. Назвіть цілі проведення презентацій.
  44. Яких правил слід дотримуватися при підготовці презентації.
- Вкажіть пропорції основних частин презентації.

45. Охарактеризуйте ознаки, які свідчать про ефективність презентації.
46. Яких правил слід дотримуватися при підготовці й проведенні презентаційної доповіді.
47. Розкрийте поняття «Аргументація» відносно презентації.
48. Чи застосовується при підготовці й проведенні презентації термін «Обгрунтування». Якщо так, то коли й як.
49. Які цифрові інструменти використовують для створення і публікації презентацій?
50. Які цифрові інструменти використовують для організації командної роботи?
51. Які цифрові інструменти використовують для проведення онлайн зустрічей та переговорів?
52. Які цифрові інструменти використовують для комунікації всередині групи?
53. Які цифрові інструменти використовують для збереження даних проекту?
54. Які цифрові інструменти використовують для керування групою?
55. Для чого призначений GitHub?
56. Як переглянути id комміту у GitHub?
57. Як перейти з гілки master в гілку dev у GitHub?
58. Як створити репозиторій git для проекту?
59. Яка мінімальна довжина SHA-1 хеша повинна бути, для того щоб можна було переглянути інформацію про комміт?
60. Як переглянути останній комміт у кожній гілці (галудженні)?
61. Який текстовий редактор використовується по замовчуванню в git?
62. Хто несе відповідальність за оцінку завдань в спринт при розробці проекту за методологією Scrum?
63. Хто несе відповідальність за проведення щоденних скрам мініттів при розробці проекту за методологією Scrum?
64. Хто несе відповідальність за технічну реалізацію в проекті при розробці проекту за методологією Scrum?
65. Хто несе відповідальність за технічну реалізацію в проекті при розробці проекту за методологією Scrum?
66. Як часто Agile методологія рекомендує проводити тестування?
67. У якій гнучкій методології є концепція Парне програмування?
68. Які переваги використання Канбан дошки перед діаграмою Ганта?

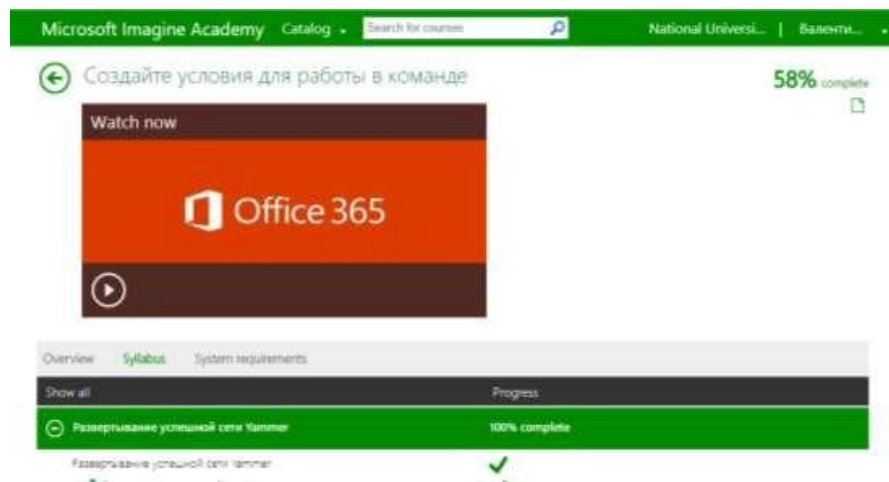
69. Скільки часу зазвичай займає проведення щоденних stand-up мітингів?
70. Який основний принцип Розробка через тестування (TDD)?

Самостійна робота

Проходження он-лайн курсів, вебінарів та тестування:

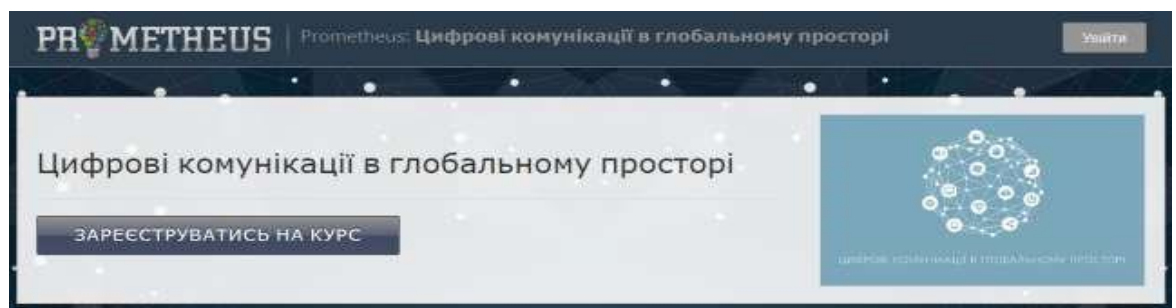
✓ Microsoft Imagine Academy:

Створіть умови для роботи в команді
(<https://imagineacademy.microsoft.com/?whr=urn:federation:MicrosoftOnline&channel=ITA&channel=ITA>)

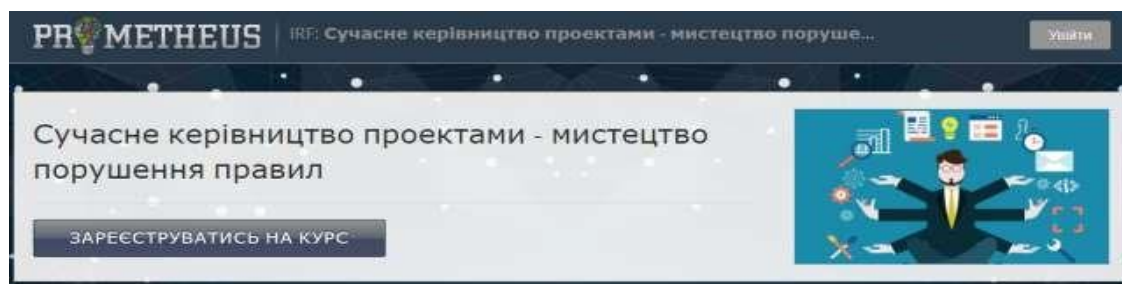

✓ МВОК «Prometheus»:

Цифрові комунікації в глобальному просторі
(https://courses.prometheus.org.ua/courses/coursev1:Prometheus+ITArts101+2017_T1/about)

Сучасне керівництво проектами – мистецтво порушення правил
(https://courses.prometheus.org.ua/courses/coursev1:IRF+PM101+2017_T1/about)

✓ тести на визначення:

– комунікабельності – <http://tests.in.ua/tests/test?id=22>

– лідерства – <http://tests.in.ua/tests/test?id=13>

– вміння планувати час – <http://tests.in.ua/tests/test?id=34>,

– самооцінка стресостійкості особистості – <http://voostrog.at.ua/tests/0-3-0>

8. Методи навчання

Пояснювально-ілюстративний, метод демонстраційних прикладів, методи парної та групової роботи (Табл. 1)

Таблиця 1.

Класифікація методів навчання

	Групи методів	
Засади	Найменування	характеристики
1. Джерело знань: слово образ досвід	Словесні Наочні Практичні	
2. Етапи навчання	Підготовка до вивчення нового матеріалу Вивчення нового матеріалу Закріплення вправ Контроль і оцінка	
3. Спосіб педагогічного керівництва	Пояснення педагога Самостійна робота	Керівництво: безпосереднє; опосередковане
4. Логіка навчання	Індуктивні Дедуктивні Аналітичні Синтетичні	
5. Дидактичні цілі	Організація навчальної діяльності Стимулювання і релаксація Контроль і оцінка	

6. Характер пізнавальної діяльності	Пояснювально ілюстративні (готові знання) Репродуктивні Проблемного викладу Частково-пошукові Дослідниць	Репродуктивні Продуктивні
-------------------------------------	--	------------------------------

9. Форми контролю

Кожна з форм контролю має особливості й залежить від мети, змісту та характеру навчання. У процесі навчання дисципліни використовуються наступні форми контролю:

- Поточний контроль: усне опитування (індивідуальне, фронтальне, групове), комп'ютерне тестування, виконання практичних завдань на комп'ютері згідно програми;
- Підсумковий контроль: тестування

10. Розподіл балів, які отримують студенти

Критерії оцінки виконання навчальних завдань є одним з основних способів перевірки знань, умінь і навичок студентів з дисципліни “Основи інформаційних технологій”. При оцінці завдань за основу слід брати повноту і правильність їх виконання. Необхідно враховувати такі вміння і навички студентів:

- диференціювати, інтегрувати та уніфікувати отримані знання; □ викладати матеріал логічно й послідовно;
- користуватися додатковою літературою.

Рейтингові оцінки зі змістових модулів

Термін навчання (тижні)	Номер змістового модуля	Навчальне навантаження, год.	Кредити ECTS	Рейтингова оцінка змістового модуля	
				Мінімальна	Розрахункова
5 семестр					
1-5	1	37	1	60	100
5-15	2	53	2	60	100

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Розподіл балів, які отримують студенти

Рейтинг здобувача вищої освіти із засвоєння дисципліни у балах переводиться у національні оцінки згідно з табл. 1. Положення «Про екзамени та заліки у НУБіП України» від 27.02.2019 р. протокол № 7

Оцінка національна	Рейтинг здобувача вищої освіти, бали
Відмінно	90 – 100
Добре	74 – 89
Задовільно	60 – 73
Незадовільно	0 – 59

Для визначення рейтингу здобувача вищої освіти із засвоєння дисципліни $R_{\text{дис}}$ (до 100 балів) одержаний рейтинг з атестації $R_{\text{ат}}$ (до 30 балів) додається до рейтингу з навчальної роботи $R_{\text{нр}}$ (до 70 балів):

$$R_{\text{дис}} = R_{\text{нр}} + R_{\text{ат}}$$

11. Методичне забезпечення

- Електронний навчальний курс (рис. 1), розроблений на базі платформи LMS Moodle, розміщений на навчальному порталі факультету інформаційних технологій за адресою: <http://elearn.nubip.edu.ua/course/view.php?id=2457>
- GitHub репозитарій

12. Рекомендована література

Базова

- Нуриев Н. К. Дидактическое пространство подготовки компетентных специалистов в области программной инженерии / Н. К. Нуриев. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 2005. – 244 с.
- ISO/IEC 12207:1995. Information Technology – Software Life Cycle Processes. – First edition 1995-08-01. – Switzerland : International Organization for Standardization. – 67 p
- Кен Швабер, Джефф Сазерленд. Переклад: Андрій Івашків, Дмитро Бібіков, Ольга Мельничук, Христина Хома, Анастасія Пашко та Олена

Юркевич Повний навчальний посібник зі Скраму: правила гри, 2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scrumguides.org/docs/scrumguide/v2017/2017-Scrum-GuideUkrainian.pdf>

4. Ken Schwaber, Jeff Sutherland The Scrum Guide, 2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scrumguides.org/docs/scrumguide/v2017/2017-Scrum-Guide-US.pdf#zoom=100>

5. ГОСТ 19.001-77 Единая система программной документации. Общие положения. – Введ. 1980-01-01. – М. : Изд-во стандартов, 1987. – 22 с.

6. Швиденко М.З. Інформатика та комп'ютерна техніка. Підручник. [для студ. екон. спец. вищих навч. закладів] / Швиденко М.З., Ткаченко О.М., Глазунова О.Г., Мокрієв М.В., Матус Ю.В., Попов О.Є. – К.: Інтерсервіс, 2014. – 647 с.

7. Інформаційні технології [навчальний посібник]/Кузьмінська О.Г., Литвинова С.Г., Саяпіна Т.П.//К.: ЦП «Компрінт», 2017.-290 с. Видання друге – перероблене і доповнене.

Допоміжна

1. В.М. Юрчишин, Л.М. Ходек, Л.М. Гобир Групова динаміка та комунікації: конспект лекцій. – Івано-Франківськ: ІФНТУНГ, 2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://194.44.112.13/chytalna/4786/index.html#p=1>

2. В.М. Юрчишин, Л.М. Гобир Групова динаміка та комунікації: методичні вказівки для практичних та самостійних робіт. – Івано-Франківськ: ІФНТУНГ, 2016.

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://194.44.112.13/chytalna/5201/index.html#p=1>

3. Уилер Д. Статистическое управление процессами. Оптимизация бизнеса с использованием контрольных карт Шухарта / Д. Уилер, Д. Чемберс. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2009. – 157 с.

4. Навчально-методичний посібник з курсу «Стратегія і тактика ведення переговорів» для студентів спеціальності «Міжнародні відносини» / За ред. А. М. Дегтеренко. — Маріуполь, 2011. —196 с.

13. Інформаційні ресурси

1. Prometheus [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://prometheus.org.ua/>

2. Microsoft Imagine Academy [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.microsoft.com/uk-ua/education/imagine-academy/default.aspx>

3. A Practical Guide to Seven Agile Methodologies [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.devx.com/architect/Article/32836>
4. Kano Model - How to delight your customers [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.slideshare.net/LawrencePhillips/kano-model-rev-1>
5. Hitting Moving Target [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.slideshare.net/Cartmendum/hitting-moving-target>
6. Leading-a-self-organizing-team [Электронный ресурс]. – Режим доступа:
<https://www.mountangoatsoftware.com/presentations/leading-a-self-organizingteam>
- Pro Git book [Электронный ресурс]. – Режим доступа:
<https://git-scm.com/book/uk/v2>

ДОДАТОК Д

**Робота програма дисципліни «Українська мова за професійним
спрямуванням»**

1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни		
		денна форма навчання	заочна форма навчання	
Кількість кредитів – 3	Галузь знань	Нормативна		
Змістових розділів – 2				
Загальна кількість годин – 90	Напрямок підготовки	Рік підготовки		
Тижневих годин для денної форми навчання: 1 семестр аудиторних: – 1 самостійної роботи студента – 1 2 семестр аудиторних: – 2 самостійної роботи студента – 2		1-й		
		Семестр		
		1-2й		
		Лекції		
		14 год.		
		Практичні, семінарські		
		34 год.		
		Лабораторні		
		—		
		Самостійна робота		
		42 год.		
		Вид контролю:		
		Залік — 1 сем.		
		Іспит — 2 сем.		
			Освітньо-кваліфікаційний рівень:	

2. Мета й завдання навчальної дисципліни

Розбудова незалежної Української держави спонукає до переосмислення фундаментальних складових національної системи освіти. Оновлення сутності навчання є визначальним у реформуванні освіти в Україні й передбачає приведення його у відповідність до сучасних потреб суспільства.

Виникає об'єктивна потреба створення й упровадження в систему професійної освіти нової фахової ділової комунікації, тобто мовної освіти. Вона має забезпечити формування й розвиток комунікативної професійно орієнтованої компетенції особистості, яка здатна зреалізувати свій творчий потенціал на потреби держави.

Завдання вищої школи — готувати фахівців нової генерації: кваліфікованих, грамотних, мовнокомпетентних, які б досконало й ґрунтовно володіли українською літературною мовою у повсякденно-професійній, офіційно-документальній сфері, зокрема набули навичок комунікативно виправданого використання засобів мови, оволоділи мовою конкретного фаху. Тому разом з традиційною настановою — засвоєнням відомостей про літературні норми усіх рівнів мовної ієрархії — особлива увага приділяється формуванню навичок професійної комунікації, студіюванню особливостей фахової мови, розвитку культури мови, мислення й комунікативної поведінки особистості.

Отже, майбутнім фахівцям мова потрібна не як сукупність правил, а як система світобачення, засіб культурного співжиття в суспільстві, самоформування й самовираження особистості. Науково доведено, що стрижневими компонентами професійно-комунікативної діяльності є мовленнєва компетенція й компетентність. Це можна здійснити під час вивчення навчальної дисципліни — «Українська мова (за професійним спрямуванням)».

Робочу навчальну програму з дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)» розроблено на основі типової навчальної програми дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)» для вищих навчальних закладів, які здійснюють підготовку фахівців за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавра, укладену С. В. Шевчук, І. В. Клименко (наказ МОН України від 21.12.2009 № 1150, зміни до наказу МОН України від 29.03.2010 № 259).

Зміст дисципліни покликаний не лише узагальнити й систематизувати знання з української мови, набуті студентами в школі, а й сформувати мовну

особистість, обізнану з культурою усного й писемного мовлення, яка вміє в повному обсязі використовувати набуті знання, уміння й навички для оптимальної мовної поведінки в професійній сфері.

Метою курсу є підвищення рівня загальномовної підготовки, мовної грамотності, комунікативної компетентності студентів, практичне оволодіння основами офіційно-ділового, наукового, розмовного стилів української мови, що забезпечить професійне спілкування на належному мовному рівні.

Завдання навчальної дисципліни:

- формування мовленнєвої компетентності студентів у науковій і діловій сферах;
- вироблення навичок сприйняття й відтворення фахових текстів, засвоєння лексики й термінології свого фаху, вибір комунікативно виправданих мовних засобів, послуговування різними типами словників;
- вироблення навичок оптимальної мовної поведінки в професійній сфері;
- формування комунікативної компетентності студентів;
- формування чіткого й правильного розуміння ролі державної мови у професійній діяльності;
- забезпечення досконалого володіння нормами сучасної української літературної мови та дотримання вимог культури усного й писемного мовлення;
- вироблення навичок самоконтролю за дотриманням мовних норм у спілкуванні;
- розвиток творчого мислення студентів;
- виховання поваги до української літературної мови, до мовних традицій;
- формування навичок оперувати фаховою термінологією, редагувати, коригувати та перекладати наукові тексти.

На завершення курсу студенти повинні оволодіти мовними компетенціями:

Знати типологію норм української літературної мови; основні ознаки культури професійного мовлення; основні характеристики офіційно-ділового стилю; основні поняття про документ; характеристики та мовні особливості документів різних видів; основні характеристики наукового стилю; поняття про терміни та терміносистеми; основні характеристики видів наукових праць; вимоги до їх оформлення; види усного й писемного ділового спілкування; основні поняття риторики та культури ділового спілкування.

Вміти послуговуватись ґрунтовно засвоєними нормами сучасної української літературної мови й практично оволодіти ними; правильно використовувати різні мовні засоби відповідно до комунікативних намірів у науковій і діловій сферах; сприймати, відтворювати, редагувати тексти офіційно-ділового стилю; послуговуватися лексикографічними джерелами (словниками) та іншою допоміжною довідковою літературою, необхідною для самостійного вдосконалення мовної культури; скорочувати та створювати наукові тексти професійного спрямування, складати план, конспект, реферат тощо, робити необхідні нотатки, виписки відповідно до поставленої мети; складати різні типи документів, правильно добираючи мовні засоби, що репрезентують їх специфіку.

Міждисциплінарні зв'язки реалізуються крізь забезпечення виконання типової програми з української мови (за професійним спрямуванням), яке можливе за умови безпосередньої актуалізації знань студентів зі шкільного курсу української мови; формування знань, умінь і навичок професійного мовлення, що забезпечується постійним зв'язком із фаховими дисциплінами (робота над термінами, терміносистемами), зі справочинством.

3. Структура навчальної дисципліни дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин на денній формі навчання				Кількість годин на заочній формі навчання			
	Усього	у тому числі			Усього	у тому числі		
		лк	пр	сам		лк	пр	сам
Змістовий розділ 1. Законодавчі й нормативно-	30	—	16	14	30	—	4	26

стильові основи професійного спілкування									
1	Державна мова — мова професійного спілкування. Основи культури української мови	6	—	6	—	6	—	2	4
2	Стили сучасної української літературної мови у професійному спілкуванні	2	—		2	2	—	—	2
3	Спілкування як інструмент професійної діяльності. Культура усного фахового спілкування.	4	—	2	2	4	—	—	4
4	Риторика і мистецтво презентації	4	—	2	2	4	—	—	4
5	Форми колективного обговорення професійних проблем	2	—	—	2	2	—	—	2
6	Ділові папери як засіб писемної професійної комунікації	4	—	2	2	4	—	2	2
7	Документація з кадрово-контрактних питань	4	—	2	2	4	—	—	4
8	Довідково-інформаційні документи./ Спеціалізована документація. Етикет службового листування.	4	—	2	2	4	—	—	4
Змістовий розділ 2. Наукова комунікація як складник фахової діяльності		60	14	18	28	60	4	4	52
1	Професійна комунікація як інтеграція офіційно-ділового, наукового й розмовного стилів	6	2		4	6	2	—	4
2	Українська термінологія в професійному спілкуванні	12	2	4	6	12	2	—	10
3	Науковий стиль і його мовні засоби у професійному спілкуванні	12	4	4	4	12	—	2	10
4	Оформлювання результатів наукової діяльності	16	4	6	6	16	—	—	16
5	Перекладання й редагування наукових текстів	10	2	2	6	10	—	—	10
6	Залікова контрольна робота	4	—	2	2	4	—	2	2

РАЗОМ:	90	14	34	42	90	4	8	78
---------------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	----------	----------	-----------

4. ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Змістовий розділ 1. Законодавчі й нормативно-стильові основи професійного спілкування.

Основи культури української мови.

Державна мова — мова професійного спілкування. Предмет і завдання курсу, його наукові основи. Поняття національної і літературної мови. Найістотніші ознаки літературної мови. Мовне законодавство й мовна політика в Україні. Мова професійного спілкування як функційний різновид української літературної мови. Професійна мовнокомунікативна компетенція. Мовні норми. Мова й культура мовлення в житті професійного комунікатора. Комунікативні ознаки культури мови. Правильність мови як визначальна комунікативна ознака. Словники в професійному мовленні. Типи словників. Роль словників у підвищенні мовленнєвої культури. Мовний, мовленнєвий, спілкувальний етикет. Стандартні етикетні ситуації. Парадигма мовних формул.

Стилі сучасної української літературної мови в професійному спілкуванні.

Мовні особливості офіційно-ділового стилю. Лексичні особливості (кліше, правильність уживання слів іншомовного походження). Плеоназм. Морфологічні й синтаксичні особливості (іменники – назви осіб за статусом, родом діяльності, вченим званням тощо, уживання іменників зі значенням збірності, ступені порівняння прикметників, вираження приналежності: *ректорів наказ – наказ ректора*; особливості вживання числівників, форм дієслів; порядок слів, складні випадки керування, координація підмета й присудка, правильність побудови речень з дієприкметниковим і дієприслівниковим зворотами тощо).

Спілкування як інструмент професійної діяльності.

Спілкування й комунікація. Функції комунікації. Види, типи й форми

професійного спілкування. Основні закони спілкування. Стратегії спілкування. Невербальні компоненти спілкування. Гендерні аспекти спілкування. Поняття ділового спілкування.

Риторика і мистецтво презентації.

Поняття про ораторську (риторичну) компетенцію. Публічний виступ як важливий засіб комунікації. Мистецтво аргументації. Техніка й тактика аргументування. Мовні засоби переконування. Комунікативні вимоги до мовної поведінки під час публічного виступу. Види публічного мовлення. Презентація як різновид публічного мовлення. Типи презентацій. Культура сприймання публічного виступу. Уміння ставити запитання, уміння слухати.

Культура усного фахового спілкування.

Особливості усного спілкування. Способи впливу на людей під час безпосереднього спілкування. Індивідуальні й колективні форми фахового спілкування. Функції і види бесід. Співбесіда з роботодавцем. Етикет телефонної розмови. Форми колективного обговорення професійних проблем. Мистецтво перемовин. Збори як форма прийняття колективного рішення. Нарада. Дискусія. «Мозковий штурм» як евристична форма, що активізує креативний потенціал співрозмовників під час колективного обговорення проблеми. Технології проведення «мозкового штурму».

Ділові папери як засіб писемної професійної комунікації.

Поняття про документ. Реквізити й формуляр документів. Вимоги до оформлення найбільш уживаних реквізитів. Класифікації документів. Документи контрактно-кадрові (автобіографія, заява, резюме, характеристика, трудова книжка, трудова угода, контракт), розпорядчі (розпорядження, наказ), довідково-інформаційні (рапорт, пояснювальна записка, доповідна записка, звіт, план роботи), офіційно особисті (розписка, доручення). Спеціалізовані документи.

Змістовий розділ 2. Наукова комунікація як складник фахової діяльності.

Професійна сфера як інтеграція офіційно-ділового, наукового і розмовного стилів.

Функційні стилі української мови та сфера їх застосування. Основні ознаки функційних стилів. Професійна сфера як інтеграція офіційно-ділового, наукового й розмовного стилів.

Українська термінологія в професійному спілкуванні.

Історія й сучасні проблеми української термінології. Теоретичні засади термінознавства та лексикографії. Термін та його ознаки. Термінологія як система. Загальнонаукова, міжгалузева й вузькоспеціальна термінологія. Термінологія обраного фаху. Способи творення термінів. Нормування, кодифікація й стандартизація термінів. Українські електронні термінологічні словники.

Науковий стиль, його мовні засоби у професійному спілкуванні.

Становлення й розвиток наукового стилю української мови. Особливості наукового тексту й професійного наукового викладу думки. Мовні засоби наукового стилю.

Оформлювання результатів наукової діяльності.

План, тези, конспект як важливі засоби організації розумової праці. Анотування й реферування наукових текстів. Основні правила бібліографічного опису джерел, оформлювання покликань. Реферат як жанр академічного письма. Складники реферату. Стаття як самостійний науковий твір. Вимоги до наукової статті. Основні вимоги до виконання й оформлювання курсової, бакалаврської робіт. Рецензія, відгук як критичне осмислення наукової праці. Науковий етикет.

Перекладання й редагування наукових текстів.

Суть і види перекладання. Буквальний, адекватний, реферативний, анотаційний переклад. Проблеми перекладу й редагування наукових текстів. Типові помилки під час перекладання наукових текстів українською мовою. Вибір синоніма під час перекладання. Перекладання термінів. Особливості редагування наукового тексту. Помилки в змісті й будові висловлювань.

Змістові розділи навчальної дисципліни**Теми лекційних і практичних занять****Змістовий розділ 1. Законодавчі й нормативно-стильові основи професійного спілкування****Практичний блок****Практичне заняття №1****Основи культури української мови**

Вхідний (діагностичний) контроль (тестові завдання) у межах шкільного курсу. Культура мовлення в житті професійного комунікатора. Комунікативні ознаки культури мовлення. Правильність мовлення як визначальна комунікативна ознака культури мовлення. Характеристика понять «мовна норма», «літературна норма мови». Типи літературної норми.

Практичне заняття №2**Правильність мовлення як визначальна комунікативна ознака культури мовлення. Мовні норми, їх типологія**

Орфоепічні норми української мови. Вимова голосних і приголосних звуків. Евфонія (милозвучність), її специфіка в українській мові. Акцентуаційні норми української мови. Наголос, його види. Словотвірні норми української мови. Синтаксичні норми української мови.

Практичне заняття № 3 Мовні норми, їх типологія

Лексичні норми мови професійного спілкування: загальна характеристика лексики української мови; слова іншомовного походження в професійному мовленні; синоніми, їх види, особливості вживання синонімів у професійному мовленні; антоніми, їх функції в професійному спілкуванні; омоніми, їх різновиди; пароніми, специфіка їх уживання. Морфологічні норми української мови.

Практичне заняття № 4**Спілкування як інструмент професійної діяльності**

Поняття про спілкування. Спілкування і комунікація. Функції спілкування. Вербальні та невербальні засоби спілкування. Гендерні аспекти спілкування.

Ділове спілкування, його форми і види. Телефонна розмова як один із видів усного ділового спілкування. Службові листи – один із видів писемного ділового спілкування. Електронне листування.

Практичне заняття №5

Риторика і мистецтво презентації

Поняття про ораторську (риторичну) компетенцію. Особливості публічного мовлення. Жанри і види публічних виступів. Підготовка до публічного мовлення. Архітектоніка (будова) виступу. Мистецтво аргументації.

Презентація як різновид публічного мовлення. Культура сприймання публічного виступу. Види запитань.

Практичне заняття №6

Ділові папери як засіб писемної професійної комунікації

Особливості писемного мовлення. Документ та його функції. Вимоги до укладання та оформлення документів. Критерії класифікації документів. Реквізит — елемент документа. Вимоги до оформлення найбільш уживаних реквізитів. Вимоги до тексту документа. Стандартизація тексту документів. Оформлення сторінки. Титульна сторінка. Членування тексту: рубрикація, абзац. Написання цифр та символів. Таблиці. Скорочення в текстах документів.

Практичне заняття №7

Документація з кадрово-контрактних питань

Загальна характеристика документів із кадрово-контрактних питань. Заява, види заяв. Автобіографія. Резюме. Характеристика. Рекомендаційний лист. Особовий листок обліку кадрів. Наказ щодо особового складу. Трудовий договір. Контракт. Трудова угода.

Практичне заняття №8

Довідково-інформаційні документи // Спеціалізовані документи

Довідка. Звіт. Службова записка. Прес-реліз. Візитна картка. Протокол. Витяг з протоколу. Поняття про спеціалізовані документи. Види спеціалізованих документів обраного фаху. Вимоги до оформлення спеціалізованих документів. Текст спеціалізованого документа. Характеристика спеціалізованого документа (на вибір).

Змістовий розділ 2. Наукова комунікація як складник фахової діяльності

Лекційний блок

Лекція №1. Професійна комунікація як інтеграція офіційно-ділового, наукового й розмовного стилів.

Специфіка мови професійного спілкування. Мовна компетенція фахівця. Професійна сфера як інтеграція офіційно-ділового, наукового і розмовного стилів. Загальна характеристика наукового та офіційно-ділового стилів.

Лекція №2. Науковий стиль і його мовні засоби у професійному спілкуванні.

Науковий стиль: критерії його виокремлення, стильові особливості. Становлення й розвиток наукового стилю української мови. Особливості наукового тексту й професійного наукового викладу думки. Підстилі наукового стилю, їх загальна характеристика. Мовні особливості наукового стилю (на лексико-фразеологічному рівні).

Лекція №3. Українська термінологія в професійному спілкуванні.

Термін та його ознаки. Термінологія як система. Загальнонаукова, міжгалузева і вузькоспеціальна термінологія. Способи творення термінів. Проблеми сучасного термінознавства.

Лекція №4. Мовні засоби наукового стилю у професійному спілкуванні

Морфологічні особливості наукового стилю. Особливості синтаксису наукового стилю. Науковий мовний етикет.

Лекція №5-6. Оформлювання результатів наукової діяльності.

Особливості наукового тексту і професійного наукового викладу думки. Оформлювання результатів наукової діяльності. План, тези, конспект як важливий засіб організації розумової праці. Анотування й реферування наукових текстів. Стаття як самостійний науковий твір. Основні правила бібліографічного опису джерел, оформлювання покликань. Вимоги до виконання та оформлювання курсової, дипломної робіт. Рецензія, відгук.

Лекція №7. Перекладання й редагування наукових текстів.

Суть і види перекладання. Типові помилки під час перекладання наукових текстів українською мовою. Перекладання термінів. Особливості редагування наукового тексту. Найпоширеніші синтаксичні помилки у наукових текстах та шляхи їх уникнення. Коректурні знаки для виправлення текстових оригіналів.

Практичний блок

Практичне заняття №1

Науковий стиль і його мовні засоби у професійному спілкуванні

Науковий стиль: критерії його виокремлення, стильові ознаки. Підстили наукового стилю (загальна характеристика). Специфіка вживання в науковому стилі лексико-фразеологічних одиниць.

Практичне заняття №2 –№3

Українська термінологія в професійному спілкуванні

Термін як змістове ядро мови професійного спілкування: термін, його ознаки; класифікації термінів (за сферою використання, за походженням; за структурою); термін і номенклатурна назва. Професіоналізми як напівофіційні назви понять певної професії. Синонімія і багатозначність у термінології. Термінологія обраного фаху.

Практичне заняття №4

Мовні засоби наукового стилю у професійному спілкуванні

Морфологічні особливості наукового стилю. Особливості синтаксису наукового стилю. Аналіз наукового тексту.

Практичне заняття №5-7

Оформлювання результатів наукової діяльності

Особливості наукового тексту і професійного наукового викладу думки. Оформлювання результатів наукової діяльності. План, тези, конспект як важливий засіб організації розумової праці. Анотування й реферування наукових текстів. Основні правила бібліографічного опису джерел, оформлювання покликань. Стаття як самостійний науковий твір. Вимоги до виконання та оформлювання курсової, дипломної робіт. Рецензія, відгук.

Практичне заняття №8

Перекладання й редагування наукових текстів

Форми і види редагування. Особливості редагування наукового тексту. Помилки в змісті й будові висловлювань.

Практичне заняття №9

Залікова контрольна робота Завдання контрольної роботи зберігаються на кафедрі.

ТЕМИ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

5. Тенденції розвитку української мови на сучасному етапі.

6. Засоби забезпечення статусу престижу української мови: історичний досвід.

7. Комунікативні ознаки культури української мови.
8. Труднощі української словозміни та словопоєднання.
9. Соціопсихолінгвістичний аспект культури мови.
10. Гендерні аспекти спілкування.
11. Невербальні засоби спілкування.
12. Особливості нейролінгвістичного програмування.
13. Сучасні технології паблік рілейшнз.
14. Мовні засоби переконування.
15. Мовленнєві, стилістичні, композиційні й комунікативні принципи презентації.
16. Дискусія, полеміка, диспут як різновид суперечки.
17. Особливості текстів кадрово-контрактних документів.
18. Форми колективного обговорення професійних проблем
19. Калькування елементів близькоспоріднених мов. Переклад термінів.
20. Мовний, мовленнєвий, спілкувальний етикет. Стандартні етикетні ситуації.
21. Парадигма мовних формул. Вибір мовних одиниць у мовленні.

5. МЕТОДИ НАВЧАННЯ

Комплексне використання різноманітних методів організації і здійснення навчально-пізнавальної діяльності студентів і методів стимулювання й мотивації їх навчання, що сприяють розвитку творчих засад особистості майбутнього правника з урахуванням індивідуальних особливостей учасників навчального процесу й спілкування.

I. Методи організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності

1. За джерелом інформації:

словесні: лекція (традиційна, проблемна) із застосуванням комп'ютерних інформаційних технологій (Power Point – Презентація), семінари, пояснення, розповідь, бесіда;

наочні: спостереження, ілюстрація, демонстрація;

практичні: вправи.

2. *За логікою передачі й сприймання навчальної інформації*: індуктивні, дедуктивні, аналітичні, синтетичні.

3. *За ступенем самостійності мислення*: репродуктивні, пошукові, дослідницькі.

4. *За ступенем керування навчальною діяльністю*: під керівництвом викладача; самостійна робота студентів: з книгою; виконання індивідуальних навчальних завдань.

II. Методи стимулювання інтересу до навчання:

навчальні дискусії;

створення ситуації пізнавальної новизни;

створення ситуації зацікавленості (метод цікавих аналогій тощо).

З метою формування професійних компетенцій широко впроваджуються інноваційні методи навчання, що забезпечують комплексне оновлення традиційного педагогічного процесу. Це, наприклад, комп'ютерна підтримка навчального процесу, впровадження інтерактивних методів навчання (внутрішні (зовнішні) кола (inside/outside circles); мозковий штурм (brain storm); обмін думками (think-pair-share); парні інтерв'ю (pair-interviews); робота в малих групах (small groups work), проектна робота (R&D), ситуативне моделювання (modeling situations) тощо).

6. МЕТОДИ КОНТРОЛЮ

Контроль у навчанні української мови (за професійним спрямуванням) студентів нефілологічних спеціальностей передбачає виявлення рівня сформованості мовленнєвих компетентностей, визначення правильності

організації освітнього процесу, діагностування труднощів засвоєння матеріалу, перевірку ефективності використаних методів і прийомів навчання.

Контроль здійснюється з дотриманням вимог об'єктивності, індивідуального підходу, систематичності й системності, всебічності й професійної спрямованості контролю.

Навчальні досягнення студента з дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)» оцінюється за кредитно-трансфертною системою, в основу якої покладено принцип поопераційної звітності, обов'язковості поетапного контролю, виконання ІНДЗ, самостійної роботи — накопичувальної системи оцінювання рівня знань, умінь і навичок.

У процесі оцінювання навчальних досягнень бакалаврів застосовують такі методи:

методи усного контролю: індивідуальне опитування, фронтальне опитування, співбесіда, екзамен;

методи письмового контролю: письмове тестування, підсумкове тестування, звіт, реферат, стаття;

методи самоконтролю: вміння самостійно оцінювати свої знання, самоаналіз, тестування на комп'ютері.

22.ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

1. Державна мова — мова професійного спілкування.
2. Мовне законодавство й мовна політика в Україні. Державна мова в Україні.
3. Комунікативне призначення мови в професійній сфері.
4. Професійна мовнокомунікативна компетенція.
5. Поняття національної та літературної мови. Найістотніші ознаки літературної мови.
6. Мова й культура мовлення в житті професійного комунікатора.
7. Комунікативні ознаки культури мови. Типологія мовних норм.

8. Словники у професійному мовленні. Типи словників.
9. Соціопсихолінгвістичний аспект культури мови.
10. Мовний, мовленнєвий, спілкувальний етикет. Стандартні етикетні ситуації.
11. Парадигма мовних формул. Вибір мовних одиниць у мовленні.
12. Функційні стилі української мови та сфери їх застосування. Основні ознаки функційних стилів.
13. Професійна сфера як інтеграція офіційно-ділового, наукового й розмовного стилів.
14. Текст як форма реалізації професійної діяльності.
15. Сутність спілкування. Спілкування і комунікація. Функції спілкування.
16. Види, типи й форми професійного спілкування. Основні закони спілкування.
17. Невербальні компоненти спілкування.
18. Гендерні аспекти спілкування. Стратегії мовленнєвого спілкування.
19. Поняття ділового спілкування. Стилi й моделі ділового спілкування.
20. Поняття про ораторську (риторичну) компетенцію.
21. Публічний виступ як важливий засіб комунікації переконання. Види публічного мовлення.
22. Мистецтво аргументації. Мовні засоби переконування.
23. Комунікативні вимоги до мовної поведінки під час публічного виступу. Техніка й тактика аргументування. Психологічні прийоми впливу на партнера.
24. Презентація як різновид публічного мовлення. Типи презентацій. Мовленнєві, стилістичні, композиційні та комунікативні принципи презентації.
25. Індивідуальні й колективні форми фахового спілкування. Функції та види бесід. Співбесіда з роботодавцем.
26. Етикет телефонної розмови.
27. Наради, збори, перемовини, дискусії як форми колективного обговорення.

28. Збори як форма прийняття колективного рішення. Нарада.
29. Дискусія. «Мозковий штурм» як евристична форма, що активізує креативний потенціал співрозмовників під час колективного обговорення проблем. Технології проведення «мозкового штурму».
30. Поняття про документ. Класифікація документів.
31. Національний стандарт України. Склад реквізитів документів.
32. Вимоги до змісту й розташування реквізитів. Вимоги до бланків документів.
33. Оформлення сторінки. Вимоги до тексту документа.
34. Документація з кадрово-контрактних питань.
35. Довідково-інформаційні документи.
36. Етикет службового листування.
37. Наукова комунікація як складова фахової діяльності.
38. Українська термінологія в професійному спілкуванні.
39. Історія і сучасні проблеми української термінології.
40. Термін та його ознаки. Термінологія як система. Загальнонаукова, міжгалузева й вузькоспеціальна термінологія.
41. Термінологія обраного фаху.
42. Кодифікація і стандартизація термінів.
43. Особливості наукового тексту і професійного наукового викладу думки. Жанри наукових досліджень.
44. Оформлення результатів наукової діяльності.
45. План, тези, конспект як вадливий засіб організації розумової праці.
46. Анотування й реферування наукових текстів.
47. Основні правила бібліографічного опису, оформлювання покликань.
48. Реферат як жанр академічного письма. Складові реферату.
49. Стаття як самостійний науковий твір. Вимоги до наукової статті.
50. Основні вимоги до виконання та оформлення курсової, бакалаврської робіт. Рецензія, відгук.
51. Науковий етикет.

7. КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ СТУДЕНТІВ

Залік виставляється на підставі: виконання контрольних робіт; виконання самостійної роботи; поточних оцінок; виконання підсумкової залікової роботи.

Підсумкова залікова робота передбачає перевірку теоретичних питань і практичних навичок.

Теоретичний блок:

письмова відповідь на 2-3 питання з курсу;

тестові завдання до теоретичного блоку.

Практичний блок:

тестові завдання, спрямовані на перевірку самостійної та індивідуальної робіт ;

робота з фаховим текстом (5-7 завдань до тексту);

переклад речень або тексту за фахом тощо.

Залік оцінюється традиційно оцінкою «зараховано», «незараховано». За виконання підсумкової залікової роботи оцінка «зараховано» виставляється:

1) за зміст відповіді на теоретичні питання: ґрунтовно викладено (на 100%), змістовно викладено (на 85-90 %), задовільно викладено (на 60-80%) певне питання загальнолінгвістичного характеру;

2) за виконання практичної частини: тестування оцінюється за критеріями, затвердженими МОН України, тобто 60% виконання – зараховано, нижче – не зараховано; кожне практичне завдання повинно мати розроблені критерії оцінювання.

У розробці критеріїв оцінювання слід урахувати, що 40 % відводиться оцінюванню теоретичного блоку та 60% — практичного.

Оцінка «незараховано» виставляється: за невиконання жодної з вимог щодо змісту та форми відповіді; якщо студент під час тестування виконав завдань менше 60%; якщо виконана робота не відповідає висунутим критеріям.

Завершується вивчення курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)» письмово-усним іспитом. Іспит є основною формою підсумкового контролю знань і умінь студентів.

Екзаменаційний білет уміщує 2 питання усної відповіді (теоретичні питання) й 3-є питання – практична частина – тестування (або аналіз фахового тексту).

Зміст відповіді на теоретичні питання: ґрунтовно викладено (на 100%), змістовно викладено (на 85-90 %), задовільно викладено (на 60-80%) певне питання загальнолінгвістичного характеру. Питання викладено відповідно до вимог наукового та ділового стилів.

Практична частина: тестування / робота з фаховим текстом оцінюється за вимогами, затвердженими МОН України (тобто виконання тестових завдань або завдань до фахового тексту оцінюється балами 100% – 90% «відмінно» («5»), 89-74% – «добре» («4»), 73-60% – «задовільно» («3»), нижче 60% – «незадовільно» («2»).

Шкала оцінювання: національна та ЄКТС

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка за національною шкалою	
	для екзамену	для заліку
90-100	відмінно А	зараховано
82-89	добре В	
74-81	добре С	
64-73	задовільно D	
60-63	задовільно E	
35-59	незадовільно з можливістю повторного складання FX	не зараховано з можливістю повторного складання
34-0	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

8. РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА

1. Бабич Н.Д. Практична стилістика і культура української мови / Н.Д. Бабич. – Львів : Світ, 2003. – 432 с.

2. Блощинська В.А. Сучасне діловодство : навч. посіб. / В.А.Блощинська. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 320 с.
3. Волкотруб Г.Й. Стилїстика ділової мови : навч. посіб. / Г.Й. Волкотруб. – К. : МАУП, 2002. – 208 с. – Бібліогр.: с. 203–204.
4. Галузинська Л. І. Українська мова (за професійним спрямуванням) / Л.І.Галузинська, Н.В.Науменко, В.О.Колосюк. – К. : Знання, 2008. – 430 с.
5. Глушик С.В. Сучасні ділові папери / С.В.Глушик, О.В.Дияк, С.В.Шевчук. – К. : А.С.К., 2006. – 400 с.
6. Горбул О.Д. Ділова українська мова / О.Д. Горбул. – К. : Знання, 2007. – 222 с.
7. Гриценко Т.Б. Українська мова за професійним спрямуванням / Т.Б.Гриценко – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 640 с.
8. Загнітко А. Т. Українське ділове мовлення : професійне і непрофесійне спілкування / А.Т. Загнітко, І.Г. Данилюк. – Донецьк : БАО, 2007. – 480 с.
9. Злотницька І.М. Ділова українська мова: навч. посіб. / І.М.Злотницька. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 256 с.
10. Зубков М.Г. Сучасна українська ділова мова / М. Зубков. – 3 -тє вид., випр. – Х. : СПД ФО Співак Т.К., 2006. – 448 с.
11. Максименко В.Ф. Сучасна ділова українська мова / В.Ф.Максименко. – Х. : ТОРСІНГ ПЛЮС, 2006. – 448 с.
12. Мацюк З.О. Українська мова професійного спілкування : навч. посіб. / З.О. Мацюк, Н.І. Станкевич. – 2-е вид. – К. : Каравела, 2009. – 352 с.
13. Мацько Л.І. Культура української фахової мови / Л.І. Мацько, Л.В. Кравець. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – 360 с.
14. Мацько Л.І. Стилїстика української мови: підручник / Л.І. Мацько, О.М. Сидоренко, О.М. Мацько ; за ред. проф. Л.І. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – 462 с.
15. Мозговий В.І. Українська мова у професійному спілкуванні. Модульний курс : навч. посіб. / В.І. Мозговий. – Вид. 3-є, переробл. та доп. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 592 с.
16. Пентиліук М.І. Культура мови і стилїстика / М.І. Пентиліук. – К. : Вежа, 1994. – 240 с.
17. Пономарів О.Д. Стилїстика сучасної української літературної мови: підручник / О.Д. Пономарів. – 3-тє вид., переробл. і доповн. – Тернопіль : навч.книга–Богдан, 2000. – 248 с.
18. Середницька А.Я. Українська мова за професійним спрямуванням: навч. посіб. / А.Я. Середницька, З.Й. Куньч. – К. : Знання, 2011. – 211с.
19. Сучасне діловодство: зразки документів, діловий етикет, інформація для ділової людини: [довідник] / Віктор Михайлович Бріцин (ред.), Ніна Гаврилівна Горголюк (уклад.), Ірина Андріївна Казімірова (уклад.) — 2-ге вид., випр. і допов. — К.: Довіра, 2010. — 687 с. — Бібліогр.: с681-682. — ISBN 978-966-507-247-8.
20. Тихоша В.І. Українська мова (за професійним спрямуванням): підручник для студентів / В.І.Тихоша, Г.М.Гайдученко, С.А.Мартос. – Херсон : ФОП Чальсев О.В., 2012. – 347 с.

21. Українська мова : енциклопедія / НАН України; ред. кол.: В.М. Русанівський, О.О.Тараненко (співголови), М.П. Зяблюк та ін. – Вид. 2-ге, випр. і доп. – К. : Українська енциклопедія ім. М.П.Бажана, 2004. – 824 с.: іл.
22. Український правопис / Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України, Ін-т укр. мови НАН України. – К. : Наук. думка, 2010. – 288 с.
23. Фурдуй М.І. Українська мова. Практикум з правопису / М.І.Фурдуй; за ред. В.В.Різуна. – К. : Либідь, 2005. – 272 с.
24. Шевчук С.В. Практикум з української мови. Модульний курс : навч. посіб. / С.В. Шевчук, Т. М. Лобода – К. : Вища школа, 2006. – 326 с.
25. Шевчук С.В. Українське професійне мовлення: навч. посіб. / С.В.Шевчук. –К. : Алерта, 2011. – 218 с.
26. Шевчук С.В. Українська мова за професійним спрямуванням : підручник / С.В. Шевчук, І.В.Клименко – К. : Алерта, 2012. – 696 с.
27. Ющук І.П. Практикум з української мови / І.П.Ющук. – К. : Освіта, 2006. – 254 с.

Інтернет-ресурси

Словники

1. <http://lcorp.ulif.org.ua/dictua> (“Словники України”)
2. <http://slovo.ridne.net> (Електронні версії словників термінографічної серії *Слово Світ*)
3. <http://www.slovnyk.net> (Великий тлумачний словник сучасної української мови)
4. <http://r2u.org.ua>; <http://krym.linux.org.ua> (Академічний російсько-український словник за ред. А. Кримського)
5. <http://www.rosukrdic.iatp.org.ua> (Російсько-український словник сталих виразів)
6. <http://litopys.org.ua/ukrmova/um.htm> (Українська мова : Енциклопедія)

ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА

1. Антисуржик. Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити /За загальною редакцією Олександри Сербенської: Посібник. - Львів: "Світ". - 1994. - 152 с.
2. Волощак М. Неправильно — правильно: Довідник з українського слововживання: За матеріалами засобів масової інформації. — К., 2000.
3. Ганна Скрипник. Мова як чинник загальнонаціональної консолідації // "Урок української". - 2002. - Ч. 7. - С. 6-7.
4. Гнаткевич Ю. Уникаймо русизмів в українській мові. — К.: Видавничий центр "Просвіта", 2000.
5. Головащук С.І. Словник-довідник з українського літературного слововживання. — К.: Рідна мова, 2000.
6. Довідник з культури мови: [Посібник]/ С.Я.Єрмоленко, С.П.Бибик,

Н.М.Сологуб та ін.; За ред. С.Я.Єрмоленко. – К., 2005.

7. Дороніна М.С.. Культура спілкування ділових людей. – К., 1998.
8. Єрмоленко С.Я., Сологуб Н.М., Бибик С.П., Сюта Г.М., Чемеркін С.Г. Довідник з культури мови. – К.: Вища школа, 2005.
9. Масенко Лариса. Мовно-культурна ситуація в Україні (Соціопсихологічні чинники формування) // Дивослово. — 2001. — №10. — С. 7-10.
10. Пономарів О.Д. Стилїстика сучасної української мови: Підручник. - 3-тє вид., перероб. і доповн. - Тернопіль: Навчальна книга - Богдан, 2000. — 248 с.
11. Пономарів О.Д.. Культура слова. – К., 1999.
12. Пономарів Олександр. Культура слова: Мовностилїстичні поради: Навч. посібник. 2-ге вид., стереотип. - К.: Либїдь. - 2001. - 240 с.
13. Пономарів Олександр. Фразеологія (мовностилїстичні поради) // Урок української. — 2002. — Ч. 7 — С. 22-25.
14. Чак Є.Д. Складні випадки правопису та слововживання. – К., 1998.
15. Чак С. Складні випадки правопису та слововживання. – К.. 1998.
16. Чмут Т.К., Чайка Г.Л., Лукашевич М.П., Осетинська І.Б.. Етика ділового спілкування. –К.: МАУП, 1999. – 208с.
17. Шевчук С.В. Ділове мовлення. Модульний курс: Підручник. – К.: Літера ЛТД, 2003.
18. Ющук І. П. Українська мова. — К.: Либїдь, 2004. -640с.
19. Ющук У.П. Практикум з правопису української мови. – К., 2001.

Перекладні словники ділової мови

1. Гаврилишин Я., Каркоць О. Словник ділових термінів: Англо-український і українсько-англійський. — К., 1993.
2. Новий російсько-український словник-довідник: Близько 65 тис. слів / С.Я. Єрмоленко, В.І. Єрмоленко, К.В. Ленець, Л.О. Пустовіт. — К., 1996.
3. Російсько-український словник наукової термінології: У 3 т. – К., 1994-1998.
4. Російсько-український словник-довідник "Порадник ділової людини" / Укр. НДІ стандартизації, сертифікації та інформатики; Уклад.: Коренга О.М. та ін. — К., 1995.
5. Тараненко О.О., Брицин В.М. Російсько-український словник (сфера ділового спілкування) / Заг. ред. О.О. Тараненка. — К., 1996.

Додаткові лексикографічні джерела Українські енциклопедичні видання

1. Енциклопедія українознавства/ Гол. ред. В. Кубийович. — Львів, 1993-97. - Т. 1-7. (Перевидання 1955-84 рр.).
2. Українська радянська енциклопедія: В 12 т. — К.. 1977-1985.

Тлумачні словники української мови

1. Короткий тлумачний словник української мови: Близько 6 750 слів./ Уклад. Д.Г. Гринчишин та ін., За ред. Д.Г. Гринчишина. — К., 1988.
2. Словник української мови: в 11 т. - К.. 1970-1980. - Т. 1-11.
3. Словник-довідник труднощів української мови. — К., 1992.

Сучасні перекладні словники російсько-українські й українсько-російські словники

1. Ганич Д.І., Олійник І.С. Російсько-український і українсько-російський словник. 6-те вид. — К., 1992.
2. Мацько Л.І., Сидоренко О.М., Шевчук С.В. Русско-украинский, украинско-русский словарь. Отличающаяся лексика. — К., 1995.
3. Практичний російсько-український словник / Укл. П.Г. Гопченко, А. Й. Ягодзінський. — К.. 1993.

Орфографічні словники сучасної української мови

1. Головащук С.І. Орфографічний словник: 5-11 кл. - 8 вид. — К., 1994.
2. Головащук С.І. Словник-довідник з правопису / АН УРСР, Ін-т Головащук С.І. Словник-довідник з правопису та слововживання / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні; За ред. В.М. Русанівського. — К., 1989.
3. Головащук С.І. Українське літературне слововживання: Словник-довідник. - К., 1995.
4. Голоскевич Г. Правописний словник. - Нью-Йорк — Париж — Сідней — Торонто — Львів, 1994.
5. Орфографічний словник української мови: Близько 120 тис. слів / АН України, Ін-т мовознавства; Укл.: С.Г. Головащук, М.М. Пешак, В.М. Русанівський. — К., 1994.
6. Пономарів О. Фонема Г та Ґ. Словник і коментар. — К., 1997.
7. Словник-довідник труднощів української мови / За ред. СЯ. Єрмоленко. — К., 1992.
8. Український правопис / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні; Ін-т української мови. — 5-те вид. — К., 1996.
9. Чак Є.Д. Складні випадки вживання слів. - 2-ге вид. — К., 1984.

Орфоепічні словники сучасної української мови

1. Орфоепічний словник / Уклад. М.І. Погрібний. — К., 1994. Українська літературна вимова і наголос.
2. Складні випадки наголошення: Словник-довідник. — К., 1995.

Словники омонімів, паронімів, синонімів, антонімів

1. Демська О.М., Кульчицький І.М. Словник омонімів української мови. -

Львів, 1996.

2. Деркач П.М. Короткий словник синонімів української мови. - К., 1960.
3. Кочерган М. Словник російсько-українських міжмовних омонімів ("фальшиві друзі перекладача"). - К., 1997.
4. Полюга Л.М. Словник антонімів / За ред. Л.С. Паламарчука. - К., 1987.
5. Російсько-український словник синонімів / Укл. Н.П. Башнякова, Г.П. Вишневська, М.М. Пилинський та ін.; За ред. М.М. Пилинського. — К., 1995.
6. Словник синонімів української мови: У 2 т. Укл.: А.Бурячок, Г.Гнатюк та ін. — К., 2000.

ІНТЕРНЕТ-СТОРІНКИ,

що містять інформацію про історію та сучасний стан української літературної мови

1. NovaMova.com.ua - Українська мова в Інтернеті;
2. mova.kreschatic.kiev.ua - Уроки державної мови
3. www.arkas-proswita.iatr.org.ua - Я розмовляю українською!
4. <http://krytylia.ldev.ua> — Журнал «КРИТИКА» (інформація про новий український правопис, термінологічні та інші проблеми сучасної української мови);
5. <http://newbabylon.freewebsite.org> — Електронна бібліотека української літератури «Новий Вавилон»;
6. <http://novamova.com.ua/index.html> — Українська мова в Інтернеті, консультації фахівців, інформація про українську мову тощо;
7. <http://www.doimVka.net/ftemal3134.html> — Україномовний Інтернет;
8. <http://www.geocities.com/ukrexlibris/> — Україномовний сайт про сучасну українську мову;
9. <http://www.msu.kharkov.ua/tc/> — Галузевий термінологічний центр;
10. <http://www.univ.kiev.ua> — Офіційний сайт Київського національного університету імені Тараса Шевченка (інформація про розвиток сучасної української літературної мови на сайті лінгвістичного гуртка);
11. <http://M'ww/nestor.mmslcbby/kg/O-ukraiii/>—Інтернет-видання «Компьютерная газета» (про пакет з українським інтерфейсом для Windows XP Professional від Microsoft);
12. www.korespondent.net/data/events.htm! — Українська мережа новин «Кореспондент» (інформація про випуск Microsoft україномовної версії Windows);
13. www.zn.kiev.ua — Газета «Дзеркало тижня» (сучасний стан української літературної мови);
14. www.ukr_mova.com.ua — Інтернет-сайт, що подає різноманітну інформацію про українську літературну мову;
15. <http://kneu.kiev.ua> — Офіційний сайт Київського національного економічного університету.